

HONI EGYHÁZTÖRTÉNET
1520–1920

Učebný materiál bol napísaný a vydaný s finančnou podporou EÚ
v rámci projektu s názvom:

**"Zvyšovanie kvality vzdelávania tvorbou a inováciou študijných
programov, rozvojom ľudských zdrojov a podporou
kariérneho poradenstva"**

(ITMS: 26110230108)

spolufinancovaného z Európskeho sociálneho fondu.

Az oktatási segédanyag

**"Az oktatás minőségének növelése a tanulmányi programok
kialakításával és innovációjával, továbbá az emberi erőforrások
és a karrier-tanácsadás fejlesztésével"**

(ITMS: 26110230108)

projekt keretén belül jött létre. A projekt európai uniós források
felhasználásával valósult meg.

**Moderné vzdelávanie pre vedomostnú spoločnosť/Projekt je
spolufinancovaný zo zdrojov EÚ**

Projekt je spolufinancovaný z Európskeho sociálneho fondu.

Lévai Attila

HONI EGYHÁZTÖRTÉNET

1520–1920

Selye János Egyetem Református Teológiai Kar
Komárom, 2015

Lektorálta
Mgr. Csík György
ThDr. Erdélyi Géza

© Mgr. Lévai Attila, PhD., 2015

© Selye János Egyetem, Komárom, 2015

ISBN 978-80-8122-127-9

TARTALOM

1. Bevezetés	7
2. A reformáció elterjedése a 16. században	9
3. Ellenreformáció és katolikus megújulás a 17. században	18
4. Az erőszakos ellenreformáció és a gyászévtized.....	24
5. Ellenreformációs törekvések a 18. században.....	51
6. A magyarhoni református egyház története 1780–1849 között....	77
7. A magyarhoni református egyház története 1850 és 1920 között...	98
8. Felhasznált és ajánlott irodalom.....	120

1. BEVEZETÉS

Miért írunk egyháztörténetet? Részint azért, hogy megismertessük egyházunk múltjának gazdag történéseit az utókorral, másrészt, hogy egyfajta tükröt tartson elénk. Mindenik történet-írás ily módon szembesítés is önmagunkkal, múltunkkal, annak örömteli vagy kevésbé örömteli történéseivel. Nem kivétel ez alól ez az egyháztörténettel foglalkozó munka sem. Szerzőjeként, összeállítójaként valójában egy hiányt szeretnénk e munka által betölteni, egy olyan hiányt, amely intézményünk tudományosságának életében évtizede fennáll. Mióta létrejött Komáromban a Calvin J. Teológiai Intézet, majd ennek közvetlen folytonosságú intézményeként a Calvin J. Teológiai Akadémia, mely aztán a Selye János Egyetem Református Teológiai Karába olvadva folytatta a református lelkészek képzését, azóta tanítjuk hallgatóinkkal a honi protestáns egyháztörténetet is. Kezdetben voltak írógéppel leírt jegyzetek, majd a későbbiekben ezt felváltotta a különböző, ajánlott és kötelező irodalomként kijelölt egyháztörténeti könyvek sora. Olyan jellegű jegyzetünk, melyet saját teológiai karunk adott volna ki, s amely igyekezett volna feldolgozni a magyar református egyháztörténetet, eddig nem volt.

Ezzel a könyvvel reménység szerint törlesztünk is egy kicsit a hazai, református egyháztörténet-írás és egyháztörténet-kutatás felé, s hisszük, hogy e könyv is hozzájárul hallgatóink egyháztörténeti tanulmányainak bő irodalom-anyagához.

Forgassa és használja minden magyar protestáns egyháztörténetet tanuló, vagy csak az iránt érdeklődő személy haszonnal, Isten dicsőségére.

Komárom, 2015 júniusa

Lévai Attila

2. A REFORMÁCIÓ ELTERJEDÉSE A 16. SZÁZADBAN

A reformáció eszméje kezdetben a német ajkú városokban terjedt. Az anyaországgal való természetes, gazdasági, kulturális kapcsolatok révén igen korán elérkezett ide Luther tanítása. A búcsúárus Tetzlerről jegyezték fel, hogy panaszkodott, miszerint a 95 tételt Magyarországon már 1518 óta ismerték. Biztosabb adat az, hogy 1520-ban a *Szepességben*, Késmárk melletti helységben *Preisner Tamás* plébános a szószékről felolvasta a tételeket.¹ Minden bizonnyal a reformátor eszméinek terjedésére feleletül hirdettette ki az esztergomi érsek 1521-ben az ország nevezetesebb városainak templomaiban a Luthert kárhóztató pápai bullákat. Bizonyosságát kívánta adni ebben az ország számára igen gyászos és kritikus évben, hogy Magyarország a római szentszék oldalán áll. Ennek azonban csak úgy volt értelme, ha valamivel *szemben* kellett ezt hangsúlyozni. A lutheri eszmék tehát már terjedtek a nevezetesebb városokban. 1522-től pedig megindulnak a magyarországi diákok Wittenberg felé. Luther fellépésének híre és tanításai is hamar eljutottak Magyarországra. Az esztergomi érsek már 1521-ben szükségesnek tartotta kihirdetni az ország minden nevezetesebb templomában a Luther tanait elítélő pápai bullát.

Az első terjesztők között elsősorban azokat a papokat és tanárokat említhetjük meg, akik éppen az 1518-1525 közötti években jöttek külföldről és vállaltak Magyarországon állást, pl.: Sperátus Pál (1484-1551), aki iglói lelkész lett, Grynaeus Simon, aki Budán lett tanár.²

¹ BRUCKNER Győző: A reformáció és ellenreformáció története a Szepességben. Bp. 1922. 54. p.

² Kónya Annamária – Kónya Péter: Szlovák reformátusok a XVI. – XVIII. században, Hernád Kiadó – Sárospatak, 2013., ISBN: 978-963-89817-6-9, 12.p.

A nép széles rétegeihez azonban nemcsak a templomi szószéken át jutottak el a reformáció követelései, hanem azokon a kereskedőkön keresztül, akik az európai városok között hordták portékájukat. A városi polgárság a mohácsi vész előtt tömegesen csak a német városokban állt a reformáció mellé. Sopronban már 1522-ben prédikációk hangzottak el a pápizmus ellen és 1524-ben és 1526-ban királyi küldöttek igyekeztek elnémítani a reformációhoz csatlakozó polgárokat.

A reformáció az által, hogy megtámadta a katolikus főpapság jog- és hatalomkörét, bomlasztólag hatott némileg az ország alkotmányára, mely szerint a főpapság az országnak első rendjét az ország fegyveres véderejének egyik jelentékeny részét képezte; a nyugatról és keletről fenyegető veszélyre való tekintetből pedig úgy az alkotmánynak, mint a nemzet egységének s a haderőnek bolygatása egyaránt károsnak látszott.

A török ár meggátlására a magyar nemzetnek egyesített ereje is elégtelennek látszott a húszas években. Több főúr segítséget hazánk, mint a nyugati kereszténység védőbástyája számára a török ellen a nyugati kereszténységtől s elsősorban annak fejétől, a pápai széktől remélte.

Ily körülmények között érthető, hogy a köznemesség, s ennek vezetője Werbőczy ellenséges állást foglalt el a vallásjavítással szemben. Így újíttotta fel a nemesség az 1523. évi budai országgyűlésen a lutheránusok ellen azt a középkori törvényt, amely fej- és jószágvesztésre ítélte az eretnekeket. Az 1525. évi 4. tc., ezt a büntetést egyenesen máglyahalálra súlyosbítja.

Az ország nyugati részében a harmincas években nagy hódítást tett a reformáció. Nagy szerepe volt itt Dévai Bíró Mátyásnak, akiről a későbbiekben bővebben szólunk, és Sylvester János, „a magyar Melanchton”, ki főként a tudomány, a betű fegyvereivel harcolt az evangéliumi eszmék diadalra jutása érdekében. A krakkói és wittenbergi egyetemekről visszatérve Sárváron talált lakást (1534.). Itt fordította le és nyomtatta ki a pártfogója által felállított nyomdában az Újszövetséget (1541.). Az 1542. évben a bécsi egyetemen a héber tanszéket foglalta el, de miután az egyetem a jezsuiták befolyása alá került, 1552-ben távoznia kellett.

Az Alsó-Dunamelléken s a Duna-Tisza közén mindjárt az első években akadtak a vallásjavításnak úgy hirdetői, mint befogadói. Egy régi kézirat szerint Nagykőrösön már a mohácsi vész előtt volt evangéliumi gyülekezet; Cegléd lakosai, kik 1526 után Enyingi Török Bálint fennhatósága alá kerültek, már 1526-1530 körül a reformációhoz csatlakoztak. De a mohácsi vész után fennakadni

látszott a vallásjavítás folyamata. Erős gátul szolgált a vidéknek két hatalmas s erőszakoskodó püspöke, valamint az egész területen alig lakott oly főúri család, mely a reformáció hirdetőinek védelmezője, az alakuló egyháznak gyámolítója lett volna.³

De 1539-ben a vallásjavítás egyik szenvedélyes üldözőjét, Frangepán Ferenc egri püspöké neveztetett ki, ezért elhagyta Kalocsát; Brodarics váci püspök meghalt. A reformáció a hatalmas ellenségektől megszabadulván rohamosan terjedhetett.

A magyarhoni reformáció első terjesztői

Méliusz Juhász Péter

Született 1532-ben Horhiban (Somogy megye, a falut a törökök elpusztították)
Meghalt: 1572. december 25. Debrecenben

Ki volt ő: református püspök, egyháztudós, író, botanikus, a magyarországi reformáció legeredetibb és legnagyobb, legszélesebb hatású vezéregyénisége.

Tanulmányait Tolnán és Sárváron végezte, ahol eleinte lutheránusnak nevelték, de aztán Szegedi Kis István hatására magával ragadta a helvét reformáció szelleme. Ezután 1556. október 25-én beiratkozott a wittenbergi egyetemre, ahonnan magiszteri címmel jött haza. 1558-tól protestáns lelkész Debrecenben, ahol hamarosan a kálvinista tanok hirdetője lett. Ő szervezte meg a magyarországi református egyházat, következetesen harcolt a reformáció radikálisabb irányzatai, különösen az antitrinitáriusok ellen. 1561 végétől haláláig debreceni református püspök. 1561-ben befogadta Debrecenbe a jeles vándornyomdászt, Huszár Gált, akinek hátrahagyott felszereléséből állandósult a mindmáig létező városi (ma: Alföldi) nyomda. Első műve 1561 májusában jelent meg: „*A Szent Pál apostal levelének melyet a kolossabelieknek írt prédikációk szerint való magyarázatja*”, amit a „*döbröcöni tanácsnak*” ajánlott. 1567-ben összeállított egy hitvallás és egyházi szabálygyűjteményt («*Articuli ex verbo dei et lege naturae eompositi ...*»), ami a római katolikus vallással szemben körvonalazta a református tanokat. E tanokat a debreceni zsinaton jóváhagyták. Ez a munka fő vonalaiban a magyar

3 V.ö: Bíró Sándor – Bucsay Mihály – Tóth Endre – Varga Zoltán: A Magyar Református Egyház története., Budapest. 1949. , 27-32.pp., Zsilinszky Mihály (szerk.): A magyarhoni protestáns egyház története, Atheneum Irodalmi és Nyomdai RT. kiadása – Budapest, 1907, 31-45.pp., Bucsay Mihály: A protestantizmus története Magyarországon 1521-1945. Gondolat Kiadó - Budapest, 1985. ISBN: 963 281 532 7, 17-19.pp

református egyház életének formáit évszázadokra szólóan meghatározta. Több ízben vitázott Dávid Ferencsel, 1569-ben Nagyváradon, János Zsigmond erdélyi fejedelem jelenlétében. 1571. november 5-re Nyírbátorba hívott egybe zsinatot, ahol az antitrinitárius tanok ellen fogalmazott érveket. Nagyarányú irodalmi tevékenységet fejtett ki: számos hitvitázó munkát, prédikációs kötetet adott ki, több hittételt fejtegető-magyarázó éneket írt, részleteket fordított a Bibliából. Az első magyar nyelvű botanikai, gazdasági és orvostudományi munka szerzője, ebben közli az első adatokat Magyarország (Debrecen környéke) flórájához. A református egyház megszilárdítását szolgálta vitairataival, prédikációival, imakönyvével, kátéjával, agendájával. *Herbárium* című műve az első magyar orvosi füveskönyv.

Szegedi Kis István

Született: Szeged, 1505, Meghalt: Ráckeve, 1572, Ki volt ő: magyar református teológus.

Gyermekkorában hamar megmutatkozott tehetsége, és tanulmányait először Krakkóban kezdte meg, és onnan, mint református tért már haza. 1543-ba eljutott Wittenbergbe is. Reformátori pályáját Csanádon kezdte el. A templomban és az iskolában is hirdette az új tanokat, és emiatt hamarosan el is üldözték Csanádról, sőt legnagyobb bánatára 200 könyvétől is megfosztották. Hamarosan Gyulára hívták, az ottani iskola vezetését bízták rá. Itt könnyebben élhetett, de csak egy évig maradt. 1546-ban Ceglédre került, s itt nősült meg 1548-ban. 1551-ben már Mezőtúron, majd 1553-ban Békésen találhatjuk, ahol beszédei miatt mindenki ráfigyelt, és az iskolában is korábbi szokása szerint a tanulóknak számos előadást tartott. Békésről Tolnára került, ahol megint leginkább az iskolában működött. Később Laskóra hívták, és 1554-ben a baranyai kerület szuperintendensévé választották. 1561-ben, Kálmáncsehi prédikátorsága idején esett török fogságba. Először követség útján egy kristályserlegért cserébe próbálták kiszabadítani, de végül Mező Ferencné segítségével, 1200 forintért szabadult ki a török fogságából. 1563-ban került Ráckevére, és ott is maradt 1572. május elején bekövetkezett haláláig.

Tanításai kezdetben megmaradtak a lutheri tanok keretei között, 1558-ban azonban tanítványával, Thúri Farkas Pállal együtt a svájci reformáció tanai mellett állt ki. Megindította azt a folyamatot, amely a református egyház szervezeti önállóságához vezetett.

Huszár Gál

Született: 1512???, Meghalt: 1575. október 23., Pápa

Ki volt ő: reformátor, nyomdász, énekszerző, református püspök. A Heidelbergi Káté magyarra fordítója.

Csak feltételezhető, hogy 1512-ben születhetett és Krakkóban tanult. Beszélte görögül, latinul, héberül és németül, emellett zenei ismeretekkel is rendelkezett. Az első írásos emlék 1553. augusztus 4-ei kiközösítése a katolikus egyházból. Lelkészként tevékenykedett Vízkeleten, Magyaróváron és Kálnokon is ellátta a lelkipásztori tisztséget. Megérkezése után nem sokkal iskolát alapított és papokat tanítatott ki. 1555 pünkösdjén nyilvános hitvitája volt két pozsonyi kánonokkal. Egy 1557-es bécsi látogatása után, ahol Hoffhalter Rafael nyomdással barátságot kötött, 1558-ban nyomdát rendezett be Magyaróváron. Első könyvét 1558. április 1-én nyomtatta ki, a könyvet Miksának ajánlotta és Anaxiusnak azaz méltatlannak nevezte magát. A nyomtatás után a győri szentszék elé idézték, de mivel a harmadik felszólításra sem jelent meg és kiközösítették. 1558. november 1-én pedig I. Ferdinánd parancsára, Oláh Miklós ellenjegyzésével eltiltották a könyvnyomtatástól. Ennek ellenére még 1559-ben újabb könyveket nyomtatott. Az egyik Sztárai Mihálynak a római katolikus egyház papi intézményét gúnyoló, szatirikus, hitvitázó színműve a másik Heinrich Bullingernek a magyar protestánsokhoz írt hitvalló levele 1559-ben Kassára hívták meg papnak és 1560 márciusában elvállalta a több biztonságot ígérő meghívást. Ám itt sem maradhatott sokáig, 1560 októberében elfogatta az egri érsek, Verancsics Antal. Mielőtt az egri börtönbe szállították volna Kassán tartották fogva, ahol azonban tisztelői kibontották a kassai börtön falát, így megmenekült (december 27.). Kassáról nyomdájával együtt Debrecenbe költözött. Debrecenben papi állást nem vállalt, csak nyomdász feladatokat látott el. Debreceni működésének első terméke a még Magyaróváron elkezdett énekeskönyvének kiadása (*Isteni dicséretes és psalmusok*). Ezután főleg Debrecen református püspökének, Melius Juhász Péternek műveit nyomtatta ki. 1562-ben elkezdte az Egervölgyi hitvallás

kinyomtatását, de már nem tudta befejezni, mert 1562 májusában Komáromba távozott, ahol a dunai naszádosok prédikátora lett. 1563. február 7-én Oláh Miklós panaszára, császári utasításra újra menekülnie kellett. Ezután Nagyszombaton működött, de Oláh Miklós újra bepanaszolta és a császári parancs (1565. január 28.) miatt újra odébb kellett állnia. 1568-ban Csallóköz-Mátyusföld püspökeként már Komjátiban tartózkodott. 1575-ben Pápára költözött, ahol október 23-án a pestis áldozatává vált. Nyomdáját fia, Huszár Dávid vitte tovább.

Sztárai Mihály

Született: ???, Sztára, Zemplén megye. Meghalt: 1575???, Pápa

Ki volt ő: reformátor, lelkész, énekszerző, a 16. századi magyar irodalom jelentős alakja.

A ferences rendbe lépve, Sárospatakon kezdte és Padovában fejezte be tanulmányait. 1524 körül Palóczi Antal udvari papja lett Sárospatakon, akivel együtt részt vett a mohácsi csatában is. 1528-ban otthagya a rendet, a reformáció tanait kezdte terjeszteni, előbb Sárospatakon, azután máshol is. 1544 tavaszától Laskón működött és hét év alatt folytonos küzdelemmel, sőt élete gyakori veszélyeztetésével Baranyában és Szlavóniában 120 protestáns egyházat alapított. Valószínűleg 1551-ben ellátogatott a Tiszántúlra, Debrecenben és Gyulán időzhetett huzamosabban. Az általa alapított egyházak számára 1553-ban a szuperintendensi hivatalt is szervezett, mit természetesen ő maga foglalt el. Ugyanez évben tolnai pap lett; 1554-ben Szegedi Kis Istvánnak volt kénytelen átengedni a baranyai püspökséget; ő pedig a Tolna megyében és talán a Baranya megye északi részében levő egyházak kormányzását folytatta, míg 1558-ban visszament lelkésznek Laskóra, s újra előbbi kerületének jutott élére. Pár évvel később Pápán lett lelkész, ahonnan 1574 tavaszán Sopronba ajánlkozott magyar evangélikus prédikátornak, de ezt az állást nem nyerte el. Azonban ebben évben Pápáról mégis távozott, hogy hová, azt nem tudjuk. Csak annyi ismert még az életéből, hogy 1579-ban elüldözték hivatalából. Kilépve a szerzetesi rendből, Luther példáját követve ő is megnősült, feleségül vette Bánóczi István özvegyét. E házasságból származhatott az a Sztárai Mihály, akit szintén papi pályára nevelt, és akit később Pápa város egyháza hívott meg prédikátorául.⁴

4 E fejezet személyiség-rajzainak alapjául az alábbi munkák szolgáltak: Bucsay M.: i.m.: 24-35.pp.; Tóth- Kása István – Tökéczki László (szerk.): Egyháztörténet 1, tankönyv és tanári kézikönyv, A kezdetektől – 1711-ig, Református Pedagógiai Intézet – Budapest, 2010.; ISBN: 978-963-9700-64-2 , 152-154.pp., Bíró Sándor – Bucsay Mihály – Tóth Endre – Varga Zoltán: i.m. 33-44.pp.

Az unitarizmus előretörése és hanyatlása⁵

Az unitarizmus Erdélyben való fellépése Blandrata György olasz származású orvos nevéhez fűződik, aki 1563-tól János Zsigmond erdélyi fejedelem udvari orvosa és tanácsadója volt. Ez az olasz származású egyén rendkívül ravasz és körmönfont, ám óvatos léptekkel vitte a fejedelmet előbb a lutheránus irányba, innen a kálvini tan felé, hogy végül az unitarizmusban mutassa fel neki a "vallásos fejlődés cimborassóját." Miután a református vallás az 1564-i tordai országgyűlésen recepta religio lett, ez kapóra jött Blandratának arra, hogy a fejedelmet és udvari lelkészét, Dávid Ferencet is átvezesse a lutheriból a református egyházba. Dávid Ferenc rendkívül jól képzett teológus, kiváló hitvitázó és szerfelett dicsőségre vágyakozó ember lévén, önmagánál különbet sohasem ismert el. Blandrata ügyes fogással ezt használta ki. Előadta kételyeit a Szentháromság tanával kapcsolatban, és felkérte Dávidot, mint tudós teológust, hogy segítsen neki aggályait eloszlatni. Így sikerült neki Dávid Ferencet fokról-fokra hatása alá vonni. Nemsokára mások is csatlakoztak hozzájuk, köztük Basilius István és Egri Lukács prédikátorok is. Heltai Gáspár és Szikszai Fabricius Balázs iskolamester azonban szembeszállt az antitrinitárius tanokkal. Dávidnak azonban sikerült sarokba szorítania őket. Heltai engedett, Szikszai pedig elhagyta Kolozsvárt.

A kolozsvári események híre csakhamar elterjedt Debrecenben és a Tiszáninneni részekén is. Az antitrinitarizmus azonban nem Méliusz Juhász Péteréket támadja, hanem az ország peremvidékein akarja a győzelmet kivívni. Egri Lukács hazamegy Egerbe és hozzákezd eszméi terjesztéséhez. A Felső-Tisza vidékén kezdi el hirdetni a Socinus-féle tanokat. A református reformáció vezéralakjai azonban a gönci zsinaton sarokba szorítják. Schwendi Lázár Felső-Magyarország kapitánya pedig, hogy elejét vegye holmi zavargásoknak, Egri elfogatja és bezáratja. Most már Méliusz is elérkezettnek látja az időt a cselekvésre. Felkéri a fejedelmet, hogy hívjon össze zsinatot, hogy az egyház egységét megóvja. 1566 áprilisában össze is ül Gyulafehérváron a papi gyűlés, hogy a vitás kérdéseket megvitassa. A reformátorok - hosszú vita után - megegyeznek abban, hogy azokat a szavakat, amelyeket az ó-egyház a Szentháromság vita során annak idején használt, de a Szentírásban nincs benne, hagyják ki a hitvallásból (Ezek a szavak: trinitas = háromság, essencia = lényeg. generatio = nemzés). Méliuszék abban

⁵ Lásd e tekintetben Bíró Sándor – Bucsay Mihály – Tóth Endre – Varga Zoltán: i.m. 75-80.pp., illetve Zsilinszky Mihály (szerk.): i.m. 105-122.pp.; Bucsay Mihály: i.m. 76-82.pp.

a hitben távoztak a gyűlésről, hogy sikerült a református egységet megőrizni. Dávid azonban három hét múlva Marosvásárhelyre összehívta a református lelkészeket és azt javasolta, hogy a Heidelbergi Kátét a gyulafehérvári megegyezés szellemében dolgozzák át. Méliusz azonnal észreveszi, hogy a Káté átírásával, a lényegét hamisították meg. Váradra azonnal gyűlést hívott össze, amely a Káté eredeti formáját fogadta el ismét. Ez a káté (Catechismus ecclesiarum Dei in natione Hungarica) az erdélyi magyar református egyház hivatalos hitvallása lett (1566), amely fenntartja a Szentháromságot, de bizonyos unitárius színezettel.

Dávid és társai azonban ebbe nem nyugodtak bele és minden elkövettek, hogy a református egyházat a Szentháromság útjáról letérítsék, és egészen az unitárius vonalra állítsák. Dávid előbb Károli Pétert, a kolozsvári iskolagazgatót támadja meg, vitatva a Szentlélek istenségét majd az 1567-i tor-dai zsinaton teljesen elhatárolja magát a Heidelbergi Káté 1566-os kiadásától és egyedül csak az apostoli Hitvallás fogadják el, de azt is félremagyarázva, hogy Jézus csak Isten szeretett fia, de nem egylényegű vele, a Szentlélek pedig csak vigasztaló és tanító, de nem Isten. Ezzel a gyulafehérvári egyezés sem-mivé lett. A debreceniek hamar észreveszik, hogy Dávidék becsapták őket és a gyulafehérvári egyezés csak csalfa játék volt, Méliusz hívására azonnal ösz-szejönnek Debrecenben (1567) és - a már elfogadott Heidelbergi Káté mellé - ünnepélyesen elfogadják a II. Helvét Hitvallást is - kinyilvánítva ezzel a tel-jes egyetértést a kálvini iránnyal. Ugyanitt megvetik az egyházszervezet alap-jait az Articuli maiores (Nagyobb Cikkelyek) elfogadásával (Debreceni zsinat). Blandratáék sem ülnek ölbe tett kézzel, Gyulafehérváron nyomdát állítanak föl, hogy Méliuszékát - a gúnyiratok egész sorával nevetségessé tegyék. Az erdélyi re-formátusok száma fogyni kezdett, a református lelkészek - félve a megtorlástól - hallgatnak. Méliusz azonban nem tartozik a "meghátrálás emberei" közé, azonnal fellép a rebellisek ellen. 1568. január 20-ra országos zsinatot hirdet, amelyre a fe-jedelmet is meghívja. A Szentháromságról való vita során, Ceglédi György nagy-váradi lelkész annyira sarokba szorítja Blandratát, hogy az csak hebegni-habog-ni tud. Végül - mindkét fél önmagát hirdetve ki győztesnek - a zsinat szétoszlott. Az 1569-i nagyváradi hat napos vitán a fejedelem is nyíltan az unitáriusok mellé állt, ezzel Méliusz és társai kegyvesztettekké lettek, a reformátusság kisebbségbe szorult. Az 1571-es marosvásárhelyi országgyűlés törvényesítette az unitarizmust. Kimondta: Isten igéje mindenütt szabadon prédikáltassék, a cofessióért sen-ki meg ne bántassék. Ez a törvény az unitarizmus létének törvényes alap-

ja, ami nélkül az évszázados ellenreformáció úgy elsöpörte volna hazánk földjéről ezt a felekezetet, mint ahogy elsöpörte Lengyelországból. János Zsigmond 1571-ben meghal s ezzel az unitarizmus legfőbb pártfogóját veszti el. Dávid Ferenc is egyre jobban a szélsőségek felé sodródik. Elveti a gyermekkeresztséget, az Újtestamentum helyett egészen az Ótestamentum alapján akarja tanítását továbbfejleszteni.⁶ Családi állapota is megromlik. Báthory István fejedelem, püspöki joghatóságát is megszorítja és csak saját felekezetére korlátozza. Blandrata az egykori fegyvertárs is ellene fordult és feljelentette a fejedelemnél. Elfogják és a dévai várba zárják. Ott is hal meg 1579 novemberében.

6 Kónya Peter a kol.: *Dejiny Uhorska*, Vydavateľstvo Prešovskej univerzity v Prešove, Prešov – 2013; ISBN: 978-80-555-0921-1, 235.p.

3. ELLENREFORMÁCIÓ ÉS KATOLIKUS MEGÚJULÁS A 17. SZÁZADBAN

Magyarország felekezeti képe a 16. század végén

A protestantizmus áramlatai a 16. század végére egyházzá szerveződtek, és kialakult a felekezetek nagyjából stabil aránya. Az ország kb. 3,5 millió keresztény lakosának mintegy fele a református, negyede az evangélikus egyházhoz tartozott. A fennmaradó egynegyed rész az unitárius, ortodox és katolikus egyház híve volt. Az ország összlakosságának tehát 85-90 százaléka lett protestáns. A református egyház hívei elsősorban a magyar nemességből, mezővárosi polgárságból, végvári katonaságból és a parasztságból kerültek ki, akik főleg az ország középső és keleti részein éltek. Az evangélikus egyház a peremvidékekre szorult, a dunántúli és felvidéki nagybirtokosok, a német városi polgárság, illetve a szlovák parasztság tartozott hozzá. Az unitáriusok Erdély kivételével csak a hódolt Dél-Magyarországon voltak jelen, a fejedelemségben viszont ők alkották a magyar lakosság felét. A katolikusok csupán bizonyos városokban és néhány katolikusnak megmaradt nemes birtokain, illetve a Székelyföldön képeztek jelentősebb csoportokat.⁷ Az ortodoxok számát a hódoltsági szerb és az erdélyi román bevándorlás növelte. A horvátok körében a reformáció nem ért el jelentősebb eredményeket, így döntő többségük végig katolikus maradt. A protestáns felekezetek egyházzá szerveződése szintén a század végére fejeződött be. Megalakultak az evangélikus és református (Erdélyben ezek mellett unitárius) esperességek és egyházkerületek, élükön a szuperintendensekkel. Ez utóbbiak azonban nem álltak egymással szervezeti kapcsolatban, tehát önálló nemzeti

⁷ Bíró Sándor – Bucsay Mihály – Tóth Endre – Varga Zoltán: i.m. 81.p.; Zsilinszky Mihály (szerk.): i.m. 123-125. pp.; Bucsay Mihály: i.m. 82-85. pp.

egyház egyik felekezete esetében sem jött létre. Az egyházak belső életét zsinatok szabályozták. A protestáns egyházszervezet mellett a magyar rendiség részeként fennmaradt a katolikus hierarchia is, amely a következő században ellentámadásba lendült a katolicizmus elvesztett pozícióinak visszaszerzésére.

Az ellenreformáció első hulláma a 16-17. század fordulóján

A mohácsi vésztől a 16. század végéig a királyi Magyarországon az uralkodó és az államhatalom a protestantizmus terjedését gyakorlatilag nem tudta megakadályozni. Az erre vonatkozó nem túl határozott országgyűlési végzéseket nem hajtották végre. Az első komolyabb ellentámadás I. Rudolf uralkodása idején történt, amikor (osztrák és cseh mintára) néhány katolikus főpap katonai segítséggel megkezdte a protestáns templomok és iskolák lefoglalását, a lelkészek és tanítók elűzését. Ebben segítségükre voltak a Felső-Magyarországon állomásozó zsoldoseregek parancsnokai is.

Az erőszakos eszközökkel történő rekatolizáció a protestáns nemesség és városi polgárság részéről igen komoly ellenállásba ütközött. Különösen nagy felháborodást váltott ki a kassai evangélikus templom elfoglalása és katolikusoknak való átadása, illetve az 1604. évi országgyűlési határozatokhoz önkényesen hozzátartozó 22. törvénycikk, amely a jövőben megtiltotta a vallásügy országgyűlési tárgyalását. Ezek a lépések (többek között) a Bocskai István által 1604-ben indított Habsburg-ellenes felkelés közvetlen kiváltó okai voltak.⁸

Az államhatalom és a katolikus főpapság a fegyveres rekatolizáció igen gyors kudarcából hamar levonta a tanulságot: az osztrák tartományokban alkalmazott erőszakos módszerrel az erős magyar rendiségre támaszkodó protestantizmussal szemben nem tudnak eredményt elérni. Ezért az 1606. évi bécsi békében és az ezt szentesítő 1608. évi országgyűlésen az udvar és a rendek vallásügyben is kompromisszumot kötöttek.⁹ Ennek értelmében az uralkodó szabad vallásgyakorlatot biztosított a főurak, nemesek, végvári katonák, szabad királyi városok és királyi mezővárosok részére. Ez természetesen csak a lutheri (evangélikus)

⁸ Bucsay Mihály: i.m. 87-88.pp.

⁹ Bucsay Mihály: i.m. 88.pp; Tóth- Kása István – Tőkész László (szerk.): i.m. 184-185. pp.

és a helvét (református) irányra vonatkozott. Ezt a vallásszabadságot az elkövetkező évtizedek Habsburg-erdélyi békekötései megerősítették és kiegészítették, és egészen 1671-ig az állam és az egyház jogi viszonyának alapja lett.

Pázmány Péter és a katolikus megújulás

A reformáció és az ellenreformáció történetének egyik legizgalmasabb fordulópontját jelentették az 1608 utáni évtizedek eseményei. Ekkortól kezdve ugyanis a belső megújulásra törekvő katolikus egyház elérte azt, amit erőszakkal és a fegyverek árnyékában nem volt képes megvalósítani. A magyarországi katolikus megújulás két vezéralakja Forgách Ferenc (1607-1615) és Pázmány Péter (1616-1637) esztergomi érsek voltak. Forgách (korábban maga is a fegyveres rekatolizáció híve) 1611-ben Nagyszombatban tartományi zsinatot tartott, amely a Trentói Zsinat határozatainak megvalósítását határozta el. Bár a zsinat Magyarországon hivatalosan csak a zágrábi és a győri püspökségben került kihirdetésre, ugyanakkor az 1610-es évektől megkezdődött a legfontosabb egyházfegyelmi határozatok (zsinatok, egyházlátogatások, papnevelés stb.) gyakorlatba való átültetése. Szintén ezekben az években jelentek meg újból a jezsuiták Magyarországon, 1615-ben már két kollégiumuk (Nagyszombat és Homonna) volt az országban. Intézményeik nemcsak híres iskoláik, hanem az egyre nagyobb számban katolikus vallásra térő főurak birtokain végzett térítők munkájuk révén is fontos központok voltak.¹⁰

Elődeinél is jelentősebb volt a jezsuitából esztergomi érsekké lett Pázmány Péter tevékenysége. Pázmány óriási hatásának titka, hogy az egyházi megújulás valamennyi eszközét mesterien fel tudta használni. A vallásos irodalom minden műfajában (hitvitázó művek, teológiai összegzés, prédikáció, imádságoskönyv) maradandót alkotott, gondot fordított az iskolázásra és a katolikus papok nevelésére, jezsuita kollégiumok alapítását segítette elő. Ezen a téren legnagyobb alkotása a nagyszombati egyetem megalapítása 1635-ben. Emellett egyházmegyei, tartományi és nemzeti zsinatokat tartott, megbízottaival egyházlátogatást végeztetett az egyházmegye plébániáin. Pázmány és a jezsuiták hatására számos főúr és nemes vált katolikussá, az ő áttérésük a kegyúri jogok miatt idővel

¹⁰ Bucsay Mihály: i.m. 101-103.pp.; Bíró Sándor – Bucsay Mihály – Tóth Endre – Varga Zoltán: i.m. 95-96.pp.

maga után vonta a birtokaikon élő jobbágyok katolizálását is. Joggal (bár némi túlzással) mondták tehát a kortársak: Pázmány protestáns országban született és katolikusban halt meg.¹¹

Pázmány munkatársai és utódai nem voltak ugyan ennyire kiemelkedő személyiségek, de szívós munkájukkal nagyban hozzájárultak a katolikus megújulás sikereihez. Ennek a folyamatnak az általában római tanulmányokat végzett főpapokon kívül a jezsuiták voltak a főszereplői. 1650-ben 4 jezsuita kollégium, 8 rezidencia és 14 missziós állomás működött az országban, összesen 149 jezsuitával, ezek létszáma a 18. század elejére megháromszorozódott. Rajtuk kívül más szerzetesrendek (elsősorban a ferencesek, a pálosok és a piaristák) végeztek jelentős lelkipásztori, tanító és missziós tevékenységet az országban. A század közepére a papság nagy része már szemináriumot végzett, a szükséges alapképzettséggel rendelkezett. Megjelent a katolikus vallásos irodalom, amely mind mennyiségében, mind minőségében méltó vetélytársa lett a reformáció irodalmának.

A katolikus újjáéledés eredményei a hódolt országrészben és Erdélyben csak késve és áttételesen mutatkoztak. A török alatt élő katolikusok között 1612-től kezdve működtek jezsuita misszionáriusok, akik szerencsésen egészítették ki a magyar és bosnyák ferencesek, illetve a Rómából küldött misszionáriusok munkáját, noha a különböző rendek együttműködése nem mindig volt súrlódásmentes. Pázmány zsinatai a licenciátusok működését is legalizálták, akik egészen a Hódoltság végéig megtartották híveiket a katolikus vallásban. Az Erdélyi Fejedelemség területén pedig csak a székelyföldi ferencesek és világi papok, illetve a kiűzés árnyékában dolgozó jezsuiták képviselték a katolikus egyházat.

A protestáns egyházak belső válsága és megújulási mozgalmi

A Pázmány és utódai által képviselt katolikus megújulás (elsősorban a főnemesi áttérítésével) jelentősen meggyengítette a magyarországi protestantizmus hadállásait. Emellett azonban a protestáns egyházak maguk is súlyos belső válságon mentek keresztül a 17. század folyamán. A hitviták és a dogmatikai tisztázás során megmerevedett evangélikus és református ortodoxiával szem-

¹¹ Bucsay M. : i.m: 102.p.

ben újabb reformáramlatok jelentek meg. Közülük a legjelentősebb a református egyházban a puritanizmus, az evangélikus egyházban pedig a pietizmus (ez utóbbi csak a 18. század elejétől kezdve van jelen hazánkban).

A puritanizmus Angliában jelent meg a 17. század elején. Képviselői az egyéni kegyességre, a bensőséges hitéletre helyezték a hangsúlyt, emellett egyházi reformokért és a presbiteriánus egyházmodell megvalósításáért szálltak síkra. Magyarországra és Erdélybe az 1630-as években, Angliában és Hollandiában tanult diákok hozták haza. Legjelentősebb képviselőik Tolnai Dali János (1606-1660), Medgyessy Pál (1605 - ?) és Apáczai Csere János (1625-1659), akik egyházi és iskolai reformok bevezetésével, illetve lelki könyvek kiadásával igyekeztek egyházuk belső megújulását elősegíteni.

Leghatalmasabb pártfogójuk Lorántffy Zsuzsanna (1600-1660), I. Rákóczi György erdélyi fejedelem felesége volt. A mozgalom céljai végül a református ortodoxia képviselőinek (mindenekelőtt Geleji Katona István /1589-1649/ püspöknek) és a fejedelemnek az ellenállásán buktak el, de a puritanizmus jelentős hatást gyakorolt a református egyházkormányzat és vallásosság későbbi hazai fejlődésére.

A 17. századi erdélyi fejedelmeknek, Bethlen Gábornak és a két Rákóczi Györgynek az egyházpolitikája a református egyház megerősödését célozta, noha Bethlen nagy türelmet tanúsított az unitárius és katolikus felekezetek irányában is. I. Rákóczi György, és különösen fia, II. Rákóczi György uralkodása idején erősödött a két felekezetre gyakorolt nyomás. Az unitárius egyház a 17. században súlyos belső válságon ment keresztül, és egyre inkább védekező helyzetbe került. Az 1638. évi dési országgyűlésen hozott döntés az antitrinitarizmus legmérsékeltebb irányzatát tette kötelezővé, és megszigorította az unitárius egyház felett gyakorolt állami felügyeletet (dési complanatio). Ettől kezdve a radikálisabb irányzatokat (mindenekelőtt a szombatosokat) a törvény üldözte. A jezsuiták pedig 1653-ban ideiglenesen Erdély elhagyására kényszerültek. A református fejedelmek egyházpolitikájának következtében Erdélyben a 17. században a református vallás államvallássá vált.

Az ellenreformáció második hulláma

A 17. század első felének katolikus sikerei egyértelműen a belső megújulás érdekében tett erőfeszítéseknek köszönhetőek, de természetesen helyi szinten ekkor is találkozunk erőszakos lépésekkel, amelyek már az ellenreformáció irányába mutattak. Az ellenreformációs vonal az 1660-as évektől nyert egyre inkább teret, ennek oka az egyre növekvő politikai feszültség mellett I. Lipót császár és magyar király türelmetlenebb egyénisége, és az erősödő Habsburg abszolutista tendenciák voltak. Ezen túl a protestáns rendiség meggyengülése miatt a magyar főpapság is elérkezettnek látta az időt a határozottabb fellépésre. Ennek eseményei a Bocskai-felkelést megelőző évtizedek ismert forгатókönyve szerint játszódtak le: templomok és iskolák elfoglalása, lelkészek és tanítók elűzése, és helyettük katolikus egyháziak beiktatása.¹²

A vallási sérelmek miatt elégedetlen magyar rendiség mozgalma, a Wesselényi-összeesküvés elfojtása után, az 1671-től 1681-ig tartó „gyászévtized” alatt a király törvények nélkül, a katolikus főpapság segítségével kísérletet tett a magyarországi protestantizmus teljes megtörésére. Ennek érdekében 1673-1674 folyamán Szelepchényi György esztergomi érsek (1666-1685) vezetésével a pozsonyi kirendelt bíróság elé politikai hűtlenség vádjával mintegy négyszáz protestáns lelkészt és tanítót idéztek meg, és közülük egyes források szerint 41 főt gályarabságra ítélték (1675). Az életben maradt 30 gályarab lelkészt egy év múlva De Ruyter holland tengernagy váltotta ki. /A pozsonyi vértörvényszék történéseivel illetve a gályarabság történetével a következő fejezetben bővebben foglalkozom./ Az erőszakos ellenreformáció második hulláma (akárcsak elődje) ismét világosan megmutatta: ilyen módszerekkel csak a protestánsok összefogását segítik elő helyi szinten éppúgy, mint az országos politikában. Az ellenállás a Thököly Imre által vezetett kuruc felkelésben csúcsosodott ki, amely ismét engedményekre kényszerítette az udvart. Az 1681. évi soproni országgyűlés visszaállította a rendi szabadságjogokat, és az artikuláris helyeken engedélyezte az evangélikus és református vallásgyakorlatot.

12 Bíró Sándor – Bucsay Mihály – Tóth Endre – Varga Zoltán: i.m. 97-105.pp., illetve Kónya Peter (ed.): *Rekatolizáció, protireformáció a katolicka reštaurácia v Uhorsku*. Prešov: Prešovská univerzita, 2013, ISBN 978 80-555-1050-7., 9-22.pp.

4. AZ ERŐSZAKOS ELLENREFORMÁCIÓ ÉS A GYÁSZÉVTIZED

I. Lipót uralkodása, és a vallási, hatalmi harcok az 1671. évig

I. Lipót személyében olyan ember került a királyi trónra, aki arra törekedett, hogy kifejlessze Magyarországon a királyi abszolutizmust. Ti.: „Mióta a Habsburg-ház megvetette a lábát Magyarországon, mindig arra törekedett, hogy azt örökös tartományává tegye, és feltétlenül uralkodhassék rajta.”¹³ Ezt elősegíteni látszott az is, hogy az erdélyi fejedelemség hanyatlásnak indult, és már nem volt képes semmilyen formában hatni a Habsburg-házra. Magyarország ekkor még mindig három részre van szakítva: nyugaton a német, középpütt a török, a dél, ill. dél-keleti részeken pedig Erdély fejedelme uralkodott. A törökök, (akik az ország középső részét kormányozták), csak akkor szóltak bele hatalmi ügyekbe, ha azt a szultán érdeke is úgy kívánta, ill. ha veszélyeztetve érezték magukat bármi által is. 1658-ban Lippay György esztergomi érsek, s vele együtt a katolikus főpapság elérkezettnek látta az időt, hogy teljesen megsemmisítsék a már így is eléggé gyenge magyar protestantizmust. Ennek előzménye az volt, hogy Lippay, céljainak elérésére Ausztriából újabb csapat jezsuitát hívott be, és e rendet a nagyszombati zsinaton (1648. dec. 2) a magyar egyházi rendnek törvényes tagjává avatta. Több városban egyszerre vette kezdetét az üldözés, így pl.: Besztercebányán, Selmecebányán és Rozsnyón is. Nem lehetett megtorlástól tartani.¹⁴ I. Lipót szerette volna már uralkodásának kezdetén a kezébe venni a nádori méltóságot, s egy kormányzót kinevezni az ország élére (amire

¹³ Wurga Lajos: A keresztyén egyház története 2. kötet; Radil Károly nyomdája, Sárospatak-1906. II. kötet, 626.p.

¹⁴ Wurga Lajos: A keresztyén egyház története 2. kötet; Radil Károly nyomdája, Sárospatak-1906. II. kötet, 626.p.

Lippay volt kiszemelve), de miután nem tudta keresztül vinni akaratát, ezért az elhunyt Pálffy helyére Wesselényi Ferencet választották meg nádorrá. Innentől kezdve felpörögtek az események. Híre ment, hogy a törökök szervezkednek, csapatösszevonásokat hajtanak végre, így egy újabb török támadás fenyegette az országot. A kettős prés Magyarországot egyre inkább nyomta, sorvasztotta. Mindezek mellett egyre elviselhetlenebb méreteket öltött a protestánsok üldözése is. Gróf Nádasdy Ferencz, Gróf Erdődy György rengeteg protestáns lelkészt kergettek el; Esterházy Pál bebörtönöztette a pápai végvár helyőrségét, mert a katonák nem voltak hajlandóak a lelkészeket és tanítókat Pápáról és környékéről elkergetni. II. Rákóczy György özvegye, Báthory Zsófia is rekatolizált, és főleg az ország keleti végében fejtette ki ténykedését. Ezt írja róla Kocsi Csergő Bálint a Kősziklán épült ház ostroma c. művében: „Báthory Zsófia fejedelemasszony, a boldog emlékezetű II. Rákóczy György özvegye, ki hogy a fejedelem dicsőségének részese legyen, római vallását szóval eltagadta, de valósággal azt tartotta; mert midőn a Krisztus asztalához járult, a főasszonyok szokása szerint arcát elfedvén, az Úr vacsorájában való kenyeret kebelébe bocsájtá, melyet azután Patakon keszkenőbe kötve egy jezsuita előtt megmutatván, annak a bizonyására, hogy szóval eltagadott vallásához szíve állhatatos volt, a pervátába vetette volna, de Sámbar ezt nem engedte, hanem elégette...”¹⁵ A katolikusok tábora egyre inkább nőtt, ugyanúgy, ahogyan farkasétvágyuk is a protestánsoknak üldöztetésében. A pozsonyi, 1662. évi Országgyűlésen a protestánsok már egy sereg jogsértés miatt kellett panaszt emeljenek. Az Országgyűlés két kérdést tárgyalt volna meg. A katolikusok a következő pontot vetették fel megtárgyalás céljából: az ország megvédésére hozott rendelkezések arra az esetre, ha a török megtámadná Magyarországot. A protestánsok erre kijelentették, hogy addig semmilyen tárgyalásban részt nem vesznek, amíg sérelmeiket nem orvosolják, és vissza nem kapják erőszakkal elvett javaikat.¹⁶ Időközben az ellentétek fokozódtak, és egyre kiéleződtek. A törökökön aratott győzelem után (1664. aug. 1) a bécsi kormány az Országgyűlés tudta és megkérdezése nélkül megkötötte a szégyenletes vasvári békét (1664. aug. 10). Ezzel a törvénnyel, (amely a győzelem ellenére is várat engedett át a töröknek és lemondott Erdély feletti jogáról) elveszett a remény Magyarországon arra nézve, hogy a török belátható időn belül kiűzetik az országból. Ezt a helyzetet már csak tetőzte az osztrák katonák magyar várakba való

15 Galeria Omnium Sanctorum; A magyarországi gályarab prédikátorok emlékezete; Magyar Helikon-1976., 32.p.

16 Warga Lajos: A keresztény egyház története 2. kötet; Radil Károly nyomdája, Sárospatak-1906. II. kötet, 629.p.

beszállásolása, így demonstrálva a nem létező magyar önállóságot.” A kormány méltatlan, vakmerő és önkényes tettei a hazafiakban (vallási különbség nélkül) élénk aggodalmat keltettek. Mindenki tapasztalhatta, hova vezet az, ha az ország törvényeinek megsértése bármely okból megtűretik.”¹⁷ Ez indította Wesselényi Ferenc nádort, Lippay érseket, Zrínyi Pétert, Frangepán Ferencet, Nádasdy Ferencet és I. Rákóczy Ferencet, hogy mérlegeljék a helyzetet, s döntsenek Magyarország további sorsa felől. Ez a kezdeményezés úgy vonult be a történelembe, mint a Wesselényi-féle összeesküvés. Érdeemes odafigyelni e perre, mert a gyászévtized pereiben is nagy jelentősége volt. Az összeesküvést már a kezdetek kezdetén elárulták. Kezdetben Lipót császár sem lépett közbe, de mikor a tervekben már az egész országra kiterjedő felkelés lehetősége fogalmazódott meg, akkor a császár keze lesújtott. Ekkorra már Wesselényi nádor is és Lippay érsek is halott volt. I. Rákóczy Ferencet anyja, a császárhú Báthory Zsófia 400 000 forinttal és váraik átengedésével váltotta meg. Zrínyit, Nádasdyt és Frangepánt a bécsi törvényszék (melynek Hocher kancellár volt a vezetője, s csak németekből tevődött össze) fej és jószágvesztésre ítélte. Zrínyit és Frangepánt Bécsúj helyben, Nádasdyt Bécsben fejezték le 1671. ápr. 30-án. A király megengedte, hogy lefoglalt vagyonukért a katolikusok 3000 misét mondhattak az elítéltek lelki üdvéért. Sok nemes, akiket meggyanúsítottak és perbe fogtak a Wesselényi-féle összeesküvésben való részvétel miatt, csak annak köszönhették életüket, hogy elmenekültek Erdélybe, mint tette azt Thököly Imre is. Szabad volt immár az út a királyi udvar és a katolikus rendek előtt. A töröktől a vasvári békekötés óta nem kellett tartani, a magyar rendek felkelése is le lett verve, így megindulhatott az igazi elnyomás és üldözés. Azért tartottam fontosnak említést tenni a gyászévtizedet megelőző kor eseményeiről, hogy érzékeltessem a különbséget az 1671 előtti és utáni kor eseményei, megaláztatásai és szenvedései között. 1671-től az országra és a protestánsokra a „dühöngő fenevad”, a katolikus egyház soha nem látott és nem tapasztalt kegyetlenséggel tört rá, mert nem zavarta már semmi és senki abban, hogy véghezvigye nagy tervét: minden protestáns kiirtását.¹⁸

17 Zsilinszky Mihály (szerk.): i.m. 205.p.

18 Nagy János: Általános református hit és erkölcsstan; Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest, 1993., 357.p.

A gyászévtized kezdete

Minden bajnak van valamilyen forrása - mondja a régi bölcsesség. A gyászévtizednek és az üldöztetéseknek is megvoltak az okai, amit már nagyjából az 1. és 2. fejezetekben felvázoltam. Nézzük most meg először az eseményeket a katolikus szemponjtól. A reformáció elterjedésével a katolikus hanyatlásnak indult Magyarországon, a XVI. század második felében s a XVII. század elején. Úgy tűnt, hogy az ógyház ereje végéhez közeledett. Hadd álljon itt egy rövid beszámoló a katolikus hanyatlásáról: „A ferences rendnek 1526-ig 70 kolostora volt, kb.1500 baráttal; 1534-ben már csak 773 szerzetese, 1605-re pedig hetven főre zsugorodott a franciskánusok száma, rendházaik száma pedig 5-re csökkent. 1581-ben a törökök által megszállt Pécsen, amely azelőtt Béccsel egyenlő lélekszámú város volt, és több mint 300 papnak adott otthont, már csak 1 (!) lelkész volt. Ő írta XIII. Gergely pápának a következőket:(Itt Pécsen, több mint 300 catholica pap szolgált volt az Úrnak, de egy sem szenvedett szükségét. Mára mind szétszóródtak. Volt, akit legyilkoltak, egyeseket megfojtottak, a templomokat feldúlták s az oltárokat ledöntötték. Én pedig, mint a keresztyén foglyok között méltatlan fogoly, magamra maradtam. Noha a mindennapi kenyere sincs biztosítva, mégis folyvást üldöztetem.)”¹⁹

Úgy kerülünk egy kicsivel közelebb a protestánsok üldöztetésének a megértéséhez, ha látjuk a katolikus indítékokat is. S mi más lehetne beszédesebb indíték, mintsem az, hogy a római katolikus vallás a XVII. század első felében a keresztyén hívőknek pusztán 10%-át alkotja, illetve az, hogy még ezen keveseket is üldözték. Nem lenne pontos és igazságos az a korrajz, amelyből kimaradna az a megjegyzés, hogy a protestánsok is üldözték a katolikusokat, amíg az módjukban állott. Ezzel kapcsolatban még egy adat, amelynek az elmúlt években lett különösen nagy aktualitása. „1619. szept. 6-án éjszaka a hajdúk elfogták Körösi Márk, esztergomi kanonokot, valamint Pongrácz István és Grodecz Menyhért jezsuita szerzeteseket, majd azokat kegyetlen kínvallatásoknak vetették alá, megölték őket, holttesteiket pedig a szemétre vetették.”²⁰

19 Bucsay Mihály: i.m. 19.p., illetve Lévai Attila: Az ellenreformáció eseményei és hatása Komáromban és környékén a 17. század második felében. In: *Rekatolizáció, protireformáció a katolicka reštaurácia v Uhorsku*. Prešov: Prešovská univerzita, 2013, P. 72-81. ISBN 978-80-555-1050-7., 73.p.

20 Lévai Attila: Az ellenreformáció eseményei és hatása Komáromban és környékén a 17. század második felében. In: *Rekatolizáció, protireformáció a katolicka reštaurácia v Uhorsku*. Prešov: Prešovská univerzita, 2013, P. 72-81. ISBN 978-80-555-1050-7., 74.p.

S hogy mi adott ennek a történelmi ténynek évtizedekkel korábban is aktualitást? Az, hogy II. János Pál pápa 1995-ös szlovákiai útja folyamán, Kassán ezt a három katolikus vértanút szentté avatta. Ennek ellenére egy dolgot nem szabad elfelejteni e három vértanúval kapcsolatban. Amikor őket kivégezték, már javában folyt a protestánsok üldöztetése is. Amikor Bethlen Gábor hajdúi bevonultak Kassára, olyan düh és elszántság lehetett bennük a katolikusok ellen, hogy rögtön nekimentek azoknak. Ezek a hajdúk már bizonyára nem élték meg a katolikus „visszavágást”, s amikor tettüket elkövették nem gondoltak arra, hogy 55 év múlva ez a cselekedetük is számon fog kéretni protestáns hittestvéreiken. Ehhez a számonkéréshez egy olyan légkör kellett, amely már pattanásig feszült volt, s amelyben a Wesselényi-féle összeesküvés az utolsó csepp volt a pohárban. Ezt az összeesküvést megelőzte egy olyan adótörvény megjelentetése a király részéről, amely nevetséges s ugyanakkor mégis véresen komoly volt. 1671. márc. 21-én I. Lipót adórendeletet ad ki, amely kimondja: minden megye maga tartsa el a területén lévő császári katonaságot. Ez a rendelet a hadsereg összes természetbeni szükségletei (élelmiszer, takarmány, tüzelő) mellett mintegy tízszeresére emelte az egyes jobbágyportákra eső állami pénzdót. Néhány héttel később fogyasztási adót (ún. accisát) vetettek ki a hús, a szeszes italok s helyenként a gabona után. Ez is az egyik oka volt a Wesselényi-féle összeesküvésnek.²¹ S hogy miért is írtam le, hogy ez az adótörvény egyrészt nevetséges, másrészt véresen komoly volt? Nevetséges volt azért, mert képtelenség egy ilyen adótörvény bevezetése egy olyan országban, ahol a török és a német felváltva sarcolta a népet. Ráadásul Magyarország eléggé megsínylette az 1661-1665 között pusztító pestist, amelyről Moldova György is ír a „Negyven prédikátor” c regényében, ahol leírja, hogy egy pestis által teljesen kipusztított faluban kellett meghúzódnia Kocsi Csergő Bálintnak is, miközben Kocsról Debrecenbe ment. Az adótörvény ezeket a tényeket figyelembe sem vette. Már a kihirdetésétől fogva nagy ellenszenvet váltott ki e törvény mindenki szemében, s mint később kiderült behajtani is teljes képtelenség volt. Mivel fizetni senki sem akart (legkivált a nemesek), ezért 1671. jan. 21-re az egyházi és világi urakat Rottal Pozsonyba idézi, hogy a törvénytervezetet elfogadtassa velük. A nemesek kijelentik: Nem fizetünk! Erre Lobkowitz, királyi miniszter bejelentést tesz: „Ha az urak önként nem fizetnek, majd intézkedik a király.”²² Nagyon jól tudta, hogy

21 Magyar történelmi kronológia; Tankönyvkiadó, Bp.-1981, 167.p.

22 Acsády Ignác: Magyarország története I. Lipót és I. József korában (1657-1711); megjelent, mint a „Magyar nemzet történetének” 6.-ik kötete; Athenaeum Irod. és Nyomd. Rt; Budapest-1898, 296.p.

kijelentését mire alapozza. I. Lipótot sokan úgy jellemezték, mint gyenge jellemű uralkodót, mivel mindig az öt állandóan körülvevő papokra hallgatott, s miniszterei többségének tanácsára.²³ Ezúttal is így történik, s Lipót márc. 21-én kihirdeti az új adótörvényt. Az adta meg a komikus jellegét e törvénynek, hogy behajthatatlan volt, másrészt, hogy éppen a királypárt katolikus főurak emeltek szót ellene. (Pl. Széchényi György, kalocsai érsek a főurak nevében). A komolysága mégis megvolt e törvénynek, mert a király rendeletében úgy fogalmaz, hogy „rátok, gyakran visszaeső bűnösökre” veti ki az adót, s megfenyegeti a magyar urakat, hogy ha valaki nem fizet, tapasztalni fogja a rettentő következményeket. Július 20-án már maga a király felére mérsékeli az adó összegét, de az még így is behajthatatlan s elviselhetetlen. Új adótervezet készül, amiben majdnem mindenre adót vetnek ki. Volt például csizmadia munkák utáni adó, csak ebből évi 182 000 forintot várt a kincstár. Adó volt kivette a szeszes italokra is, így az eddig lefoglalt pálinkafőzőket is visszaadták, szabadon lehetett pálinkát főzni, csak gabonafélékből nem volt megengedve a pálinka főzése. Ez magával hozta az alkoholizmus rohamos elterjedését az országban. A kereskedés is csökkent, hiszen a parasztok nem látták értelmét, hogy portékájukat a vásárba vigyék, mert az úton mindig rajtuk ütöttek a portyázó katonák, még szekereiket is elvették tőlük. Felvetődhet a kérdés: mi indokolta az ilyen nagymértékű adó kivetését? Megkapjuk a kérdésre a választ, ha megnézzük a császári udvartartás és a katonaság éves költségeit. A király nem tudott bánni a pénzzel: feljegyezték róla, hogy mindig kopott ruhákban járt, udvarában minden rossz és ócska volt. Udvartartásának költségei azért voltak mégis hallatlanul magasak, (1671-ben 64 180 forintot tettek ki csak a személyes szükségletei, bár ez a király ruházkodásán nem látszott), mert fizette udvari zenészeit, sokat kártyázott, de mindig vesztett, s mert 250 darabos solymászata volt. Nagyon szeretett vadászni, olyannyira, hogy ilyenkor minden iránt közönyös volt, (Pl. egy nap rengeteg rosszhírt kapott már korán reggel, jobbára politikaiakat. Lipót kedélyét ez azonban nem zavarta, mivel aznapra vadászat volt programra tűzve, ezért elment vadászni, s nagyon örült, hogy milyen jól eltelt a napja a kedvezőtlen hírek ellenére is.)²⁴ Hadd szolgáljak még egy érdekes adattal: 1670-ben az udvar évi költségei 1 millió forintot tettek ki. A befolyt összeg ebben az évben 2,5 millió a közjövedelmekből + 1,8 millió az adóból. De mivel a befojt összegek csak „elúsztak”

23 Acsády Ignác: i.m. 296.p.

24 Acsády Ignác: i.m: 297.p.

az udvarnál, így megtörtént az, hogy a végvári katonák néha három évig sem kaptak zsoldot. Ugyanakkor a hadi célokra is rengeteg pénz kellett, hiszen csak egy ezred eltartási költségei is igen magasak voltak (csak a zsold, az eleség, szállás és egyéb szükségletek nélkül évi 80 000 forint volt. Csak a Felvidéken 1671-ben 5 gyalog és 1 lovas ezred volt, s még a bányavárosok védelmére 2 gyalog és 1 lovas ezredet akartak az országba beküldeni. Azt hiszem ezek az adatok magyarázatot adnak arra, miért kellett a királynak egyszerre annyi pénz az adókból, amit sürgősen be is akart hajtani. Miután ezzel a törvénnyel teljes kudarcot vallott, 1671. dec. 14-én a király rendeletet ad ki a végvárak katonasága létszámának a felére csökkentésére, amit először Kelet-Magyarországon hajtának végre. Ez az adótörvény is befolyásolta a gyászévtized eseményeit, így elengedhetetlennek tartottam, hogy ne tegyek említést róla. Ugyanilyen befolyásoló tényező volt a gyászévtized történéseire nézve a Wesselényi-féle összeesküvés kisebb vádlottjainak a perbefogása is. Az 1671-es „judicium delegatum” Gróf Rottal vezetésével január 3.-án vette kezdetét. Az ítélő-bizottságban ott volt Szelepcsényi György, esztergomi érsek, és Forgách Ádám helyettes országbíró is. A bírósági idézést szinte csak protestáns nemesek és lelkészek kaptak. A bíróság sokukat halálra ítélte, de csak a hajthatatlan Bónis Ferencet végezték ki ápr. 30-án, mert akik áttértek, azoknak megkegyelmezték. Sok halálraítélt büntetését a későbbiekben örökös várfogságra módosították, de voltak olyanok is, akiket száműztek, és vagyonukat lefoglalták. A híres kassai prédikátor, Czeglédy István és társa Keczer Ambrus már útban Pozsony felé, Nagyszombatnál meghaltak. Czeglédyt állítólag megmérgezték, de Keczer halálára nézve semmilyen utalás nincs.²⁵ Beidéztek Pozsonyba az akkor 83 éves Drábik Mátyást is, a volt lednicei cseh-morva prédikátort is, el is ítélték, sőt, a halálos ítéletet végre is hajtották rajta, nem nézve annak magas korát sem. Drábik tudós ember volt, iratait „Lux in tenebris” címmel Ján Amos Komensky jelentette meg. Ezt az írását ő maga terjesztette, s ez is vádként lett ellene felhozva, ti: írásában megjövendöli a Habsburg-ház közeli bukását. A felkelésben való részessége nem bizonyosodott be, így pusztán e művéért ítélték el. Halála előtt egy jezsuita kegyelmet ígért neki, ha katolikussá lesz, amit az öreg prédikátor el is hitt, de a kegyelmet a bíróság ezúttal nem gyakorolta. A nemzet erejét minden áron meg akarták törni, de nem elégedtek meg volna csak annyival. A katolikus klérus és a császári udvar is

25 Wurga L.: i.m.: 638.p.

abban a hitben élt, hogy a protestáns vallás a szabad szellem tűzhelye, s ezért ezt a tűzhelyet is szét kell zúzni, amíg nem késő. Sok helyütt a legkegyetlenebb kivégzési módszerekkel kívántak hatni a népre, így akarták elérni a megfélemlítést. Cobb Farkas, kassai helyettes-kapitány pl. gyakran igénybe vette a karóba huzatát és az akasztást, mint kivégzési formákat.²⁶ Az erőszak hulláma eléri a nyugati végeket is. Itt elsősorban Széchényi György, kalocsai érsek dolgozott össze Hofkirchen Lajossal, a komáromi várkapitánnyal. A protestánsok üldözésének nem a Wesselényi-féle összeesküvés volt a kiváltó oka, hanem egy jóval erősebb jogalap. Ezt a jogalapot a Szepesség címzetes prépostja, Nagyváradi püspöke szolgáltatta a „Veritas toti mundo declarata” c. munkájában, amely 1671-ben jelent meg Kassán. Ebben Bársony György a következőket írja: „Az 1606. évi bécsi béke I. cikkében a lutheránusoknak és a reformátusoknak biztosította a vallás szabad gyakorlását, de három feltétel mellett. Az első feltétel: a római katolikus vallás hátránya nélkül. Mivel azonban ezt a feltételt lehetetlen teljesíteni, így az I. cikk. elesik. Ennek a feltételnek az értelme ugyanis a következő: ha a lutheránusok és a reformátusok a római katolikus vallás hátránya nélkül gyakorolják hivatásukat, akkor az nekik meg van engedve, ha a római katolikus vallás hátrányára, akkor az nincs megengedve. De bizonyos, hogy minden más vallás gyakorlása a római katolikus vallás kárára történik, ezért annak a vallásnak gyakorlása nincs megengedve!”²⁷ Ez a pár sor bőségesen elég volt ahhoz, hogy minden lelkiismeret-furdalás nélkül lehessen garázdálkodni, templomokat elfoglalni, kivégzéseket tartani stb... A protestáns-üldözés elveire a kormány is igent mondott. A jezsuiták a katonáikkal már nem csak a falvakban, de az eddig szabad királyi városokban is garázdálkodtak. Nagy nevek álltak csatasorba a protestánsok ellen, mint Szelepcsényi György, esztergomi érsek; Széchényi György, kalocsai érsek; Kollonich Lipót bécsújhelyi püspök, a királyi kamara elnöke; Kolozsváry Imre. egri prépost, Bársony György, nagyváradi; Szegedi Ferenc, egri; Pongrácz György, váci püspökök; Báthory Zsófia; Spankau és Cobb királyi tábornokok, valamint Ampringen János kormányzó is.²⁸ Ezeknek az embereknek a vezetésével az egész országban egyszerre indult meg a rajtaütés. Elvették a protestáns iskolákat, (Sárospatakot, Eperjest), és sok protestáns papot elkergettek. Az erőszakoskodás csakhamar ellenállást váltott ki,

26 Wurga L.: i.m.: 638.p.

27 Bucsay M.: i.m.: 110.p.

28 Wurga L.: i.m.: 640.p.

leg hamarabb Túrólukán, ahol Bársony György ítélmesterét megölték, és kis híján testvérének és neki is ez lett volna sorsa, ha a túrólukai evangélikus lelkész meg nem menti őket.²⁹ A nép máshol is ellenállt a foglalásoknak, így az udvar és a katolikus klérus behajszolta a népet a felkelésbe. Az olyan kegyetlenkedések, mint amilyenek Komárom vármegyében történtek, csak fokozták a nép dühét, amely végül felkeléshez vezetett. Az történt ugyanis, hogy mikor a komáromi protestánsoktól elvett épületek egy hatalmas tűzvészben elégték, elfogtak két szolgát, akiket kínpadra vontak. Olyan vallomást kényszerítettek ki tőlük, melyben azt vallják, hogy egy csallóközi pap felbujtására gyűjtogattak. A pap - mint vallották - pénzt adott a Komáromban élő özvegy papnénak, Sury Lőrincnének, hogy azon a pénzen gyűjtogatókat fogadjon fel, egy katonát pedig megvesztegetett, hogy a várból gyűjtőszereket hozzon. Ezen hamis vallomás alapján ítélték el Száki Jánost, az ekeli lelkészt és feleségét, valamint Sury Lőrincnét, a két szolgát, valamint a katonát. Érdeemes odafigyelni az ítéletekre is, amelyet Széchenyi és Hoffkirchen Lajos, mint az ítélőbíróság fejei hoztak meg a komáromi várban. Száki Jánost kínzásra és elevenen való megégetésre ítélték, feleségét, Sury Lőrincnét, a két szolgát fejvesztésre, a katonát tüzes fogókkal való csipkedtetésre és elevenen való megégetésre ítélték. Az ítéletet először a nőknél, majd a szolgálókon és a katonán hajtották végre, amelyeket Szákiival végignézettek. A végére maradt ő maga, akinek kegyetlen halála a legszörnyűbb példa a gályarabság előtti szenvedésekre. „Szákit összekötözött kezeinél fogva egy csigán járó kötélen bitófára húzták, s amikor teste a lábára kötözött kövektől szakadozni kezdett, akkor a szív tájékán megperzselték. Ezután jobb kezét tőből levágták, majd forró ólmot öntöttek az akkorra már leborotvált kopasz fejére e szavakkal (tölts a fejére szentelt olajat, mert méltó az efféle drága kenetre). Ezek után az előre elkészített vászonba csavarták, amelyet előzőleg kénköbe, viaszba és szurokba mártottak, majd azt testére varrták, és 1672. szeptember 1-én elevenen megégették.”³⁰ Ártatlan volt, mert mint bebizonyosodott, a komáromi gyűjtogatás a pápisták műve volt. Az ilyen kegyetlenkedések annyira felpaprikázták az elnyomottakat és a bujdosók kedélyeit, hogy szövetkezni kezdtek, és felkelést szerveztek. Az Erdélybe kibujdosottakhoz újabbak jöttek, ezzel is gyarapítva bujdosó kurucok sorait, a protestáns papok pedig a bujdosóknak az erdőkben istentiszteleteket tartottak és úrvacsorát osztottak. Soraikhoz jöttek még a vég-

29 Acsády Ignác: i.m: 305.p.

30 Lévai Attila: i.m: 80-81.pp.

várakból elbocsátott vitézek, s így 1672 szeptemberében a kurucok száma már tizenöt ezer fő volt. (A kuruc szó a Dózsa György parasztfelkelésének keresztes vitézeire emlékeztet, s a crux = kereszt szóból származik.) A sereget Petróczy István, Szepesi Pál, Szuhay Mátyás és Kende Gábor vezették, s az ő vezérletükkel a felkelők Debrecenből indulva északnak nyomultak. Kassa mellett (Enyicken) győzelmet arattak Spankau kassai főkapitány fölött. Elfoglalták a Felvidék keleti-északkeleti vármegyéit, bevették Eperjest, Bártfát és Késmárkot, sőt Pika Gáspár, a szlovák parasztok segítségét igénybe véve félreeső utakon eljut Árváig, ahol beveszi a Thökölyek „sásfészket”. A felkelők másik csoportja délkeleten vereséget szenvedett. A vezér, Teleki Mihály Kővárba futott. A bécsi udvar végül tizenöt ezer katonával, Spork és Cobb Farkas tábornokok parancsnoksága alatt október 26-án Györkénél leverte a kuruc hadakat. A seregből (már akik életben maradtak) sokan Erdélybe és a török hódoltsági területekre menekültek. Árva várát Cobb visszafoglalta, november 24-én a vezér Pika Gáspárt karóba húzatta, valamint 24 falusi bírót felakasztatott.³¹ A felkelés leverése után Lipót császár kijelenti: „Fel akarom használni az alkalmat, hogy Magyarországon másként rendezzem be az ügyeket.” Ez a másként való berendezkedés azt jelentette, hogy a király teljesen felrúgta a törvényes rendet és az alkotmányt. Még hű emberét, Szelepcsényi Györgyöt is megfosztotta királyi helytartóságától!³² Felfüggesztette a magyar rendi alkotmányt, az ország élére pedig Ampringen János Gáspárt, a német lovagrend nagy mesterét nevezte ki, mint kormányzót. A kormányzó mellé kijelölt még négy német és négy magyar tanácsost, s így összeállt az ún. gubernium, amely a magyar belügyi igazgatás legfőbb szerve lett. Az ország ez által két ellenséges pártra szakadt: a nemzetpárti magyarokéra (kurucok) és a kormánypárti labancokéra. Az alkotmány felfüggesztése csak az első lépés volt a császár és udvari méltóságainak elképzeléseiben. Ezt nyomon követték azok az intézkedések, amelyek a protestantizmus teljes megsemmisülését célozták meg. A rekatolizációban több csoport működött közre, így pl.: a legmagasabb bécsi állami hivatalnokok köre, amelyben Montecucolli, Lobkowitz, Hoher, Abele, Nostitz és Müller abbé (a király gyóntatója), valamint Kollonich Lipót püspök tartoztak. A másik ilyen csoport volt a klerikálisoké, amelyet Szelepcsényi György vezetett, de ide is besorolhatjuk Kollonich bécsújhelyi püspököt is. Az a szó, hogy rekatolizáció mindmáig vita tárgyát képezi a protestáns és a ka-

31 Magyar történelmi kronológia, i.m.: 168.p.

32 Warga L.: i.m.: 642.p

tolikus egyházak között. A római katolikus egyház nem tagadja ugyan, hogy a XVII. század második felében erőszakos visszatérítés folyt a r.k. egyház kebelébe, de ugyanakkor kijelenti: az ellenreformáció csak bizonyos területekre terjed ki, s ami végbement, az nem más, mint katolikus restitúció, illetve megújulás (ide sorolják be az ellenreformáció fogalmát is). A katolikusok sok esetben azt is mentségként hozzák fel, hogy a protestánsok üldözése t.i. igazságos volt részük-ről, mert csak azokat az iskolákat és templomokat foglalták vissza, amelyeket régen ők építettek, s csak aztán kerültek protestáns kézre. Ezt tartalmazta egy nunciusi jelentés is a század végéről. Mint már azt említettem, a falvak után sor került a szabad királyi városokban is az üldözésre. Ebben főleg Kollonich járt az élen, aki katonaságával elvetette a templomokat, a városi tanácsban pedig általános tisztújítást rendelt el, hogy ezzel is biztosítsa a szenátus katolikus többségét. A külföld felé igyekeztek elkerülni még a látszatát is annak, hogy Magyarországon esetleg vallásháború dúl. Ez egy ideig sikerült is, de az 1673-as évtől kezdődően olyan jellegű pusztítások kezdődtek katolikus részről a reformátusok és evangélikusok ellen, amire már lehetetlen lett volna a világnak nem odafigyelni.

Delegatum Judicium Extraordinarium Posoniense anno 1673-74

E fejezet tárgyalásának az elején újra vissza kell térnem Bársony György művéhez, az „Egész világnak kijelentett igazság”-hoz. Ez a mű volt a jogalapja a protestánsok szabad üldöztetésének. Ahhoz azonban, hogy ismét törvényszék elé lehessen idézni a protestánsokat, szükség volt a király beleegyezésére. A legjobb módot erre nézve Szegedy Ferenc, egri püspök, a klerikális párt egyik tagja találta meg. „Ő Bársony György érveire, Lipót császár hiúságára építve egy negyediket is fűzött, (t.i: Bársony három érvet sorolt fel művében). 1673. február 15-én arra hívta fel a király figyelmét, hogy felülmúlhatná Szent István dicsőségét is azzal, ha a protestáns prédikátorokat kiirtaná, ily módon nemcsak az „apostoli király” címet érdemelné ki (amelyet már Szent István is megkapott), hanem az „apostolkirály” címet is! Az üldöztetést nyugodt szívvel végezheti, hiszen elődei sem túrtak meg rebelliseket az országban. A visszatérítések e módja egyenlőségi jelet tett protestáns és felségáruló közé.”³³ A protestáns köz-

33 Bucsay M: i.m: 182-183. pp.

nép és papság sanyargatása úgy látszott, nem hozta meg a várt hatást, mert a klérus tagjai új tervet eszeltek ki. Úgy gondolták, ha sikerül a lelkészeket teljesen kiiktatni, akkor arathatnak csak döntő győzelmet az eretnek valláson. Kiadták a jelszót: „Verd meg a pásztort, és elszéled a nyáj”.³⁴ E terv teljesítése végett hozták létre 1672-ben Nagyszombatban, majd 1673-ban Pozsonyban a vértörvényszékeket. E perekről írt jogászai kritikák kimondják, hogy a perek törvénytelenek voltak.³⁵ De a törvénytelen összehívás csak egyike volt annak a sok törvénytelenségnek, amelyek e bíróság munkáját jellemezték. Az első delegatumot Szelepcsényi György, mint törvénykezési helytartó hívja össze 1673. szept. 25-re, Pozsonyba. (Leszámítva a nagyszombati törvényszék működését). Kezdetben csak a szomszédos vármegyékből idéznek meg 32 evangélikus és 1 református lelkészt. Miután Szelepcsényi megkapta a császári felhatalmazást, Kollonich a harmincadosok útján azonnal kikézbessítette az idézéseket vádlottaknak és bírósági tagoknak egyaránt. Szept. 25-én összeült a bíróság, melynek elnöke Szelepcsényi, „ut ipse se vocavit, suprimex judex”, királyi helytartó; tagjai pedig többek között Széchényi György, Kollonich Lipót, Forgách Ádám országbíró, valamint a királyi ügyek igazgatója, a korona elnöke, Mailáth Miklós.³⁶ A beidézettek közül mindenki megjelent, egy evangélikus szuperintendens is, aki meg sem volt idézve, később mégis elítélték. Az ellenük felhozott vádak a következők voltak: a katolikus vallás és a császár megsértése, valamint a haza elárulása. A hazaárulást azzal magyarázták, hogy a protestáns papok állítólag támogatták a Wesselényi-féle összeesküvést, és az 1672-es kuruc lázadást is, továbbá, hogy a papok sok helyütt a török győzelméért imádkoztak, s imádkoztatták a népet is. Ami még vádpont lehetett ellenük, az a kuruc lázadás alkalmával történt katolikus papok megcsúfolása protestáns részről. (Ti. pl.: Ibrányi Ádám egy csapattal, miután Nagyszőlőst elfoglalta, kifosztotta az ottani minorita kolostort, s némelyik katolikusok házát, majd győzelve jeléül két barátot megcsónkítva beküldött Erdélybe.)³⁷ Megjegyzem, hogy erre vonatkozólag nagyon kevés utalás van, biztosan tehát nem állítható, hogy ez is a vádirat részét képezte volna az 1673-as rendkívüli törvényszéken. A katolikusok ezt a pert csak amolyan „próbapernek” tartották, mint ahogyan az 1672. évi nagyszombati pert is. Azon a peren még

34 Nagy J.: i.m.: 357.p.

35 Némethy Sándor, dr.: A Delegatum Judicium Extraordinarium Poseniense anno 1674 története és jogászai kritikája Theológiai Szemle -1980, , Uf XXIII 333.p.

36 Dr. Némethy Sándor: i.m: 7. rész TSz -1983; Uf XXVI 22. o.

37 Acsády I.: i.m: 312. p.

maga Szelepcsényi is hajlott az engedmények megadására, csakhogy Kollonichnak ellentmondjon cselekedeteivel. Kollonich és Szelepcsényi egyáltalán nem kedvelték egymást, mert szüntelen versengés volt közöttük a magasabb egyházi és országos pozíciókért. Az 1673-as törvényszéken már maga Szelepcsényi is áttért a Kollonich-féle módszerek alkalmazására, miután látta, hogy Kollonichot a király is támogatja. Ampringen Gáspár, a királyi Magyarországra kinevezett kormányzója kezdettől fogva ellene volt a pereknek, de az ő véleményére vajmi keveset adtak. A bíróság előtt megjelentekkel ismertették a vádakat, de a védekezésüket nem voltak hajlandók figyelembe sem venni, a vádlottak hiába igyekeztek ártatlanságukat bizonygatni. Az elhangzott vádakra bizonyítékot a bíróság alig tudott felmutatni. Jobbára csak névtelen leveleket hoztak fel ellenük, ill. egy olyan levelet, ami adatokat tartalmazott bűnösségükre nézve(?). Ez a levél Vitnyédy István levele volt, melyet Bethlen Miklóshoz, majd egy következő levélben Ketzer Ambrushoz írt. A protestáns egyháztörténet-írás egyik legvitatottabb része a Vitnyédi-levelek eredetiségének a kérdése. Dr. Némethy Sándor, jogász, a Theológiai Szemle 1980-1984 közötti évfolyamainak néhány számában részletesen megírja a pozsonyi rendkívüli vértörvényszéknek a jogászi kritikáját. Cikksorozatának 6. részében éppen a Vitnyédi levelekkel foglalkozik, s azt alaposan szemügyre veszi, megvizsgálja, és értékeli a perek kimenetelére nézve. Előnye ennek az írásnak, hogy nem csak a jogász szemével vizsgálja meg e levelek valódiságát vagy hamisságát, hanem sok eligazító támpontot nyújt az egyháztörténészeknek is, és az olvasóknak is. Az alábbiakban e cikkből kiindulva, megpróbálom bemutatni, milyen szerepet töltöttek be ezek a levelek, s hogy mennyire volt helyénvaló ezek alapján ítéletet mondani a lelkészek fölött: „Vitnyédi levelei a pozsonyi perben okirat jelleggel bírtak a vád kezében (mint bármely sértettnek a kezében okirattá vált volna, aki egy levelet jogai védelmében bizonyítékként használ, pl. becsületsértő levél esetében). Márpedig ha valamilyen per folyamán egy okiratot felhasználnak, a legjobb kifogás e levél ellen annak valódiságának megkérdőjelezése. Ilyen esetben a vádhatóság köteles lett volna, már csak hivatalból is, az okirat valódiságát vizsgálat tárgyává tenni. A pozsonyi pereknél a leveleket illetőleg szó sem esett arról, hogy megvizsgálják a levelek valódiságát. Azt a védőt pedig, amelyik meg merte kérdőjelezni a levelek hamisított voltát, így fegyelmezték meg: „Nagyon mélyen szánthatasz, félek, nem tudod majd kivonni az ekédet!” Az tény, hogy az okiratot akkor lehetett volna hitelesen megvizsgálni, ha meg lettek volna az eredeti példányok

is, mert már a pereknél is csak a másolatok szerepeltek. Írásszakértői véleményt sem az eredeti, sem pedig a másolatok esetében nem lehetett kiállítani, mert a Ketzerhez írt levélről bebizonyosodott, hogy azt, valószínűleg csak tollba mondták, míg a Bethlenhez írt levél számsifrakkal volt írva. Ha egy írásmű szerzője vitatott (mint itt is), akkor a levelet genetikai vizsgálatnak kell alávetni, amely adott esetben kimutathatja, kinek állhatott érdekében a leveleket meghamisítani. Kimutatták, hogy Szelepcsényi György prímás érsek, mint értelmi szerzője lehetett a leveleknek, de Vitnyédi társszerzősége már vitatott. Mert vajon milyen megfontolásból adott volna ki a kezéből olyan leveleket, amelyek saját egyházának tagjait vádalmazzák – alaptalanul. Bizonyított tény ugyan, hogy maga Vitnyédi részt vett a Wesselényi-féle szervezkedésben, de mikor látta a lutheránusok és reformátusok egyet nem értését, kiábrándult a felkelésből, mert nem bízott annak sikerében, vagy, mert megtudta, hogy a császár már tud a szervezkedésről, és mivel széles látókörű ember, s mindamelllett felettebb óvatos volt, így jobbnak látta távol tartani magát az eseményektől. E két ominózus levél két szempont miatt igényel még figyelmet. Első: a stílusuk. Meglehetősen durva és pongyola megfogalmazású volt a két levél, amelyeket, miután több más Vitnyédi levéllel összehasonlítottak, szembeűnő volt a különbség. Figyelemfelkeltő lehet a stílusjegyeknél a levelek dátuma és aláírása. Vitnyédi mindig magyarul írta nevét levelei alá, e két levélnél viszont az aláírás latin nyelven van. A dátummal kapcsolatos megjegyzések: a Bethlenhez íródott levél dátuma: 1669. május 10 - Eperjes. A Ketzerhez írott levél dátuma: 1669. december 30 - Pozsony. Mindkét levélben az áll, hogy a lázadás meg van szervezve, már csak a jelre várnak, hogy fegyvert foghassanak. A kérdés ezek után kínálja önmagát: hogyan lehet az, hogy ha már májusban készen állt minden, akkor miért kellett a decemberi levélnek is ezt tartalmaznia? Hiszen a két időpont között hét és fél hónap van. Ennyi ideig egy rebellisekből álló hadsereget várakozni hagyni képtelenség! Erről pusztán a levelek írója feledkezett meg, mert Vitnyédi élesebb eszű volt annál, mintsem hogy ilyesmi ne jutott volna eszébe. Már e tények is bizonyítják a levelek hamisságát, és Vitnyédi ez ügybeni ártatlanságát. A levelek filológiai elemzése teljességgel kizárja azt, hogy Vitnyédi Istvánnak valaha is köze lett volna a levelekhez. E két levél hemzseg a helyesírási és pontatlansági hibáktól. Mivel Vitnyédi levelezése a levéltárakban megtalálható (legalábbis azok 2/3-a), így össze lehet hasonlítani az írásokat. A valódi Vitnyédi-levelekből kitűnik, hogy írójuk jól ismerte a magyar helyesírást, így ilyen bődületes hibákkal nem járatta

volna le senki előtt sem önmagát. A sifrával írt levélről is kitűnt, alapos vizsgálat után, hogy hamisítvány volt. Így Vitnyédi Istvánt e lutheránus bölcs és nemes embert egyértelműen fel lehet menteni azon vád alól, hogy ilyen leveleket írt volna. Akit viszont az egyháztörténet-írás a levelek értelmi (s talán valóságos) szerzőjeként megemlíti, az Szelepcsényi György. Ha be is igazolódtak az idők folyamán gáztettei (pl. okirat-hamisítások, hűtlenség büntette, visszaélések), akkor azért a régi magyar törvények szerint fej és jószágvesztés járt volna. De csak járt volna, mert az az ember, akire ezt ki kellett volna szabni, maga volt a másokat elítélő bíróság elnöke, így nem kellett attól félnie, hogy valaki eljárást kezdeményez személye ellen.”³⁸ A bíróság, mint a fentiekből is kitűnt minden törvénytelen eszközt megragadott a vádak bizonyítására. Védekezés híján (mivel ezt is lehetetlenné tették) az ítélet kihirdetése következett. Minden vádlottat kínzásra és halálbüntetésre ítélték, de meghagytak egy kiskaput mindegyikük számára. Felajánlották a lelkészeknek, hogy kérjenek kegyelmet, s írjanak alá kötelezvényt arról, hogy katolikusokká lesznek, vagy mondjanak le lelkészi hivatalukról, s vonuljanak száműzetésbe. Az öregebb lelkészek a hivatalról mondtak le, a fiatalabbak a száműzetést választották.³⁹ Csak egy választotta az áttérést (bár Kollonich és Szelepcsényi is elkövettek e tekintetben mindent), egy Suhajda nevezetű lelkész, akit a többiek ezért a tettéért a nevét kiforgatva „A JUHDAS”-nak keresztelték el.⁴⁰ A próbapaper sikeresnek bizonyult. Ezen felbátorodva újabb törvényszéket hívtak össze Pozsonyba, 1674. március 5-re. Ezen már több mint 300-an jelentek meg.⁴¹ Más források kimondják, hogy Szelepcsényi az egész ország, sőt még a török hódoltság területeiről is törvényszék elé idézte az összes protestáns lelkészt és tanítót. Ez megint csak korrektúrára szorul: Magyarországon abban az időben 4026 protestáns templom volt, a lelkészek száma kb. ugyanennyi, és ugyanilyen nagy lehetett a tanítók és iskolák száma is. Ám Kocsi Csergő Bálint említést tesz róla, hogy diákokat és harangozókat is idéztek törvényszék elé. Tehát: ha tényleg minden lelkészt és tanítót beidéztek volna, és még diákokat és harangozókat is, akkor kb. tíz ezer idézést kellett volna kiküldeni, ha mindenki kap. Márpedig a törvényszékekről csak kb. 700 idézés ment ki, így nem helyénvaló a megjegyzés, hogy minden lelkészt és tanítót beidéztek volna. S az,

38 Az egészet v.ö: Dr. Némethy S.: i.m: 6. rész TSz -1982; Uf XXV. 99-105. pp.

39 Bucsay M.: i.m: 114.p.

40 Warga L.: i.m: 643. p.

41 Galeria Omnium Sanctorum 146. p.

hogy csak 336 lelkész jelent meg a tárgyaláson, annak tudható be, hogy sem Spankau - Kassa környékéről, sem pedig a török, saját hódoltsági területeiről a protestánsokat egyszerűen nem engedte el. Ami a perre nézve érdekes és fontos az az, hogy bár Lipót császár támogatta azt, de hivatalosan soha nem adott ki a kezéből meghatalmazást az 1674-es per elkezdéséhez. A per nagyon hasonlított az 1673-as próbaperhez. A vádak szinte ugyanazok: „a papok, mindannyian hátrahagyván az Istennek és az embereknek a szerelmét és félelmét, az egész pápistaságot, s így a királyt is bálványimádónak kiáltották a prédikátori székből, a boldogságos szent Szüzet, a megholt szenteket és a Krisztus képét káromlották, a venerable sacramentumot megtapodták, a rebelliseket, a király ellenségeit tanáccsal, pénzzel, eleséggel segítették, a törököknek Magyarország megvételére utat nyitottak.”⁴² A bizonyítékok ezúttal is a Vitnyédi-levelek voltak. (Vitnyédi ekkor már nem élt, mivel 1670-ben meghalt, így a pozsonyi törvényszékeken bemutatott „leveleire” még csak apellálni sem tudott). A vádak előadása után a védelem is szót kapott, bár a védelem feladatát olyan emberek látták el, akiket a törvényszék nevezett ki. Azt hitték, hogy így törvényesebbnek látszik majd a per folyamata. E védőügyvédek mentségére legyen mondván, becsületesen védelmezték a vádlottakat. Sellyei István, pápai szuperintendens javaslatát a védők személyére nézve a bíróság nem fogadta el.⁴³ A védők magát a király prokurátorát is sarokba szorították, akit gyakran Kollonich és Pállfy Tamás segített ki, és bebizonyították: a prédikátorok ártatlanul vádoltatnak felségsértésben, felkelésben; a baj pusztán csak az, hogy protestánsok. Erre nézve a bírák ki is jelentették: „Lehet annyi prokurátorotok, amennyit csak akartok, de ha száz lészen is, azt bizony véghez nem viszitek, hogy el ne nyomattassatok.”⁴⁴ Szelepcsényi, amikor már végképp nem tudott mihez kezdeni, a papok védőinek argumentumait, azok tiltakozása ellenére, egyszerűen kitörölte a vádiratból. Az egész per lefolyása alatt nehéz nyomás nehezedett a prédikátorokra. Arra akarták rábeszélni őket, ismerjék el, hogy lázadók; kérjenek kegyelmet és írjanak alá valamilyik kötelezvénynek. Nem tették meg, pedig rémítették őket mindennel: börtönnel, halállal, gályarabsággal. Április 4.-én aztán kihirdetik az ítéletet a lelkészekre, 7.-én pedig a tanítókra. Az ítélet: halál. Ezzel lezárult az 1674-es per is, amely a hasonló perek között az utolsó volt, s amely alig egy hónap leforgása

42 Galeria Omnium Sanctorum 37. p.

43 Galeria Omnium Sanctorum 39. p.

44 Galeria Omnium Sanctorum 39. p.

alatt lejátszódott. Pedig képtelenség lett volna lefolytatni ezt a pert, ha azt teljes komolysága szerint vizsgálják. Sokkal nagyobb horderejű dolgok voltak a vádpontok annál, mintsem hogy egy hónap alatt letárgyalják az ügyet érdemben, megvizsgálva a vád és a védelem érveit, meghallgatva a vallomásokat. Tudjuk, hogy a cél nem is ez volt. A per kezdetétől folyt a térítői munka a jezsuiták részéről, folyt a fenyegetőzés - hasztalan. A nagy hatást bizonyára az ítélet kihirdetésétől várták, amikor együtt volt mindenki. „Április 4-én, amikor az érseki palotában összegyűjtik a vádlottakat, és felolvassák az ítéletet. Előtte azonban felszólítanak mindenkit, hogy aki hivataláról lemond, az az ajtótól jobbra álljon; aki pedig az emigrációt választja, az az ajtótól balra álljon. Az ajtóban ne álljon csak az, aki a halált választja. S a tömeg egy emberként mozdul, mindenki az ajtónál van. Ezen még a bírák is megirtóznak, - írja Kocsi Csörgő Bálint.⁴⁵ Visszaút a bírák részéről már nem volt. Kimondják ugyan a papokra a fej- és jószágvesztés ítéletét, pedig jól tudják, hogy lehetetlen lesz azt végrehajtani. (Ilyen zavarodottságot már megfigyelhettünk az 1671-es adótörvény körül is!) Ekkor kezdődött a bíróság munkájában a drámai fejetlenség. Először Majláth Miklós, a bíróság ügyésze, felszólítja a bíróságot, hogy az összes rabot zárassa el, amire persze nem kerül sor, mert ennyi embert nincs hova elzárjanak. Hogy mégis megfélemlítéssel hassanak, Séllyei Istvánt, Miskolczy Mihály füleki, és Bátorkeszi István veszprémi papot, (ki költői tehetséggel megáldott ember volt, s a gyászévtized történetét is megírta versben), valamint Czeglédy Pál, lévai ref. papot és Lányi György, korponai evangélikus rektort vasra verették, és börtönbe csukták őket.⁴⁶ Így fordulhatott elő, hogy márciustól-májusig mintegy 300 halálraítélt lelkész mozgott szabadon Pozsonyban, s egyetlen szökés sem történik. A király nem írta alá a halálos ítéleteket, hisz amikor 1626-ban a cseh rendek felkeltek a Habsburg-ház ellen, akkor 28 politikust végeztek ki, így ennek a több mint háromszáz embernek a kivégzése valóságos vérfürdő lett volna, amit a király igyekezett elkerülni. Mikor ezt az elítéltek megtudják, (s még fülükbe jut az is, hogy Ampringen Gáspár sem engedte meg Kollonichnak, hogy az négy elítélteket kivégeztessen, így kényszerítve a rabokat a térítvények aláírására), akkor a királyhoz fordulnak, de hiába, mert a segítség elmaradt. A tehetetlen Szelepcsényi úgy próbál meg némelyeket a térítvény aláírására rábeszélteni, hogy az elítéltek egy csoportját meghívja magához, ahol megvendégeli őket étellel-

45 Galeria Omnium Sanctorum 46. p.

46 Wurga L.: i.m: 644.p.

itallal, de ez sem használ. Ekkor megváltoztatják a térítvény szövegét, amelyek így már nem tartalmazzák a bűnösség elismerését. A halálra ítéteknek vagy csak az országot kellene elhagyni, vagy hivatalukról lemondani. Sőt, Kollonich üzen nekik: "Írjátok alá valamelyik reverzálist, és takarodjatok az országból, különben örök időkre börtönbe kerültök!" (A halálos ítéletből egyszerre életfogytiglani börtön lett !!!) Pozsonyból távozik Majláth, majd Kollonich is; pedig a lelkészek közül, látva Séllyeiék szenvedéseit, sokan aláírták valamelyik reverzálist. Akik még most sem írtak alá egyik térítvénynek sem, azokra kegyetlen sors várt a rájuk következő két évben. A pozsonyi vértörvényszék 1673-74-ben bebizonyította a világnak: nem rebelliójukért, hanem religiójukért kellett szenvedniük sokaknak, és eltérni hitükért minden gyaláztatást.

A Gályarabság

Az előző fejezet tárgyalását ott fejeztem be, hogy sokan engedtek Szelepcsényi és Kollonich kéréseinek, és aláírták valamelyik reverzálist. A továbbiakban azoknak a sorsát kísérvük végig, akiket, mivel semmilyen engedményre nem voltak hajlandóak, börtönökbe hurcoltak. A prédikátorokat két csoportra osztották: az első csoportot, amelyben még 46 evangélikus és a hozzájuk társult két református pap volt, a következő börtönökbe vetették: Komáromba 19 evangélikust és 1 reformátust; Lipótvárra 18 evangélikus és 1 református,⁴⁷ Sárvára 8 evangélikus, Berencsre pedig 1 evangélikust és a már korábban börtönbe vetett 4 református lelkészt (Séllyei Istvánékat) vitték. Június 3-án a református elítélteket is elhurcolták Pozsonyból a már előre kijelölt börtönökbe: Sárvára hetet, Kapuvárra nyolcat, Eberhardra pedig hatot. A hat börtönben tehát a köv. volt a rabok megoszlása: Berencsen 5 fogoly (4 ev. + 1 ref.), Eberhardon 6 fogoly (mind ref.), Kapuvárra 8 fogoly (mind ref.), Komáromban 20 fogoly (19 ev. + 1 ref.), Lipótvárra 40 fogoly (17 ev. + 23 ref.) és Sárvára 15 fogoly (8 ev. + 7 ref.). Összesen ez 94 ember, kik közül 49 volt református és 45 evangélikus. A térítvényeket aláírók száma: 236 fő. E két szám összege: 330 fő. Az idézésen megjelent 336 fő, így 6 emberről nem tudjuk további sorsukat, pusztán neveiket. A börtönök, ahol minden sanyargattatást el kellett viselniük, a nyirkos és dohos kamrák, az erőn feletti és megalázó munka (pl. sáncásás, falépítés, pöcegödör-takarítás), megtör-

⁴⁷ Csak 17 evangélikus volt, mert egy (Zolnay István, várhelyi ev. lelkész) még az indulás előtt hivataláról lemondott, Pozsonyban maradt és megszabadult.

te sok ember állhatatosságát. A jezsuiták folytonos térítési zaklatásai, a poroszló kegyetlensége, áttérésre késztet Komáromban 17, Lipótvárban 4 lelkészt. Akik még mindig kitartottak hitük mellett, azokat Kollonich ötlete alapján gályarabságra ítélték. Azt írták Kollonichról, hogy ő, mivel már látta a gályarabok munkáját, tudta, hogy „rosszabb ez a halálnál”, s mivel a halálbüntetést a királytól kieszközölni nem tudta, ezért a haláltól a még százszorta rosszabbat választotta: bebizonyítva kegyetlenségét, és a protestánsok iránt érzett mérhetetlen gyűlöletét. A gályarabság közvetlen előzményeiről, történetéről sokan és sokféleképpen írtak. Átolvasva jó pár könyvet e témához, úgy találtam, hogy Otrókócsi Fóris Ferenc munkája, a „Furor bestiae” érzékelteti a leginkább a gályarabok szenvedéseit, mondja el hiteles történetüket. Mielőtt azonban belebocsátkoznánk e téma fejtegetésébe, egy különösségre felhívnam a figyelmet: a gályarabságra ítélt, s a Triesztbe elindult 41 személyt nem vehetjük egy kalap alá, a gályákra ténylegesen oda is láncolt 30 hitvallóval, mert a két állapot (gályarabságra ítélt, ill. gályarab-lelkészek) nem ugyanaz. Az a 30 ember miután kifizették értük a fejenkénti 50 tallért, a szó szoros értelmében rabszolgákká váltak. DE lássuk az ő szenvedéseiket sorjában, Otrókócsi műve alapján.

a) a gályákra hurcoltatás

A lelkészeket a kegyetlenkedés nem töri meg. Hitük nagy, és bizalommal fordulnak a szorongattatások ellenére is Istenükhöz. Először ígéretet kapnak Őfelségétől, hogy szabadon bocsátja őket, de ez csak ígéret maradt. Mikor látták Kollonichék, hogy a magyar várak börtöneiben sem fognak megtörni a protestáns lelkészek, minden szorongattatás ellenére sem, bevetették a legkegyetlenebb fegyvert ellenük. Amivel már hosszú ideje fenyegették őket, azt beteljesítették. Készen állt minden a gályákra való elhurcoltatásra. Először Lipótvárra szállítottak Komáromból három, a berencsi várból pedig öt lelkészt. Egy csoport Bécsújhelyben várta az elhurcolást. Lipótvárból Kollonich parancsára 1675. márc. 18-án este indult el 36 protestáns lelkész gyalogosan. A börtönben csak két öregebb lelkész maradt, ők már képtelenek voltak az útra. Morvaországon át és Ausztrián keresztül érkeztek meg Triesztbe. Az úton teljes megcsúfolásnak voltak kitéve a lakosság részéről. Április 6.-án értek Triesztbe, ahol egy undok istállóba vezették őket, s megfosztották őket minden jobb ruhájuktól, s minden pénzüktől. Sőt, teljes megcsúfolatásként megfosztják őket „nemzeti díszektől”

is, levágták bajszukat és szakállukat. Több lelkésznek felajánlották a menekülés lehetőségét, ha német katonának állnak. De Jézus Krisztus szellemi katonái nem hódoltak be. Április 8.-án hajóra rakták őket, s így jutottak el Piscariába. Innét gyalog mentek tovább, egyre nagyobb kínoztatások közepette. A durva kövek sebesre törték lábaikat, amelyekből patakokban folyt a vér. Az út szenvedéseibe hatan belehaltak. Nápolyba, május 7.-én már csak 30 lelkész érkezett meg. A lipótvári, komáromi, berencsi börtönökből elhurcoltakhoz még 20 foglyot hoztak, 1675 júl. 2-án Sárvár és Kapuvár börtöneiből. Ezeket is megfosztották mindenüktől, de ezúttal hajlandóak voltak kompromisszumot kötni a rabokkal. Váltásdíj fejében öten 1100 császári tallérban, tizenöten 1500 császári tallérban kötöttek szerződést. Az előbbi öt követe Csúzi Cseh Jakab, losonci lelkész volt. Megszerezte a váltásdíjat, ő megmenekült, hitét megtartva, de többi négy társa továbbra is fogságban maradt, annak ellenére, hogy a váltásdíjat felvették értük. A tizenötek váltásdíjáért Beregszászi Pál, hanvai ref. lelkész volt. Vencébe ment váltásdíjért, aminek a felét meg is szerezte, s másokkal elküldte társainak, (mivel neki visszamennie nem kellett), de senkit sem engedtek el közülük. 1675 októberében vitték el őket Triesztből, az Adriai-tenger melletti Buccari várába, ahol egy „minden undoksággal teli” börtönbe zárták őket. Ezek közül sokan megtagadták hitüket, bár biztatást kaptak a nápolyi gályákon szolgálóktól. Csak nyolcan tartottak ki hitük mellett, ezek mindannyian szabadultak később.

b) Eladatás

Május 9-én neveik bekerültek a soha meg nem szabadulók névsorába. A gályán a rabok csak kétszersültet és vizet kaptak, ruhaviseletük a legdurvább anyagból készült, de ezt sem viselhették mindig. Ilyenkor mezítelenül kellett dolgozniuk. A nyomorúság napról-napra elviselhetlenebb lett. Hét lelkészt 1675 júl. 3-án elvittek Szicíliába, a franciák ellen harcoló gályákra. Négyen még okt. 11-én visszatértek, de a sok munkától, és az ütlegektől egészségük megromlott. Egy lelkész még Szicíliában meghalt, a maradék kettő pedig 1676. febr. 4-én tért vissza, elcsigázva az ütlegektől, s a folytonos evezéstől. A kettő közül az egyik pár nap múlva belehalt sérüléseibe. A Nápolyban maradtakat is kegyetlenül kínozták. Voltak, akik nehéz fagerendákat cipeltek egész nap árbcok készítéséhez, mások a világító toronynál teljesítettek szolgálatot. Ezekben a munkákban

mindig a leggonoszabb rabokkal kellett együtt dolgozniuk. Éjszaka visszamentek a gályákra, s itt odaláncolták őket a padokhoz. Minden munkát egy combig érő lepelben (vagy teljesen meztelenül) végeztek, hogy még jobban érezzék a korbácsok ütéseit. S ami talán a legvisszataszítóbb volt ezeknek a hívó embereknek, hallgatniuk kellett a pogányok csúfolódó istenkáromlását, és kacagásukat, amikor ők buzgón fohászkodtak Istenhez. Az istentiszteletek megtartására még magukban sem nagyon volt idő, mivel napközben az állandó munka, gyötörtetés nehezedett rájuk, éjszaka pedig a fáradtságtól kimerülve még gondolkodni sem tudtak. Weltz György volt az a kegyes férfi, aki meglátogatta őket, és tudósította őket minden kívülről jövő dolog felől. Tőle tudták meg, hogy Zürichben, az ottani lelkészek mennyire szívükön viselik a magyar gályarab lelkészek sorsát, de a németalföldi protestánsok is erőteljes lépéseket tettek a szabadulás érdekében. Novemberben, amikor már mindenki a holland hajóhad jöttét várta, enyhült a szigor is, és azt a két lelkészt, akiket szintén azért hoztak Nápolyba, hogy rabszolgaként adják el őket, már nem várta a gálya.

c) a gályarabok szabadulása

A holland nyomás egyre nagyobb lett a bécsi udvarra. Először Bécsben, Bruijninx Hamel nyilatkozta ki a lelkészek teljes ártatlanságát, majd Itáliában de Ruyter tengernagy és Haen János altengernagy közösen tettek erőfeszítéseket a mielőbbi szabadulás érdekében. Két levél érkezett, az egyiket a holland nagykövet írta 1675.dec.18-án a nápolyi alkirálynak. A levél hatására enyhült a fogság szigora, s közelgett a szabadulás, ám a késleltetés taktikája érezhető volt, ezért maga de Ruyter írt egy levelet 1676. jan. 4-én az alkirálynak. Az alkirály jan. 22-én kinyilvánította, hogy kész szabadon engedni a lelképásztor gályarabokat. A feltétel az volt, hogy de Ruyter térjen vissza Nápolyba hajóhadával. A jezsuiták bíztak abban, hogy ezt a tengernagy nem teszi meg, s így a lelkészek mind egy szálig elvesznek, nem lesz, aki egyházukban újra hirdetni tudná Isten igéjét. De febr.11-én ott állt a holland hajóhad Nápoly kikötőjében. A lelkészek neveit kitörölték a könyvből, s átmentek de Ruyter hajóira. Másnap fogadta a lelkészeket Haen János altábornagy, harmadnap maga de Ruyter Mihály. Ruhákról gondoskodtak számukra, s élelemről nagy mennyiségben. Véget értek tehát a megpróbáltatások Krisztusért, ami az Atya akaratából történt, de a kegyelmet és a szabadulást is őtőle kapták.

d) a Nápolyban megszabadultak vándorlása

A gályarab lelkészek még egy ideig de Ruyter hajóján tartózkodtak, majd ápr. 3-án elegendő étellel felpakolva indultak egy angol hajón a szicíliai Mallarmo kikötőjéből Velencébe, ahová ápr. 24-én érkeztek meg. Itt már Zaffy Miklós és a többi jótevő várta őket. Május 8-án indultak Ravennába, majd továbbmentek Rhaetia fővárosába, Kuriába, amit máj. 20-án értek el. Itt csatlakoztak azok, akik még nem érkeztek meg. Ott töltik el a pünkösdi ünnepét, együtt vették fel a hívekkel az úrvacsorát. Május 29-én érkeztek Zürichbe, két napi vándorlás után.

e) a Bukkariban lévőek megszabadulása és útja

A még élő, állhatatos, 5 református testvért Szalontay István és Cotornides Sámuel szabadította meg. Ezeket, először elengedték abból a börtönből, ahol szennyben és mocsokban laktak, de annyira erőtlenek, betegek és sebesek voltak, hogy át kellett őket szállítani egy tisztességesebb lakásba. Szájuk kisebesedett, véres tajtékot köpködtek, nagyon lefogytak, hiszen nyolcvan napig napfényt sem láttak. Maga Szalontay írta, hogy nem félholtakat, de valóságos hullákat hozott ki a börtönből. Annyira tönkre ment belső rendszerük, hogy nem voltak képesek lenyelni 15 napig semmit, csak tiszta ivóvizet. Flemen városában kezelték még őket, s bár gyengék voltak, de május 27.-én Velencébe érkeztek. Ott másnap egyikük meghalt. Kettő, szinte halálos betegen Velencében maradt. Részbeni felgyógyulásuk után, június 25-én indultak Zürichbe, s júl. 27-én érkeztek meg. Így lett Zürich a számkivetettek ideiglenes hazája.

Otrokócsi így summázza a hányattatást könyve végén: „Meg fog emlékezni a ti buzgóságtokról és szeretetetekről a mindenség legnagyobb Ura.”⁴⁸ Természetes, hogy Otrokócsin kívül még sokan megírták a gályarabok szenvedéseit. Azt hiszem, magyarázattal tartozom, hogy miért e művet vettem alaposabban szemügyre: mivel olyan sok az irodalmi anyag a gályarabságra nézve, ezért nem meglepő, hogy sok esetben eltérőek az adatok. Csak a nagyon alapos forráskritika segíthetne abban, hogy egységre jussunk a sok, gyászévtizeddel foglalkozó művek útvesztőjében. Otrokócsi műve, aki maga is a gályákon szenvedett, hiteles beszámolónak tekinthető, adataiban viszonylag pontos. A sors fintora, hogy

48 V.ö: Otrokócsi Foris Ferenc: *Furur bestiae*; Az ORLE kiadása; Debrecen-1933.

ő, aki kiállta a gályarabság borzalmait, hazatérve ábrándul ki egyházából, s tér át a katolikus vallásra. Még három dolog ide kívánczik e fejezet végére. Első: a reverzálisok. Vajon miért nem írták alá oly sokan a reverzálisokat, s vállaltak minden szenvedést? Azért, mert egy mélyhitű protestáns lelkész vagy tanító nagyon fel tud háborodni, ha a térítvényeken olyanokat olvas, amit nem tud hit elveivel sehogyan sem összeegyeztetni. Meg kellett volna tagadniuk önmagukat, és hitüket, s felvenni a pápisták erőszakkal rájuk erőltetett dogma-köntösét, amennyiben valamelyik reverzálíst aláírták volna.⁴⁹ Ezt nem tudták felvállalni hitünk gályarab hősei. Akik pedig aláírtak valamely térítvénynek azért tették, hogy életüket mentseék, így mi őket sem ítélniük el. A másik dolog: a külföld nyomásának hatására történő szabadulás. Nemcsak Welt Györgynek, Haen Jánosnak, Zaffy Miklósnak és de Ruyter Mihálynak vannak érdemei a gályarabok szabadulásában, hanem Philipp Jacob Spenernek is, aki az 1671-1689 közötti időben sokat tett a magyar protestantizmus védelme érdekében. Ugyan ilyen érdemei vannak e tekintetben Johann Heinrich Heideggernek is, a zürichi teológia professzorának. S végül, de nem utolsósorban a harmadik dolog: egy Kálvin-i gondolat. „Minden evangéliumi hitűnek szoros és bensőséges egysége, a belső protestáns ellentétek fölé való emelkedés, a szomorú testvérharcok véget nem akaró sora után, épp a gályákon talált egymásra evangélikus és református, ahol mindkettőt ugyanaz az isteni Kegyelem tartotta meg, amely kegyelmet és egységet Kálvin is szüntelenül hangoztatott.”

49 A reverzálisok szövege megtalálható: „Vér és könny egyháza „c. műben.

Az 1681-es Országgyűlésig, és az Országgyűlés vallási törvényei

Az Úrnak 1676. esztendejében Tolnay Mihály, kolozsvári prédikátor „Vitézek tüköre” c. művében a következőket vetette papírra: „Magyar, ne veszed a magyart! Vigyázz jövendőbeni megmaradásodon! Hitesd el magaddal, hogy kevesen vannak emberek közt jóakaróid. Akár lutherista, akár pópista, akár kálvinista légy, csak hogy magyar vagy, ezért egyenlő sorsod, egyenlő jobbágyi állapotod léssen. Legyen ez tudva neked, és emlékezzél erre.”⁵⁰

Bizonyára nem csodálkozott el senki azon, ha a gályarabság szenvedései után ilyen előrelátó gondolatot fogalmazott meg Tolnay Mihály, mert nagy szükség volt immár a vallások békés egymás mellett élésére. Miután Szelepcsényi erőszakos rekatolizációja kudarcot vallott, a bécsi udvarból egy újabb irányzat indult ki, a Sinelli Imre nevével fémjelzett enyhe rekatolizáció. Ez az irányzat csak jóindulatú rábeszélésekkel közeledett a protestánsokhoz. Már az erőszakos rekatolizáció alatt is működtek, s már akkor hangoztatták: A protestánsok közötti munkának csak „per doctrinam, et per bona exempla” szabad folynia. Sinelli rámutatott, hogy az ő irányzata, erőszakmentesen, több hívet térített vissza az egyház kebelébe, mint az erőszakos rekatolizáció. Ezt Bécsben is sokan belátták, s igazat adva Sinellinek 1681. ápr. 20-án a császári tanács is elrendeli, hogy Magyarországon rendezni kell a protestánsok helyzetét, akár az ellenreformáció kemény vonalának a felszámolásával is. A tanács egyhangúlag elfogadta a határozatot, amely alapján a soproni Országgyűlésen kimondják a vallásra vonatkozó XXV. és XXVI. törvénycikkeket. Ahhoz, hogy ez megtörténhetett, szükség volt a Thököly-féle felkelésre is, amely előmozdította az Országgyűlés mielőbbi összehívását.

a) A Thököly felkelések első szakasza⁵¹

Az üldöztetések ideje alatt, amíg a lelkészek egész sora volt a gályákon, Magyarországon mindössze egy helyen, (Sopronban) lehetett csak a protestáns vallást gyakorolni, s azt sem a klérus, hanem a király engedélyével. Azok a lelkészek, akik bujdosókká lettek, csak félreeső helyeken (erdőkben, barlangokban stb...)

⁵⁰ D. Dr. Harmathy Béla: Protestantizmus és nemzeti azonosságtudat, Lelkipásztor 96/12

⁵¹ E fejezet taglalásának forrásai: Zsilinszky Mihály (szerk.): i.m.: 209-2012.pp.; Bíró Sándor – Bucsay Mihály – Tóth Endre Varga Zoltán: i.m. 122-123.pp.;

gyakorolhatták hivatásukat a bujdosók között. Az 1675-76. évek túlkapásai a császárnak és a katolikus klérusnak, a Thököly felkelésbe torkollottak. A köz-nép nem nézhette tétlen a kormány alkotmány-tiprásait, sem a protestánsok üldözését. Erdélyből indult ki a szervezkedés, de ott nem sok sikerrel járt, mert Erdély nagyon meggyengült Apafi Mihály uralkodása alatt, mivel a török szemmel tartotta a fejedelmet, s annak döntéseit. (Ennek ellenére az üldözött protestáns papokat befogadta az ország.) Amikor Teleky Mihály és Thököly Imre szerződésre lépett a franciákkal, (1675. ápr. 28. - Fogaras; 1677. máj. 27. - Varsó), Apafi Mihály csapatokat állít ki, s azok élére a fiatal Thököly Imrét nevezi ki 1678-ban, miután Teleky Mihály csak Eperjesig jut el csapataival. Thököly ellenben várost város után foglal el. A nép a szabadítót látja benne, s a kuruc felkelést a szabadság első zálogának tekintik. Csapatai száma napról-napra nő, 1679-ben elfoglalja Szikszót, majd Késmárkot is. Maguk a császáriak is elismerik érdemeit és harciasságát, de hangsúlyozzák fegyelmezetlenségét és gondolatlan vakmerőségét is. Ennek ellenére katonái bíznak benne, mert bár lehet, hogy vakmerő volt, de a fegyelmet megkövetelte tőlük, s megbüntetett minden katonai kihágást. Csapatai a végvárakból elüldözött katonákból, a bujdosó kurucokból és a fegyverbe szállt falusi jobbágyokból állott, ezeknek összlétszáma kb.: 17 000 fő lehetett. Katonaszámát, (állítólagos fegyelmezetlensége ellenére is) becsülettel összetartotta, akikkel a felkelés első éveiben szép sikereket ért el, még annak ellenére is, hogy közben a franciák békét kötöttek a Habsburgokkal, így a császár a felkelők ellen küldi Franciaországból hazarendelt csapatait is. A felkelés lendülete ennek ellenére nem törik meg, s amikor a király megtudja, hogy Kara Musztafa, török vezér Bécs ellen készülődik, alkudozni kezd a magyarokkal, míg végül összehívja a soproni Országgyűlést, 1681. ápr. 28-ra, ahol ő maga is jelen van, s május 25.-én felolvassa előterjesztéseit.⁵²

b) Az 1681. évi, soproni Országgyűlés vallási törvényei

Az Országgyűlésen eleinte a katolikusok és a reformátusok mereven szemben állottak egymással. Mindkét fél elszenvedett sérelmeit hajtogatta csak, de megegyezni egymással a tárgyalások menetében sem tudtak. Csak akkor jutottak közös nevezőre, amikor a gályarabok kiszabadításában már ismert követ, Hamel Bruinix a bécsi udvarnál és az Országgyűlés rendjeinél is,

⁵² v.ö: Magyarország története 273-281. oldalak

mint közvetítő közben járt. Az ő segítségével kellett ahhoz, hogy a katolikusok és reformátusok szót értsenek egymással, és megalkossák a különböző törvényeket. A vallási törvényekkel a XXV. és a XXVI. törvénycikkelyek foglalkoznak. A XXV. törvénycikk megerősítette ugyan az 1606-os bécsi békét, és kimondja az 1608. évi I. törvénycikket is, s ezeknek alapján úgy dönt: mindenkinek megengedtetik a vallás szabad gyakorlata, de csak a földesurak sérelme nélkül. Kimondja e cikk továbbá, hogy a külföldre száműzött lelkészek és tanítók szabadon hazatérhetnek, s mind ezek, mind azok, akik a reverzálisban lemondtak hivatalukról, háborítatlanul folytathatják munkájukat. A XXVI. cikk intézkedik az elvett templomok visszaadásáról, ha azok még nem lettek római katolikus templommá szentelve, s az ilyenek helyébe viszont vármegyéenként 2-2 helyet jelöl ki a törvény, ahol a protestánsok templomokat építhetnek. (Ezek voltak az ún.: artikulás helyek) Pozsony vármegyében pl. Rétén volt ilyen artikulás hely. Más megyékben (Komárom, Abaúj, Gömör, Zemplén, Ung megyékben), amennyiben birtokolták a protestáns egyházak templomaikat, úgy azt továbbra is birtokolhatják.⁵³

A törvények intézkedéseit olvasva joggal hihetné az ember: ezek a törvények azért kerültek elfogadásra, hogy a vallások ügye valóban megoldódjon. A törvények látszatra előnyösek is, de ha azokat jobban megvizsgáljuk, észrevesszük, hogy e két törvénycikknek sok a gyenge oldala. A XXV. törvénycikket nézzük meg először. A földesúri jogok épségbenntartása azt jelenti, hogy továbbra is csak az eddigi törvénytelen helyzet marad meg. Mert nem vallásszabadság az, ahol a szabadságnak útjában áll a földesúr akarata, akár a templomok használatáról, akár a lelkészek tartásáról, akár a jobbágyok vallásgyakorlatáról legyen is szó. A XXVI. törvénycikk rendelkezése csak papíron maradó rendelkezés volt, mert alig akadt rá példa, hogy a protestánsok elvett templomait azonnal fel nem szentelték volna, s amit nagy eredménynek tartottak a katolikusok, hogy új templomokat építhetnek a protestánsok az elvettek helyett az artikulás helyeken: valójában csekélyke eredmény, mert vármegyéenként csak 1-1 helyet biztosít protestáns, ill. evangélikus templom építésére. Hiába tiltakozott a kevés számban jelenlévő protestáns közösség, a vallási törvénycikkekre úgy tekintettek, mint amelyek egy időre békességet teremthetnek a vallások között, s a kapcsolatokat új alapokra helyezhetik, a megbékélés alapjaira.⁵⁴

53 Bucsay M.: i.m: 122-123.pp, továbbá Bíró Sándor – Bucsay Mihály – Tóth Endre – Varga Zoltán: i.m. 122-123.pp

54 v.ö: Varga L.: i.m: 652-655. pp.

Az 1681. évi soproni Országgyűlés végeredményben lezárta az oly szomorú gyászévtizedet, s pontot tett annyi megaláztatás, szenvedés végére, egy kis időre legalábbis. Miután sikerült visszaverni a török támadását 1683-ban, Bécsnél, a király és Kollonich újfent kezükbe vették a hatalmat. Thököly felkelését leverték, s kezdődtek megint a megtorlások. Caraffa, az eperjesi hóhér, 1687-ben, miután megalakult az eperjesi vértörvényszék, több mint húsz embert végeztetett ki a legkegyetlenebb módszerekkel. A vád, Thökölyvel való újbóli szervezkedés, a vádlók ezúttal is németek és katolikusok, mint annak idején Pozsonyban.⁵⁵ A magyar protestáns egyházak szenvedése tovább folytatódott 1781-ig, amikor II. József egyenlővé tette a vallások jogait a „Türelmi Rendelet”-ben.

55 KÓNYA, P.: Krvavý súd. Prešov 1992, fordítása: KÓNYA, P.: Az Eperjesi Vértörvényszék. Budapest 1994, ISBN: 80-967031-8-8

5. ELLENREFORMÁCIÓS TÖREKVÉSEK A 18. SZÁZADBAN

II. Rákóczi Ferenc és a szabadságharc

II. Rákóczi Ferenc 1676-ban született I. Rákóczi Ferenc és Zrínyi Ilona fiaként a Zemplén megyei Borsiban. A gyermek mindössze néhány hónapos volt, amikor apja meghalt. Mostohaapja Thököly oldalán 6 éves korától részt vett a katonai életben. Édesanyja mellett, mint kisgyermek élte át Munkács ostromát. A vár feladása után elszakították anyjától, akivel többé soha nem találkozott. Jezsuita iskolában tanult, ahol császári hűségre nevelték. Járt Prágában, Itáliában, a Rajna mentén. Évekig élt Bécsben, több nyelvet beszélt. A magyar nemesek szerint magyarul csaknem elfelejtett. Kezdetben nővére, Julianna, akit egy császári tábornokhoz ment feleségül, nyitogatta szemét. Továbbá nővére férje gróf Aspermont bevezeti a császári udvarba. Amikor nagykorú lett, a császár megengedte, hogy hazatérjen Magyarországra, mint az ország legnagyobb birtokosa. A hegyaljai felkelés kirobbanásakor azonban elmenekült, nehogy felkelte a császár gyanúját. Bécs mégsem hitt a hűségben. Ez a tapasztalat, valamint a felkelés kegyetlen leverése vezette arra, hogy kövesse ősei példáját. Ebben komoly szerepe volt az ungi főispánnak, gróf Bercsényi Miklósnak. 1700 végétől többször is segítségért fordult XIV. Lajoshoz. Leveleit azonban a császáriak elfogták, őt magát pedig letartóztatták és börtönbe zárták Bécsújhelyben. Sikerült megszöknie. Távollétében a császári bíróság fej- és jószágvesztésre ítélte.⁵⁶

56 Zsilinszky Mihály (szerk.): i.m: 217-219,pp; Tóth- Kása István – Tökéczki László (szerk.): Egyháztörténet 1, 189-190 pp.; Bucsay Mihály: i.m.: 126-127 pp., a szabadságharc erdélyi vonatkozásainak tekintetében v.ö: Nagy Géza: A református egyház története 1608-1715, Attraktor, Máriabesnyő – Gödöllő, 2010., ISBN: 978-963-9580-95-4 ö, 5-57.pp

1703-ban Esze Tamás többszöri kérésére elvállalta, hogy a szabadságharc élére áll. A kezdeti sikerek után egyre több sikertelenség, végül pedig le kellett tegyék a fegyvert. 1711-ben a szatmári békével zárult. Ebben a békében I. József ígéretet tett a magyar rendi alkotmány és a vallásszabadság megtartására. Az uraknak teljes amnesztiát biztosított. A legtöbben éltek is vele. Rákóczi is visszakaphatta volna közel 2 millió holdas birtokát, de ő nem fogadta el a felkínált kegyelmet. *Sohasem tekintettem családom előnyeire, mert a háborút kizárólag hazám szabadságáért kezdtem* - mondta, s elveihez ragaszkodva, inkább vállalta a száműzetést. Rodostón halt meg 1735-ben. S hogy miért is vállalta ő a szabadságharc vezetését? Erre Kiáltványában egyértelmű magyarázatot ad.

A protestánsok helyzete a szabadságharc után

A 18. század protestáns felekezeteinek helyzetét egy szóval lehetne jellemezni: instantiázás. Állandó folyamodás, kérés és meg nem hallgatás. Ez már I. Lipót idejében elkezdődött, és minden ígéret ellenére helyzetük nem javult. I. József, majd pedig III. Károly s végül Mária Terézia uralkodása idején nem maradt más hátra számukra, mint a kegyelem útján való járás, de nem az isteni kegyelem, hanem az abszolút uralkodó trónjánál való sorozatos rimánkodás, ami legtöbbször hiábavaló rimánkodás.

A szabadságharc az abszolutizmus megbuktatásának kísérlete volt. Nem nevezhetjük teljes egészében bukásnak a szabadságharc végét, hiszen bizonyos mértékig meghátrált az abszolutizmus. A szatmári békekötés 1711-ben egy kompromisszum volt. Az ország helyzete abban más a bécsi béke után és most a szabadságharc után, hogy a bécsi után az ország még három részre szakadt volt, most egységes, de már csak cím szerint önálló királyság, valójában az örökös tartományok egyik darabja. Akkor a királysági területen aránylag békében élt a népesség s csak a török hódoltságban pusztult a magyar. Most a felszabadító háborúk és a kuruc-labanc harcok következtében az egész ország elnéptelenedett. Az elvadult területeken járvány, éhség pusztította a harcokban még megmaradt lakosságot. 1711-ben, mikor III. Károly kezd uralkodni az ország lakossága Erdéllyel együtt 2,5 millió. Ennek fele protestáns, akik lelkes és templom nélkül éltek, akiknek vallási öntudatuk meggyengült, s a megélhetés gondja állandóan szemük előtt volt.

Amikor vége lett a szabadságharcnak, a protestánsok ígéretet kaptak I. Ferencről, hogy orvosolni fogja a vallásügyet. Összehívja az országgyűlést és megtárgyalják a sérelmeket. Ez az ígéret azonban nem vált valóra. Az országgyűlés Magyarország nemzeti, rendi önkormányzatát meghagyta, a vallási ügyekre nézve pedig úgy döntött, hogy addig minden marad úgy, ahogy van, a status quo alapján.

A király utasította az ország vezetőit a törvények megtartására, mert a katolikus rendek 1712 után sem hagytak fel a zaklatásokkal. Az intézkedések a protestánsok kárára nem az 1608 és 1647-es törvénycikkek alapján történtek, hanem az 1681. és 1687-es, és az 1691-es alapján. Vagyis szándékosan félremagyarázva a törvényt. A nem artikuláris helyeken megszüntették a vallásgyakorlatot.

Így került sor az 1715-ös országgyűlésre, amely nemhogy könnyített a protestánsok helyzetén, hanem megfogalmazta a 30. törvénycikkelyt, ami egy vegyes bizottságot rendelt és állított fel, hogy az 1681. 26. törvénycikkely végrehajtása felől vizsgálatot folytasson. Vagyis fel kellett mérnie a helyzetet a törvény alapján, s megállapítania mi még a tennivaló. Továbbá elrendelte, hogy ha valakinek vallásügyi panasa lenne, fordulhat a királyhoz, de nem közösségben, hanem mindenki csak személyesen. Ez azt jelentette, hogy az országgyűlés a vallási intézkedéseket teljesen a király fennhatósága alá helyezte. S végül kimondta, hogy ezentúl az országgyűlés vallási kérdésekkel nem foglalkozik. Az iskolákat is a király felügyelete alá helyezte (31. tc.). Minden intézkedés, amit Rákócziék elértek a szabadságharc idején semmivé lett. De kimondta azt is, hogy a protestánsok királyi engedély nélkül zsinatot nem tarthatnak.

Nagy veszélyt rejtett magában különösen az az intézkedés, hogy a királyhoz csak személyesen lehet fordulni. A magyar népben az összetartás érzése mindig is nagy volt. A reformáció terjedése során is ez jelentette az erőt. Azok a törekvések, irányzatok, amelyek csak az egyénre tették a hangsúlyt, nem lettek hosszú életűek. Ez az intézkedés is azzal fenyegetett, hogy az egyház, mint közösség, mint szervezett intézmény az állam szempontjából megszűnik. Az, hogy nem tarthattak zsinatot, azt jelentette, hogy megbénul az egyházi önkormányzat.

A vallásügyi bizottság katolikusokból és protestánsokból állt. A többséget a katolikusok alkották. Feladata: a vallásügy alapos kivizsgálása az országban. Főfeladat: a mindkét fél részéről való sérelmeket, ezeket előterjeszteni és közös tanácskozás útján megegyezésre jutni.

A katolikus többség miatt ez nem történhetett meg. És az is nyilvánvaló lett, hogy az 1715-ös 30. törvénycikkelyt sem tartották meg. De még a szatmári békekötés megállapodását, miszerint az országgyűlésig minden marad a régiben a status quo alapján. A protestánsoknak elvileg joguk volt mindenütt gyakorolni vallásukat, ahol 1711-ben gyakorolták. Továbbá joguk volt mindent birtokolni, amit a szatmári béke aláírásakor bírtak, ez azonban sértette a katolikusok önérzetét. Számukra a vallásügy nem jog kérdése volt, hanem hatalmi kérdés. S nekik volt hatalmuk arra, hogy a protestánsok említett jogait semmibe vegyék. 1711-től 1721-ig 140 templomot vettek el.⁵⁷

A protestánsok nagy reményt fűztek a bizottság összehívásához. De csalódniuk kellett. Egyetértés csak akkor jöhetett volna létre, ha a protestánsok engednek. Pontosan azért, mert a katolikusok mindent leszavaztak, amit a másik fél javasolt, és mindent megszavaztak, amit meg akartak. Ez nem volt nehéz, hisz ők voltak többségben.

A közben kiújult török háborúk miatt a bizottságot évekig nem lehetett összehívni. A törvény rendelkezése pedig úgy szólt, hogy amíg a bizottság el nem készül munkájával, illetve míg munkája alapján meg nem történik a végleges rendezés, addig a vallásügy maradjon abban az állapotban, amint volt a szatmári békekötés idején. A török háborúk befejezése után 1721-ben ült össze először a vegyes bizottság Pesten. Hamar kiderült, hogy a megegyezés lehetetlen. A katolikusok előálltak azzal, hogy a protestánsok a reformáció után elvették templomaikat. S mivel a protestánsok pusztasága is sérelem volt számukra, a templomok erőszakos visszavételét jogosnak tüntették fel.⁵⁸

Az elfoglalt templomokon kívül az egyházi élet egyéb kérdései is tárgyalás alá kerültek volna itt, mint pl. az, hogy az állami vagy a vármegyei tisztviselők hivatalba lépésekor, vagy, hogy a bíraskodás folyamán a felek és tanúk kényszeríthetők-e a vallásukkal ellenkező eskü letételére. Hiszen nem egyszer történt, hogy ilyen esetekben a protestánsoktól az ún. decretális eskü letételét követelték meg. Ebben az esküben Szűz Máriára és a szentekre kellett esküdni a hivatalba lépőnek. Ez az eskü még a reformáció előtt készült, s utána nem használták, hiszen a reformáció hívei ezt lelkiismeretükkel ellenkezőnek tartották.

57 Zsilinszky Mihály (szerk.): 372-385.pp.

58 Bővebben és alaposabb leírásokkal lásd: Zsilinszky Mihály (szerk.): 372-385.pp.

A másik, amit még tárgyalni akartak, hogy a protestánsok a végrehajtandó törvények igazi értelmét a bécsi béke értelme és engedménye alapján kívánták, amit a bizottság katolikus része nem fogadott el. Az ő álláspontjuk, hogy a bécsi béke a katolikus vallás sérelmére köttetett meg és engedte meg a vallásszabadságot, tehát érvényessége nem áll meg.

A következő tárgyalandó dolog a földesúri jogok értelmezése volt. Ebben a vonatkozásban a protestánsok azt szerették volna elérni, hogy a földesúri jogok csak a testi szolgálatokra vonatkozzanak, s ne érintsék a jobbágyok lelkét is. Mert miközben a bizottság munkája folyt, az történt, hogy Debrecenbe hoztak Leidenből olyan Bibliákat, melyeket a város maga nyomtattatott itt, s lefoglalták és nem adták ki a városnak. Így a kérés az volt, hogy szabadon hozhassanak be Bibliákat, mely része a szabad vallásgyakorlatnak.

Minden javaslat, minden válasz és viszontválasz eredménytelen volt. A protestánsok ismét a királyhoz fordultak, aki elnapolta a bizottság további munkáját. A vallásügyre tekintettel pedig kimondta, minden marad úgy, ahogy van a következő bizottság összehívásáig. Ez azonban újabb törvénytelenésekre adott időt és lehetőséget egyben. S azt is jelentette, hogy a király a szatmári béke óta elkövetett jogtalanságokat jogosaknak tekinti. A templomok el- lefoglalása tovább folyt.

Egyetlen tényleges eredménye volt a tárgyalásoknak, hogy a bizottság elrendelte, miszerint az egész országban el kellett készíteni a vallásügyi helyzetrajzot. Ami azt jelentette, hogy 1721-ben a vármegyei bizottságok valamennyi, protestánsok által lakott községben megjelentek s az előre megadott kérdések alapján tanúkihallgatásokat végeztek. A kérdések főleg arra terjedtek ki, hogy az ott lévő protestáns templom artikuláris helyen van-e, mikor, ki építette, hogy vannak-e ott katolikusok, megvolt-e a vallásgyakorlat már 1681-ben, s milyen jupon maradtak meg annak birtokában.

A bizottságot 1722-ben Pozsonyban újra összehívta a király. A bizottság, mivel a protestánsok látták, hogy munkájuk újra és újra sikertelen marad a katolikusok miatt, két részre oszlott: katolikus és protestáns. Külön készítették el jelentésüket a királynak. Külön készítették kihallgatási jegyzőkönyveket, külön a vitás kérdésekre a válaszokat és javaslatokat a vallásügy megoldására. Ugyanezt tették a katolikus bizottsági tagok is. Annyi sérelmet írtak össze, hogy 1723-ban 9 társzeker indult iratokkal megrakodva Bécsbe.⁵⁹

59 LÉVAI, Attila. Adalékok a kuruc kor dunántúli történéseihez - református szemszögből. In: *Doba kuruckých bojov: Kuruc küzdelmek kora*. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2014, P. 445-454. ISBN 978-80-555-1234-1.

Így az eredeti cél nem valósult meg. Az együttes tárgyalások sikertelensége miatt a külön készített felterjesztések semmiféle megegyezési lehetőséget nem mutattak, a megegyezést megkísérelni nem is lehetett. Hatalmas mennyiségű iratot termelt a vegyes, de mégis különbizottság mindkét része, de ami a feladata lett volna, azt nem hajtotta végre.

Ezek után azt mondhatjuk, valóban a királyra maradt a végső megoldás. Nem érte váratlanul III. Károlyt, mert a válasz már el volt készítve függetlenül attól, hogy a bizottság munkája során születik-e eredmény vagy sem. S az, hogy a katolikus többsége eleve meghatározta a kérdés egyenlőtlen kimenetelét, még kedvezett is a királynak. De hogy tervét nem hozta azonnal napvilágra, annak az volt az oka, hogy volt még néhány dolog, amit a magyar protestáns rendeknek meg kellett szavazniuk.

Az egy birodalom egy vallás eszméjének megvalósítása III. Károly uralkodása alatt még nagyobb erővel jelentkezett, mint I. Lipót idejében. Hogy céljait elérje, Károly hajlandó volt még arra is, hogy megjátssza magát. Amíg a vegyes bizottság megpróbált egyességre jutni, a király országgyűlést hívott össze 1722-23-ban, de vallásügyet nem tárgyalt. Ebben az időben, 1723-ban Ráday Pál, egy gazdag református középnyemes, személyesen járt fenn a királynál, hiszen csak így lehetett. Ő a protestánsok közbenjárója volt és sérelmeikre akart enyhítést kérni.

Ráday Pál 1677-ben született Losoncon, köznemesi családban. Igazi vezetői egyéniség volt, erős hitbeli meggyőződéssel. Szülei a legjobb protestáns iskolákba járaták. Jogi műveltséget szerzett. Csupán 26 éves, mikor a megye tiszti karának tagja lett. Ekkor kezdődött a Rákóczi-féle szabadságharc. Csak 1 évvel fiatalabb, mint a fejedelem. S amikor fenn járt a fejedelemnél, annak annyira megtetszett, hogy megtette a szabadságharc ügyeinek intézőjévé (ma külügyminiszter). Ez is műveltségét és politikai jártasságát jelzi. A kormány összes kiáltványát ő fogalmazza meg, sőt a kuruc hadsereg törvénykönyvét is. Az 1712-es országgyűlésen világossá vált, hogy a református egyháznak értelmiségi, nemes vezetőre van szüksége. Így választották meg őt. A zsinat világi elnöke lett, a református egyház diplomáciai letéteményese. Állandó kapcsolatot tartott a bécsi udvarral. Ezáltal szinte minden hír elsőként jutott tudtára, s rajta keresztül az egyházéra. 1733-ban halt meg.⁶⁰ Ekkorra munkássága kiépítette azt a nagysza-

60 Bíró Sándor – Bucsay Mihály – Tóth Endre – Varga Zoltán: i.m.: 82.p

bású munkát, amit a Bodrogkeresztúri konvent rögzített. Vagyis a világi és lelkesíti együttlét a zsinaton neki köszönhető. Irodalmi tevékenysége: EPIGON = latin versek magyarra fordítva. Először latinul írt, s aztán fordította le. Nem volt megválasztott főgondnok, de generális kurátornak nevezték. Ő volt az egyház első ágense. Munkáját és az ezzel járó anyagi fedezetet a Convent által meghatározott évenkénti 800-100 Ft-ból állta, mit a gyülekezetek adtak össze. A 6 úrvacsorai alkalommal hirdették mindig nekik a perselyt. Közbenjárására a király elrendelte az 1711 óta elvett templomok visszaadását, és a sérelmek orvoslását. A lépés megtétele a király részéről nem önzetlenségből fakadt. Ugyanis a király szerette volna megszavaztatni a rendekkel a Pragmatica Sanctiot, a leányági örökösödést, mivel fia nem lévén, és meg akarta alkotni a magyar helytartótanácsot. Ezzel a céllal hívta össze az országgyűlést 1723-ban. Persze a rendek nem tudták, hogy mi az igazi célja az országgyűlésnek, mert a király jó csaliként a vallásügyet felvette a tárgyalandó pontok közé, holott az 1715-ös országgyűlés határozatot hozott, hogy ezen túl vallásügy nem tárgyalatnak az országgyűléseken. Ha valakinek panasza lenne, az személyesen forduljon a királyhoz.

Természetesen a rendeket odavonzotta a vallásügy kérdésével való foglalkozás. Bízta abban, hogy végre napirendi pontra jut ennek tárgyalása, és végre döntés születik és orvoslás az újra és újra szaporodó sérelmek terén. Ez azonban Károly részéről csak egy jó politikai húzás volt, amivel is érte kitűzött célját.

Az I. és II. Carolina Resolutio⁶¹

1723-ban az országgyűlésen megszavazták a Pragmatica Sanctiot és a Magyar Királyi Helytartótanács felállítását. A Tanács felállításával a király levette saját válláról a vallásügyet.

A Magyar Királyi Helytartótanács 1724-ben meg is kezdte munkáját. A protestánsok nagy reményeket fűztek munkájához. Azonban a tanács a protestánsellenes intézkedések központi szervévé vált. Tagjai szinte kizárólag katolikusok voltak: főpapok, főurak, előkelő nemesek. Pozsonyban működött egészen addig, míg II. József át nem tette székhelyét Budára. Már 1725-ben

61 Ez a fejezet a következő forrásmunkák felhasználásával készült: Bíró Sándor – Bucsay Mihály – Tóth Endre – Varga Zoltán: i.m.: 179-183.pp.; Bucsay Mihály: i.m.: 143-145.pp.; Ladányi Sándor- Papp Kornél – Tökéczki László (szerk.): Egyháztörténet 2, tankönyv és tanári kézikönyv, 1711-től napjainkig, Református Pedagógiai Intézet – Budapest, 1998.; ISBN: 963 04 8610 5 Ö, 47-49.pp.

megtiltotta, hogy bárki bármilyen sérelemmel a királyhoz forduljon, mert *boszszantják kegyes füleit és felette nagy alkalmatlanságot okoznak neki*. Mindenkinek a Helytartótanácsához kellett fordulnia ugyancsak nem testületileg, hanem személyesen. Szintén még 1725-ben elrendelte a vármegyéknek, hogy írják össze és jelentsék a protestáns egyházak helyzetét. 1727-ben megismételte az összeírást. Ebben az összeírásban részletes kimutatást kért a protestáns egyházakról, hogy kik, mettől, milyen megbízás alapján viselnek tisztséget. A protestáns lelkészek, itt elsősorban az artikuláris helyeken lévő lelkészekről van szó, püspökök, esperesek fölé katolikus püspököket rendelt és minden lépésükről be kellett számolni és rendszeres jelentést készíteni. Kitértek arra, hogy hol kik tértek át katolikusból protestáns hitre a közelmúltban, az áttértekre elrendelte, hogy a vármegyék kényszerítsék vissza őket a katolikus egyházba. De abban is nagy munkát fejtett ki, hogy minél több németet telepítsen az országba. Különösen a török alól felszabadított területekre telepítettek németeket. Így az ország nemcsak vallásilag, hanem nemzeti összetételében is megváltozott.

A vegyes bizottság jelentése után évekig nem történt meg a protestánsok vallásügyének rendezése. Minden kísérlet kudarcba fulladt a protestánsok részéről, hiszen attól kezdve, hogy az 1715-ös országgyűlés kimondta, hogy vallásüggyel ezentúl nem foglalkozik, ez nemcsak azt eredményezte, hogy háttérbe került a protestánsok ügye, hanem az ellenreformáció szabad kezet kapott. Továbbá, hogy a vallásügyet a királyi felségjogok közé sorolta, kiszolgáltatottá tette ez által, s azt jelentette, hogy az eddigi országgyűlési rendeletek érvényüket veszítették.

Első hatalmi próbálkozás volt, mikor a király 1730-ban bécsi minisztereket bízott meg, hogy készítsenek javaslatokat a vallásügy megoldására.

A Habsburgok jezsuita befolyás alatt voltak. III. Károly nem volt fanatikus, hanem reálpolitikus. Nem kiirtani akarta a protestánsokat, hanem rendezni ügyüket. De ez nem azt jelenti, hogy ő védelmezője lett volna a protestánsoknak, vagy éppen kegyelmes lett volna hozzájuk. Ő az abszolutizmus híve volt, az Egy birodalom egy vallás eszmének további építője.

A javaslat végül el is készült. Mikor a protestánsok tudomást szereztek a miniszteri javaslatról, a királyhoz fordultak. A király fogadta a követeket, de ez változást nem hozott, sőt. A protestánsok számára már csak a megalázkodás, a szüntelen instanciázás maradt. Ekkor születtek az ilyen megszólítások: *Legszentségesebb királyi felség; Legmlyebb hódolattal... Kegyeskedjék a felség legalázatosabb hódolatunkat meghallgatni, s minket legkegyelmesebben oltalmazni*.

Bucsay szerint nincs már gerinc, nincs önérzet, törvényekre hivatkozás - csak kegyelemért fohászkodás. A rendezés színe alatt került sor a király részéről egy rendelet kiadására.⁶²

I. Carolina Resolutio

1731. március 21-én adta ki, a saját nevével elnevezett Carolina Resolutiot, melyel ő a protestánsok helyzetét akarta rendezni. Alapot adott arra, hogy létezhesenek, de ugyanakkor ki is szolgáltattott.

A következőket tartalmazta:

- 1) Különbséget kell tenni nyilvános és magán vallásgyakorlat között. Magán vallásgyakorlatot bárhol, nyilvánosat csak az artikuláris helyeken folytathatnak.
- 2) Protestánsok csak artikuláris helyeken tarthatnak lelkészeket. Az artikuláris helyek lelkészei nem hagyhatják el helyeiket, de a nép bemehet őket hallgatni
- 3) A nem artikuláris helyeken csak magán vallásgyakorlat lehet a római katolikus plébános felügyelete alatt. A stóla a katolikus plébánosnak jár. Családi körben imádkozhatnak, énekelhetnek, de idegen nem vehet rajta részt.
- 4) A földesurak joga vallási téren épségben maradt, de vallási kérdésben változtatniuk csak a király tudtával szabad.
5. a.) Lehetnek püspökeik a protestánsoknak, de hogy hány azt a király hagyja jóvá. Felügyeleti joguk korlátozott.
5. b.) A protestáns lelkészek dogmatikai szempontból a katolikus főesperesek felügyelete alatt állnak. A főesperesek főként azt vizsgálják meg, hogy a protestáns lelkészeknek helyesek-e az ismereteik a keresztségről, hogy érvényesen tudják-e azt kiszolgáltatni.
5. c.) A protestánsok házasságjogi bíraskodás szempontjából a katolikus házassági bírósághoz tartoznak. A katolikus házassági bíróságok viszont a protestánsokat protestáns házassági jog szerint kötelesek megítélni. Vegyes házasság csak plébános előtt köttethetik.

62 Bucsay Mihály: i.m.: 143-145.pp

- 6) Protestáns hitre áttérni szigorúan tilos.
- 7) A protestánsok csak alsóbb iskolákat tarthatnak. A magasabb iskolákat meg kell szüntetni
- 8) A katolikus ünnepek kötelezőek
- 9) A dekretális eskü kötelező
- 10) A céhek protestáns tagjai kötelesek részt venni a körmenetekben.

Részletesen foglalkozott a vallás ügyével. Alapja a bécsi miniszterek által összeállított javaslat, ami a Helytartótanács jelentésére épült, melyet az I. Lipót törvényei alapján készítettek el. A végrehajtási utasítást az Explanatio Leopoldina szellemében értelmezték, vagyis a Carolina resolutio ennek a megismétlése volt, amivel egyben a király ki is mondta, hogy ezt kell alapul venni, a többit pedig felejtsek el.

A probléma itt csak az volt, hogy az 1681-es törvény nem az egész Magyarországra vonatkozott, hanem csak a 11 vármegyére, ami a Habsburgok uralma alatt volt. Vagyis a többi vármegye, a végvárok és szabad királyi városok nem estek az artikuláris helyek megszorítása alá az említett 11 vármegye területén, mert azokban a protestánsoknak szabad vallásgyakorlatuk volt.

Azokon a helyeken nem voltak artikuláris helyek kijelölve, amelyek 1681-ben nem tartoztak a Habsburg Királysághoz, ezért azoknak protestáns lakói akkor gyakorolhatták nyilvánosan vallásukat, ha igazolni tudták, hogy 1681-ben vallásgyakorlatuk volt, sőt azóta is megszakítás nélkül birtokában voltak ennek. Így az I. Carolina Resolutio után is elvileg jogos volt a 11 vármegyéhez nem tartozó területeken a protestánsok nyilvános vallásgyakorlata. Továbbá a török alól felszabadult területeken egyrészt a földesúrra bízta, másrészt az 1681-es törvényeket vették alapul, mégpedig úgy, hogy azon a helyen, ahol tudták igazolni, hogy volt templomuk és vallásgyakorlatuk 1681 előtt, ott a király továbbra is meghagyta. Ahol nem, ott elveszítették, mint pl. a végvárakban. Azt azonban nem vették figyelembe, hogy ezeken a helyeken sokat kellett menekülni, s elsősorban nem az erre vonatkozó iratokat mentették meg. A tanúk állítása pedig nem volt elég. Sorba zárták be a templomokat olyan községekben, ahol egy katolikus sem élt.

Erdély ebben az időben könnyű helyzetben volt. Mind a 4 eddigi bevett vallást meghagyták. De később ott is élt a király rendelete, mely szerint megengedte, hogy mindazokat a templomokat, amelyek bizonyíthatóan valaha a katolikusoké voltak, vissza kell venni. De itt a protestáns tömeg túlsúlyban lévén, sosem tudott akkora erőt venni az ellenreformáció, mint Magyarországon. még annak ellenére sem, hogy a gyulafehérvári püspökség katolikus kézre került, és a jezsuitákat betelepítették.⁶³

A rendelet értelmezése

Különbséget tett magános és nyilvános vallásgyakorlat között. A magyar jog eddig ilyen nem ismert. Magános = csak a család lehetett jelen. Szabad volt Bibliát olvasni, énekelni, de csak úgy, hogy ne hallatszódjon ki a házból. A kegyelem-dőfés az volt, hogy nyilvános vallásgyakorlat csak az artikuláris helyeken lehetett, vagy ott, ahol már 1681 előtt is volt. A nem artikuláris helyeken elvették a templomot és elűzték a lelkészeket. Az artikuláris helyeken lévő lelkészek nem mehettek ki a nem artikuláris helyekre, de a nép bejárhatott az artikuláris helyekre, s élhetett az ottani lelkész minden szolgálatával, ha előbb megfizették a stólat a katolikus plébánosnak. Sok helyen azt sem engedte a plébános, hogy a protestánsok magán vallásgyakorlatukat folytatva a családon belül énekeljenek, prédikációt, bibliát olvassanak.

A földesúri jog érvényben tartása a katolikus földesuraknak nyújtott kedvezményt. Mert sok földesúr ezt úgy értelmezte, hogy a nem artikuláris helyeken még temetni sem lehet. Ezért többször rákényszerültek arra, hogy halottaikat több faluval arrébb vigyék, vagy lelkész nélkül temessék el. Az akkori írásokban így maradt fenn, hogy elénekelték halottaikat. Jogaikra hivatkozva elűzték a lelkészeket, elvették a templomot s a jobbágyoknak két választást adtak: elmenekülnek vagy katolizálnak. A katolizálni nem kívánókat több esetben megkínózták vagy elkobozták ingóságait és elzavarták. Minden eszközt felhasználtak, hogy rábíriák őket a katolizálásra. Hajdúkat lefizettek és megverették őket.

Nagyobb földesurak építhettek imaházakat, oratóriumokat, amibe maguk hívhattak papot. A köznemeseknek nem volt meg ez a joguk, minthogy az sem, hogy birtokaikon megszabhatták volna jobbágyaik vallását. Így még ha volt is protestáns köznemes, hatalma nem volt a vallásszabadság biztosítására.

63 Nagy Géza: i.m.: 199.pp. és Ladányi Sándor- Papp Kornél – Tökéczki László (szerk.): i.m: 47-49.pp.

Püspökválasztást engedett, de a király belegyezésével és azzal, hogy a király szabja meg hány lehet. Püspökök ugyan lehettek, de országos szervezetük nem, mert nem hívhattak össze zsinatot.

A protestáns lelkészeket dogmatikai szempontból katolikus főesperesek felügyelete alá helyezte. Főként azt vizsgálták, hogy helyesek-e az ismereteik a keresztségről, és hogy érvényesen szolgáltatják-e ki. A rendeletnek ez a pontja állandó zaklatást jelentett a protestáns lelkészek számára. Egy sor dogmatikai és liturgiai kérdés merült fel és adott alapot a vitára. A szereztetési ige „nevében” vagy „nevére” vagy „nevébe” szaván volt a vita. A katolikusok a nevében, a protestánsok a nevébe és nevére szót használták. A Károlyi Bibliában a nevébe, a Komáromi Csipkésében pedig a nevére szót találjuk.

A házassági ügyeket a katolikus szék hatáskörébe utalta, de úgy, hogy a bíróság a protestánsokat a protestáns jog szerint köteles megítélni. Ez újabb és állandó terrort jelentett. Ezzel is az áttértek számát akarták növelni minden áron. Ha valaki áttért, a másik hibájának mondták ki, de ha nem, akkor az ő hibájának és mindenéből kiforgatták. Protestáns hitre áttérni szigorúan tilos volt. Büntetés járt érte. Megtörtént, hogy valaki áttért és nem akart visszatérni, ezért börtönbe zárták, hogy gondolkodjon.

A vegyes házasságok csak római katolikus pap előtt köttethettek. A katolikusok szemében a vegyes házasság érvénytelennek számított. Már korábban is megtörtént, hogy erőszakkal elválasztották egymástól a házasságokat, mert a protestáns fél nem akart áttérni. Elvették tőle mindenét és elzavarták. A vegyes házasságból született gyerekeknek katolikusnak kellett lenni.

A katolikus ünnepek kötelezőek. A lelkészeknek a szószékről hirdetni kellett a részvételt. Ez nemcsak vallási és emberi önérzetet sértett, hanem gazdasági érdekeket is. A sok ünnep miatt kiestek a termelésből, ami a parasztnak és a polgárnak egyaránt veszteséget okozott. Az ünnepekkel együtt jártak a körmeneitek, amik szintén kötelezőek voltak. Sőt egy-egy szent arcképét kellett vinniük.

A dekretális esküt minden hivatalba lépőnek le kellett tenni. Ez elsősorban a protestáns nemességet sújtotta, és persze a városok polgárait meg a falusi bírókat. Emiatt is sokat fordultak a királyhoz, aki végül megengedte, hogy a protestáns többségű helyeken a hatóság elnézze és megengedje, hogy azokat a szavakat, melyek a hivatalba lépő számára sérelmes, ne mondja. Ahol viszont kisebbségben voltak, ott még ki is szorították őket a hivatalokból. Egyes véle-

mények szerint a kortárs protestánsok nem tudták, hogy a Carolina Resolutio titkos utasítása értelmében protestáns nem szabad lett volna semmilyen hivatalhoz juttatni eskütől függetlenül sem.

A katolikus klérus a I. Carolina Resolutiot túlságosan kedvezőnek tartotta a protestánsokra nézve, s úgy vélte, hogy a katolikusokra nézve viszont sérelmes. A váci püspök gr. Althan Frigyes fel is lépett erősen ellen. Irt a királynak. Azzal fenyegetőzött, hogy a pápához fordul és széttépte Pest vármegye közgyűlése előtt. Kifogásolta, hogy a protestánsok engedélyt kaptak püspökválasztásra, hogy a házassági kérdésnél a protestáns jogot tette kötelezővé, hogy a protestáns lelkészek járhattak a börtönbe és látogathatnak betegeket. Mindez csak arra jó - mondta -, hogy a tévtant terjesszék tovább. A saját megyéjében nem is hirdette ki, így nem engedte érvényre jutni. Ez a cselekedete, de főleg, hogy széttépte, felségsértés számba ment.

III. Károly Bécsbe rendelte és királyi megrovásra ítélte, de ő kétszeri idézésre sem jelent meg. Ezért javait a király zároltatta. 1732-ben azonban a pápa közbenjárására a zárlatot feloldotta. Althan magaviselete jól példázza az akkori klérus hozzáállását, akik úgy tekintettek Magyarországra, mint Mária országára, aki sir, mikor látja, hogy országa az eretnekeknek helyt ad.

A Carolina Resolutio után Tiszántúl volt a legjobb helyzetben, mert Erdély fennhatósága alatt volt. Ezért itt egy tömbben megmaradtak a protestánsok. Legjobban kiszolgáltatott Dunántúl volt. Pázmány Péter⁶⁴ hatására a nagybirtokosok szinte mind katolizáltak. Ezek a földesúri jogot a legnagyobb mértékig érvényesítették. Amíg nem hozattak ruténeket vagy szlovákokat, addig bezáratták a templomokat, aztán pedig elkergették a protestánsokat.

A katolikus püspökök szint tiszta protestáns városokban bezárták a templomot (Pápa, Losonc, Rimaszombat). Az iskolákat ugyanúgy (Bártfa, Eperjes, Sáropatak) Az eperjesi polgárok nem akarták engedni, hogy elvegyék templomukat, ezért a katolikusok fölszentelték, hogy oda többé protestáns be ne tehesse a lábát. De mivel az egész város evangélikus volt, templomhelyet kértek maguknak. A hóhér szomszédságában adtak nekik, és csak fából építhették.⁶⁵

64 Pázmány Péter 13 évesen katolizál és jezsuita iskolába megy. 1616-tól esztergomi érsek. II. Mátyás ideje alatt zavartalanul működik. Az *cuius regio eius religio* elve alapján a dunántúli nagybirtokosokat szinte mind megnyerte a katolikus egyház javára. Az al-papság megerősítése érdekében, papnevelő intézetet hoz létre Bécsben.

65 V.ö: Kónya Annamária – Kónya Péter: i.m: 98-99.pp.

Veszprém régi püspöki székhely, még István király alapította. A püspök kijelentette, hogy nem lehet protestáns templom a városban. Még egyetlen katolikus sem volt a városban, de már elvette a templomot.

Az iparosok helyzete egyre rosszabb lett, hiszen titkos tiltás volt: protestáns iparostól semmit nem lehetett vásárolni. Ezzel szinte lehetetlenné tették az életüket és a megélhetésüket, s így kényszerítették őket az áttérésre.

II. Carolina Resolutio

1734. október 20-án jelent meg. Az 5. paragrafust bővíti ki. Elrendelte, hogy mind az ágostai, mind a helvét hitvallású 4-4 szuperintendenst választhatnak. Megszabta püspökeik számát is, és kijelölte, hogy mely területek és az azokon lévő lelkészek tartoznak fennhatóságuk alá. Engedélyezte az egyházlátogatást is.

A református egyháznak ekkor 6 egyházkerülete volt: Alsó és Felső-dunamellék, Tiszántúl, Tiszáninnen, Dunántúl és Dunamellék.

Az általános felfogás szerint terjedt el, hogy Tiszáninnen ennek a rendeletnek a hatására választott püspököt. Ez a felfogás azonban téves.

Ezek a rendeletek - bár adtak jogalapot - nehezítették a protestánsok mindennapi életét. S hogy hogyan védekezett ebben a helyzetben az egyház? Zsinatot nem tarthattak, felettük örködték a katolikus főesperesek. Minden lépésükről beszámoltak, figyelték tevékenységüket. Nehéz volt bölcsen gondolkodni, de mégis megtalálták az útját, hogy ezeknek ellenére megszervezzék egyházukat. Titokban jöttek össze legtöbbször valamilyen jelentéktelennek feltüntetett ünnepségen vagy alkalmon. A legnevezetesebb a Bodrogkeresztúri összejövétel, mely szüreti beszélgetés címen futott, s ezen a néven vonult be a történelembe is.⁶⁶

Az ellenreformáció Mária Terézia ideje alatt

III. Károly uralkodásának végén, 1737-39 között háborút vívott a törökkel. s mivel Magyarország közvetlen szomszédságában volt a harcoknak, a protestánsok vallási üldözését a király mérsékelni volt kénytelen. Mária Terézia a Pragmatica Sanctio folytán, apja halála után, 1740-ben foglalhatta el a trónt. Nem sokkal azután, hogy megtörtént a trónváltás kitört az osztrák örökösödési háború

⁶⁶ Ladányi Sándor- Papp Kornél Tőkéczi László (szerk.): i.m.: 52-53.pp

(1741-1748). Mária Terézia nehéz helyzetben volt, és szinte csak a protestánsokra támaszkodott. A protestánsok pedig lelkesen támogatták, mert a Carolina Resolutio visszavonását remélték ezáltal, ami vallási helyzetük javulását eredményezhette volna. Már 1741-ben a koronázás alkalmával tartott országgyűlésen megjelentek és enyhítést kértek a királynőtől. Az ekkor beadott kérvény több mint egy évig válaszolatlan maradt. A változás reménységében újra csatlódniuk kellett. Törekvéseiben Mária Terézia is az abszolutizmus megvalósítója volt. Egyik rendelete a másikat érte, melyekkel egyre lehetetlenebbé tette a válásügyet. Ebben a munkájában nagy segítségére volt a Helytartótanács. Minden rendelete mögött az állt, hogy szép csendes móddal megszüntesse a protestantizmust.⁶⁷

A harctéri helyzet kedvezőre fordulása után, 1742. december 24-én vallási rendeletet adott ki, királyi jóindulatának megmutatása s protestáns alattvalóinak minden jogtalanságtól való megoltalmazása végett, melyben kegyelmesen megerősítette atyjának, III. Károlynak rendeletét, melyet 1731-ben adott ki, az I. Carolina Resolutiot, és ennek szigorú megtartását írta elő.

Külön hangsúlyozta a királyi rendelet a dekretális eskü feltétlen megkövetelését minden tisztviselőtől.

Megerősítette a Helytartótanács 1725. évi rendeletét, miszerint a protestánsok panaszukkal csak a Helytartótanácsához fordulhatnak és nem az uralkodóhoz, és csak magánemberként, panaszukat személyesen, személyes panaszként előadva.

Ez volt a királynő karácsonyi ajándéka, melynek folytán az üldözés megélénkült. A protestáns lakosság minden rendű és rangú részét sújtották a rendeletek.

Hiába esküdött a királynő, hogy minden alattvalójának egyformán édesanyja akar lenni, kitűnik, hogy sokkal keményebb, mint Károly. Károly pl. a dekretális eskünél engedményt tett.

A keresztelés ellenőrzésére kirendelt főesperesek teljes mértékben eleget tettek a feladatuknak. De most már nemcsak ők, hanem a megyéspüspökök is vizitáltak. Nemcsak a keresztséget vizsgálták ezentúl felül, hanem az egyházközségek ügyeit is, vallásgyakorlatuk régiségét, a templomok eredetét.

67 Mária Terézia valláspolitikájának tekintetében v.ö: Bíró Sándor – Bucsay Mihály – Tóth Endre – Varga Zoltán: i.m.: 190-196.pp.; Bucsay Mihály: i.m.: 145-148.pp.; Ladányi Sándor- Papp Kornél – Tőkészki László (szerk.): i.m.: 49-51.pp.

A protestáns lelkészek ellen a legképtelenebb ürüggyel folytattak szigorú eljárásokat és szabtak ki rájuk súlyos büntetéseket. Leggyakoribb vád volt az árva gyülekezetek gondozása, vegyes házasságok megesketése, a vegyes házasságból származó gyermekek megkeresztelése, Szűz Mária szidalmazása, a katolikus ünnepek kihirdetésének elmulasztása, katolikus házassági törvények meg nem tartása. A vádak rendszerint felségárulásra, lázadásra mentek ki. A protestáns név kezdett egyet jelenteni a lázadóval, felségárulóval. Minden zavargásban protestáns ármánykodást kerestek, és se vége se hossza nem volt zaklatásuknak.

Vármegyei, földesúri, egyházi hatalom törekedett a protestánsok áttérítésére. Pénzzel jutalmazták azokat, akik áttértek. Megvolt a tarifája, hogy milyen rendbelinek, milyen pénzösszeg jár. A vegyes házasságban született gyermekeket elvették, hogy katolikus családokban nevelhessék fel.

III. Károly ideje alatt elfoglalt templomok tovább sokasodtak a királynő ideje alatt. Hiszen a megyéspüspökök látogatása során ott, ahol nem tudtak elégséges bizonyítékot felmutatni a tekintetben, hogy a vallásgyakorlat megfelel a királyi rendeletek előírásainak, ott a templomot elvették vagy bezárták s a vallásgyakorlatot megszüntették. Különösen élen járt ebben az időben, e munkában Padányi Bíró Márton, 1741-ben kinevezett veszprémi püspök és somogyi főispán is egyben. Egyetlen vizitációs körútja során 46 protestáns templomot záratott be, pedig Somogy vármegye nem tartozott a 11 vármegye közé, ott elég lett volna az 1681. évi vallásgyakorlat igazolása.

A vármegye néhány falujának lakója a Helytartótanácsához fordult, amely nem adott helyt kérésüknek és csak néhány esetben engedte meg, hogy vallásgyakorlatuk továbbfolytatására iskolamestert alkalmazzanak, aki a könyörgést, prédikálást elvégzi, temet és tanít az iskolában. A lelkészek nem térhettek vissza ezekbe az egyházközségekbe.

Padányi vizitációja során mindig megkérdezte, hogy kinek az engedélyével építették a templomot, ha az nem volt előtte katolikus. 1745-ben a királynő aztán elrendelte, hogy a protestánsoknak templomot építeni és javítani csak engedéllyel szabad. A törvényesen használatukban lévő templom kijavításához vármegyei engedély kellett, új templomot építeni vagy átépíteni pedig csak királynői engedéllyel lehetett. A rendelet megszegése mindkét esetben a vallásszabadság elvesztésével járt. Nem egy templomot vettek ennek ürüggyén.

Sokszor azonban a vármegyék halogatták az engedélyek kiadását, egészen odáig, hogy szinte összeomlott az épület, és hogy ez meg ne történjen jóhiszeműen kijavították. A vármegye rögtön elvette és megszüntette a vallásgyakorlatot. Előfordult, hogy az engedélyre várva a templom összedőlt, mire ugyancsak jóhiszeműen újat építettek helyette. Ugyanaz lett a büntetés.

1749-ben kiadott rendelet előírta a katolikus papoknak, hogy vegyes házasság megkötése előtt, igyekezzenek rávenni a protestáns felet, hogy születendő gyermekét katolikusnak kereszteli. Egy későbbi, 1768-as rendelet pedig már egyenesen megparancsolta, hogy vegyes házasságot csak akkor köthetnek, ha a katolikus fél írásban reverzálist ad arról, hogy születendő gyermekét katolikusnak kereszteli.

A protestánsok életét az állandó instantiázás jellemezte. 1749-ben egy jól megfogalmazott memorandumot nyújtottak be a királynőhöz - mivel a vallásügy az ő kezében volt -, amelyben ismertették helyzetüket.

- 1) a vallásszabadságnak már csak az árnyéka van meg
- 2) elvették templomaikat
- 3) a leányegyházak helyzete
- 4) kénytelenek hosszú utat megtenni, ha vallásuk szerinti istentisztelet akarnak hallani
- 5) a vallásos könyveiket elveszik, ha pedig nem hajlandók átadni, bántalmazzák őket
- 6) aki áttér protestáns vallásra, elfogják, és addig bántalmazzák, amíg vissza nem tér
- 7) katolikus istentiszteletre kényszerítik őket
- 8) magas stólafizetésre kötelezik őket, ami nagy teher a szegényebb sorsú embereknek
- 9) lázadóknak, hitehagyottaknak nevezik őket

Mária Terézia ugyan a trónfoglaláskor kijelentette, hogy alattvalóinak valláskülönbség nélkül édesanyja akar lenni, ennek ellenére semmilyen változás nem történt a memorandumot követően. Sőt szabad utat engedett Padányi Bíró Márton nyomdafestéket nem tűrő könyvének, amit ő válasznak szánt a memoran-

dumra. A könyv 1750-ben jelent meg „Enchiridion de fide”⁶⁸ címmel. Nagyon durva módon fejti ki benne, hogy a protestánsoknak semmi joguk nincs az országban, sőt az uralkodónak joga és kötelessége őket fegyverrel is katolizálásra bírni, vagy kiűzni. Továbbá, nincs joguk tiltakozni a hitehagyottak elnevezés ellen, mert ők nem mások, mint lázadók az állam és a vallás ellen. „Aki Máriát nem tiszteli, nem lehet jó magyar sem.” A könyvnek olyan nagy hatása volt, hogy II. Frigyes porosz király kénytelen volt beavatkozni. Megíratta a pápának, s egyben fel is szólította, hogy a katolikus országok protestáns üldözései szűnjenek meg, mert ellenkező esetben a protestáns többségű országok katolikus kisebbségével ugyanazt fogják tenni.

A pápa elérte, hogy a királynő kifejezte rosszallását, és a könyvet betiltotta. De ekkorra már nem volt mit betiltani, minden könyv elkelt.

További rendeletek⁶⁹

Rendelettel tiltotta meg a királynő 1753-ban az artikulás helyek lelkészeinek, hogy szabad vallásgyakorlással rendelkező leányegyházközségekbe kimenjenek és szolgálatot végezzenek. Ezeknek a leányegyházközségeknek nem engedte a világi hatóság a lelkésztartást, noha nyilvános vallásgyakorlatuk meg volt engedve és templommal vagy oratóriummal rendelkeztek. Iskolamesterek végezték az iskolai tanításon kívül a lelkészi szolgálatokat az artikulás helyről, vagy szabad vallásgyakorlással rendelkező és lelkésztartási joggal bíró anyaegyházközségekből időnként kijáró lelkésszel. 1753 után minden lelkészi szolgálat az iskolamesterekre maradt a leányegyházközségekben vagy be kellett menni az anyaegyházközségbe a stólaris szolgálat elvégzésére a híveknek.

A következő évben 1754-ben pedig már azt is megtiltotta egy rendelete, hogy az iskolamesterek prédikációt olvassanak fel ezekben a leányegyházközségekben, csak könyörgést lehetett tartani. 1780-ban pedig egy feljelentés miatt, mely azzal vádolta a tanítókat, hogy továbbra is végzik a lelkészi teendőket a leányegyházközségekben, a királynői rendelet megszüntette a leányegyházközségeket, elvette nyilvános vallásgyakorlatukat és kultuszhelyüket.

68 A hit kézikönyve

69 v.ö: Bíró Sándor – Bucsay Mihály – Tóth Endre – Varga Zoltán: i.m.: 190-196.pp.; ; Bucsay Mihály: i.m.: 145-148.pp.; Ladányi Sándor- Papp Kornél – Tökéczki László (szerk.): i.m.: 49-51.pp.

A magános vallásgyakorlattal bíró, nem artikuláris helyek protestánsai a plébánosok alá voltak rendelve. De azokon a helyeken, ahol nem volt ott lakó plébános, a protestánsok mentesnek érezték magukat a plébánosnak járó fizetségtől. 1755-ben aztán megjelent a rendelet, amely arról intézkedett, hogy azokat a helyeket, ahol nem lakik plébános, be kell osztani valamelyik plébániához, mint filiákat, s a filiák protestáns lakói oda tartoznak fizetni. A rendelet szerint nemcsak azért „hogy ezzel a plébánosok fizetése renden felül is öregbedne, hanem hogy a lelkekre vigyázhassanak, s szép csöndes móddal a megtérésre indíttassanak.”

Ez a záradék szemlélteti legjobban a Mária Terézia korabeli vallásügyet. Ez a szép és csöndes móddal való térítés. A rendeletek egész tömegével, a lehetőségek egyre jobban való megszorításával, mindinkább arra hajtották a protestánsokat, hogy „szép csöndes móddal” szűnjenek meg protestánsoknak lenni.

Az üldözés egészen a királynő haláláig tartott. A vármegyékre már alig lehetett panasza Dunántúlon a klérusnak, hiszen a dekretális eskü következtében, minden tisztséget hithű katolikus töltött be.

A püspökök mögött nem maradtak el a földesurak sem, akik a maguk földesúri jogait a III. Károly korában már megkezdett módon gyakorolták. A jobbágyok igen sok esetben most is kényszerűségből vándorútra indultak, vagy elszökdöstek és inkább egy-egy parasztháború soraihoz csatlakoztak, amiből ebben az időben nem volt kevés. Pl. Mária Terézia idejében kétszer is kitört parasztlázadás.

A külföldjárást is megnehezítették a rendeletek. Protestáns egyetem nem volt a birodalomban. Ezért egyetemi végzettségű lelkészekről, tanítókról csak úgy gondoskodhattak, ha külföldi tanulmányútra küldték. A külföldjárás haszna, hogy Magyarország benne volt az európai szellemi vérkeringésben. Vittek és hoztak híreket a diákok. A külföldi egyetemeken mindig a legfrissebb szellemi áramlatokkal találkoztak és töltekeztek meg, amit hoztak magukkal haza, és megpróbálták itthon is érvényesíteni.

A tanulni vágyó diákok akadálytalanul mehettek külföldre egészen 1725-ig., amikor is a Helytartótanács adhatott csak útlevelet. Ettől kezdve mentek a diákok útlevéllel tanulni, de nem minden megszorítás nélkül. 1748-tól a vagyonos nemesek kaphattak csak útlevelet. A peregrinus diákok ezzel szinte elestek a külföldi utaktól, hiszen nagyon kevés volt köztük a vagyonos. A többség jobbágy, polgár vagy szegény nemes származású volt. A Helytartótanács kimutatása

szerint 1742-1761 között 700 protestáns teológus járt külföldi tanulmányúton. 1761-től semmilyen fakultás hallgatóinak nem volt szabad külföldre menni, mert szinte mindenre volt fakultás a birodalomban. Ezekkel a tilalmakkal a pénzkiáramlást akarták megakadályozni a merkantilista gazdaságpolitika alapján. Kivételt képeztek ez alól a protestáns teológusok, akik 1761 után is kaphattak útlevelet, mert nem volt teológiai fakultás a birodalomban.

1760 táján az udvar odáig ment, hogy a magyar protestánsokkal tárgyalt magyar protestáns egyetem felállításáról. Ebbe a protestánsok nem mentek bele, mert látták az udvar célját: a diákok külföldi tanulmányútjainak megakadályozása. Nagy hibát követtek el, mert egy protestáns egyetem felállítása Magyarországon a fejlődést eredményezhette volna. Az udvarnak e nélkül is meg volt az eszköze a diákok visszatartására. A háborús években nem volt szabad ellenséges országba menni tanulmányútra, sőt voltak évek, mikor egyáltalán sehová sem adott a Helytartótanács útlevelet. A külföldjárás azonban nem szünetelt. Útlevelel vagy anélkül megtalálták a módját a diákok, hogy kimenjenek valahová.

Oktatásügy a XVIII. században⁷⁰

Az ellenreformáció során a XVII. század második felétől, különösen pedig az I. Carolina Resolutio (1731.) után a Habsburg-hatalom minden eszközzel akadályozni igyekezett a protestáns egyházak életét, kiváltképpen az iskoláik működését, tevékenységét. Az I. Carolina Resolutio értelmében csak az artikuláris helyeken engedélyezett nyilvános vallásgyakorlat szintén nehezítette a református iskolák működését, hiszen azok is csupán az artikuláris helyeken léteztek, mivel a protestánsok iskolatartása a vallásgyakorlat részének minősült. Ezzel kettős célt is el akartak érni: egyrészt egy egységes birodalmi iskola-rendszer kialakítását, másrészt a protestánsok teljes visszaszorítását, elzárását a művelődés, magasabb szakképzettség, iskolázottság megszerzésétől, aminek következtében szóba sem jöhet semmilyen hivatalvállalás. Az udvar célja egyértelmű. Szám szerint is csökkenteni, és szintjeikben is minél alacsonyabbra fokozni a protestáns iskolákat, a jezsuita és piarista tanintézeteket pedig hatalmas adományokkal támogatni.

⁷⁰ Bucsay Mihály: i.m.: 160-169.pp.; Nagy Géza: 179-215.pp.,

A protestáns iskolákat korlátozó intézkedések Mária Terézia uralkodása alatt fokozódtak, szigorodtak. Több protestáns iskolát zártak be. 1762-ben az uralkodó gróf Barkóczi Ferenc esztergomi érseket nevezte ki a magyarországi iskolák felügyelőjévé, aki azt javasolta a királynőnek, hogy a protestánsoknak sehol se lehessen a grammatikai osztálynál magasabb szintű iskolájuk. 1777. augusztus 22-én Mária Terézia kiadta a magyarországi oktatásügy átfogó szabályozását jelentő Ratio Educationis-t. Ez a tanügyi rendelet egységes elvek, birodalmi szempontok szerint készült. A rendelet első része az iskolaügy szervezetét és igazgatását tartalmazta. Lerakta a polgári tanügyigazgatás állami szervezetének alapjait, megújította az iskolákban oktató tanítók rendszerét, tartalmát, korszerűsítette a nevelési elveket. A protestáns oktatási intézmények számára egyrészt azért volt hátrányos, mert az infrastrukturális előírásainak (tanterem és tanítók száma, felszereltség) a szegény protestáns iskolák nem tudtak megfelelni, ezért újabb bezárásokra és visszaminősítésekre került sor, másrészt azért, mert az egyház önkormányzatába, autonómiájába avatkozott bele. Mindez alaposan visszavetette mind az alsó, mind a felsőbb református iskolákat.

A református iskolaszervezet felső részén helyezkedtek el az ősi kollégiumok. A XVIII. századra Magyarországon számottevő már csak Debrecen, Sárospatak és Pápa volt, Erdélyben pedig Kolozsvár, Marosvásárhely és Nagyenyed.

A protestáns kollégiumok helyzetét nagyban nehezítette Mária Teréziának 1759-ben kiadott, a diákok legációba járását és szuplikációját megtiltó rendelete. A királynő előtt jól ismert tény volt, hogy a csaknem minden támogatástól megfosztott iskolák és diákok számára ez volt a legfőbb anyagi forrás. A rendelet ellenére szuplikáló, vagy legációba menő diákokat egyes vármegyék elfogták, a gyűjtött pénzt, vagy természetbeli adományt elszedték tőlük, őket magukat pedig bebörtönözték.

A protestáns iskolák működésének korlátozása fokozta a külföldön folytatott tanulmányok jelentőségét. A hatalom minden tiltása, akadályozása ellenére is évente 15–25 magyar református diák tanult hollandiai, svájci vagy németországi egyetemeken.

A hosszas küzdelemnek az 1791. évi XXVI. törvénycikk 5. paragrafusával véget vetett, amelynek értelmében a protestáns egyházaknak joga van alsó, közép és felsőfokú iskolát állítani és fenntartani, újakat létesíteni, amelyekhez királyi jóváhagyás szükséges.

Egyházi élet a XVIII. században

A reformáció századában több ok miatt is (katolikus hagyomány alapján) a református gyülekezetek lelkipásztori irányítás alatt állottak. Az ellenreformáció erősödése következtében már a XVII. század első felében a nem lelkészi (világi, laikus) elem szerepe fokozatosan és intézményes keretek között is növekedett, erősödött. Ebben a külföldi református egyház alkotmányok példája is hatott, a rekatolizáció is. Ismert volt hazánkban is a kálvini presbitériumi rendszer, de társadalmi feltételei nem voltak adottak. A Dunántúlon Kanizsai Pálfi János, mint esperes először Pápán 1615-1617 között, majd püspöksége idején már az egész egyházkerületben (1630.!) megszervezte a presbitériumokat. Az ország északi, keleti, török hódoltság alá nem eső részén egy évtizeddel később bukkan fel a gondolat, az angol puritanizmus hatására. Tolnai Dali János és társai az esperes-püspöki rendszert ellentétesnek tartották a presbitériumi rendszerrel.

1646-ban Szatmárnémetiben a magyar puritanizmus mozgalmával, főleg annak egyház alkotmányi vonatkozásainak eldöntése végett ült össze a zsinat, amely konzervatív álláspontot fogadott el: megerősítette az esperes-püspöki hierarchikus rendszert, az újítókkal szemben pedig keményen eljárta. Ennek a zsinatnak a döntéseit foglalja össze a Geleji Kánonok. Nem tartja bevezetésre alkalmasnak a helyzetet, de elismeri a presbitérium hasznosságát. Létrejött az egyetemes főgondnoki vagy generális főkurátori tiszt (Ráday Pál!).

A református hitben megmaradt főurak és jobb módú, tekintélyesebb nemesek alkalmat találtak a problémák megbeszélésére. Megállapodásaiknak részben a megyékben, részben az egyetemes főgondnokokon és ágenseken keresztül az országos hatóságoknál is igyekeztek érvényt szerezni. Ezeket az összejöveteleket egyre gyakrabban nevezték conventiulumnak, konventnek. Kezdetben semmiféle jogi, vagy egyházjogi alapja nem volt, a szükség hozta létre. A világiak munkájának bizonyos fokú intézményes alakulására akkor esett hangsúly, amikor a II. Carolina Resolutio az egyház addigi kerületi beosztását is megváltoztatta. Már a rendelet megjelenése előtt voltak információik annak tartalmáról. Így lehetőségük volt az egyház védelméről gondoskodni. E célból 1734. november 5-én Dőry András bodrogkeresztúri birtokán, szüret ürügyén konventre gyűltek össze. Elhatározták, hogy az engedélyezett 4 szuperintendencia mindegyikébe a püspök mellé egy-egy főgondnokot (főkurátor) állítanak, az esperesek mellé pedig segédgondnokot, akiknek a feladata az egyház érdekeinek

képvisellete a világi hatóságok előtt, valamint, hogy az egyház védőinek segítségül legyenek. Az egyházmegyék és egyházkerületek mindenütt természetesnek, helyesnek tartották az elhatározást. (A tiszántúli egyházkerület hosszú időn át nem tartott igényt a felkínált segítségre.)

A konvent szükségesnek látta, hogy Ráday Pál helyére (aki időközben elhunyt) egyetemes főgondnokot is állítson. Gróf Bethlen József máramarosi főispánt jelölték, akinek ebbéli tiszte nem lett általános és tartós. Nem járt sikerrel Belezay Miklós testőrtábornok próbálkozása sem. Ő 1773-ban Bugyin tartott konventen a négy főgondnokból és püspökből álló főkonzisztóriumot szervezett a királynőre hivatkozva, magát főkonzisztórium elnöknek választatta meg, ágensül pedig Bessenyei György (író) tette meg. Nagy ellenállásba ütközött. Ekkor választották a tiszáninneniek püspököt (eddig esperesi kollégium irányított). A főgondnokok és segédgondnokok az egyházkerületi és egyházmegyei gyűléseken a lelkészeken, püspökökön, espereseken kívül szavazati jogot kaptak. A Türelmi Rendelet (1781.) az egyházszervezet terén lényeges változást nem hozott. A gyűlések tartása zavartalanabb lett, azonban a református és evangélikus egyház a katolikusnál alacsonyabb rendű.

A gyülekezeti élet az „artikuláris” és „nem artikuláris” helyeken roppant eltérő képet mutat. Abban a kevés gyülekezetben, amelyek szabad vallásgyakorlatát az állam elismerte, a barokk szellem erősebb vagy gyengébb befolyása alatt tovább éltek a kegyességeknek a XVI. és XVII. században kialakult formái. Ezeket virágzó gyülekezeteknek nevezték. Azokat a gyülekezeteket, pedig ahol nem engedélyezték a lelkészek tartását, a templomok építését, sem az istentiszteleteket, árva, elárvult gyülekezeteknek nevezték. A gyermekek nevelése és a vegyes házasság a római katolikus klérusnak állandó lehetőséget biztosított arra, hogy beavatkozzék a protestáns családok és gyülekezetek ügyeibe, hogy megfélemlítse a lelkészeket és a tanítókat, illetve a megyei karhatalom segítségével megbüntesse vagy eltávolítsa őket. Az artikuláris helyeken eleven gyülekezeti élet folyt, hiszen ide sereglettek máshonnan is a hívek istentiszteletre. A gyülekezeti élet az evangélikusoknál pietista, a reformátusoknál puritán befolyást mutatott. Az első úrvacsoravételre való előkészítés fokozatosan konfirmandus oktatássá és ünnepélyes konfirmációvá fejlődött. Az artikuláris leányegyházakban működött iskola és volt tanító. Így a vasárnapokon sem kellett a Biblia üzenetét nélkülözni. Sok helyen, ahol iskola sem volt, magán vallásgyakorlat volt. Voltak olyan emberek itt is, akik több család gyermekeit tanították a vallás dolgaira.

Ha az elárvult gyülekezetek tagjai meg akarták keresztelni gyermekeiket, akkor le kellett fizetni a stólát a katolikus papnak, s még hosszú utat kellett megtenni az artikuláris helyhez. A temetéseket prédikáció és ima nélkül végezték, a család és barátok énekeltek. Igen ritkán vették igénybe a katolikus pap szolgáltatását. A Türelmi Rendelet megjelenésével 1781-től 1784-ig nem kevesebb, mint 1015 elárvult gyülekezet, köztük 267 hajdani anya- és 748 leányegyház élt a szabad vallásgyakorlat jogával. A reformátusok és evangélikusok között egészséges ökumenikus szellem uralkodott. Kialakult az állam által tiltott, s az egyházi hatóságok által sem helyeselt intercommunio intézménye, amely szerint az evangélikus lelkész a reformátusoknak kenyérrel, az evangélikusoknak ostyával, s a református lelkész az evangélikusoknak ostyával, a reformátusoknak kenyérrel osztott Úrvacsorát.

Teológiai irodalom a XVIII. században⁷¹

Ráday Pál, Ráday Gedeon, Bod Péter, Árva Bethlen Kata, Szikszai György

A magyar protestáns teológiai élet a század ismert politikai helyzete miatt nem mutat olyan intenzitást, mint korábban. A cenzúra, a Türelmi Rendeletig a protestánsokra érvényben lévő hátrányos törvények hatása megmutatkozik a teológiában is. Főképp a prédikációs irodalom virágzik, azon belül is a halotti búcsúztató beszédek publikálása ütközhetett a legkisebb ellenállásba. A század uralkodó teológiai irányzatai azonban ennek ellenére jelen vannak. A reformátusoknál érvényesül továbbra is a puritanizmus befolyása.

A prédikációs irodalom mellett jelentős a század egyháztörténeti munkássága is. 1728-ban jelenik meg Debreceni Ember Pál egyháztörténete. A korszak legjelentősebb egyháztörténeti írója Bod Péter (1712-1769) erdélyi lelképásztor. Bod három évig tanult Leidenben, hat évig volt gróf Bethlen Kata udvari papja Homoródhévízen, s 1749. után Magyarigenben lelkészkedett. 1767-ben generalis notariussá választották, s ez a hivatal biztos lépcső volt a püspökségre. Azonban már öreg korban jutott el eddig a fokig. Művei: A szent Biblia históriája (1748.), Az Isten vitézkedő anyaszentegyházának históriája (1760., 1777.), Szent Heortokratesz (1757.), Smyrnai szent Polykárpus (1766.). Magyar egyház-

⁷¹ Ladányi Sándor- Papp Kornél – Tökéczki László (szerk.): 53-56.pp; Bíró Sándor – Bucsay Mihály – Tóth Endre – Varga Zoltán: 223-235.pp.

története (*Historia Hungarorum Ecclesiastica*) több mint egy évszázad múlva jelent meg nyomtatásban (1888-1890). Számos írásmagyarázati, történeti műve azonban csak kéziratban maradt fenn. Máig is nélkülözhetetlen írása a magyar tudósokról írt lexikona, a *Magyar Athenas* (1766.).

1786-ban jelent meg a magyar református kegyesség történet talán legnagyobb hatású és legtöbb kiadást megért könyve, Szikszai György Keresztyéni tanítások és imádságok című műve. A keresztyén mártírok életét bemutató könyve is a hitvalló életre buzdít (*Mártírok oszlopa*, 1789.).

A szatmári béke megkötése után Ráday úgy látta, hogy hazája ügyét leginkább úgy tudja szolgálni, ha a protestantizmus védelmére szenteli életét. Mély hite, puritán református kegyessége (erről tanúskodik a *Lelki hódulás* című 1710-ben megjelent imádságoskönyve is) és magas műveltsége, diplomáciai készsége, jártassága tette őt erre alkalmassá.

Ráday Gedeon, aki atyjának, Pálnak nagy lelkét örökölte, megvetette a péceli Ráday-könyvtár alapját, s gyűjtő szenvedélye sok régi magyar és protestáns irodalmi emléket mentett meg.

Teológiai irányzatok a XVIII. században

Pietizmus, racionalizmus

Pietizmus: A XVII-XVIII. században keletkezett ez az eszmeirányzat az evangélikus egyházon belül Németországban, mely a teológiai tudományos vitákkal szemben a személyes vallásosságra teszi a hangsúlyt. A pietizmus Magyarországon a hallei egyetemen járt diákok közvetítésével jelent meg a XVIII. század elején. Legjelentősebb képviselője Bél Mátyás volt.

Racionalizmus: Az igazi ismeret forrását a tiszta észben keresi. A francia forradalom után nagymértékben elterjedt ez az eszmeirányzat. A vallásból a csodákat ki akarja zárni, a tiszta észre és erkölcsre alapozza a vallás lényegét.

Az erős ellenreformációs nyomás a protestánsok hittudományi életét és mindenekelőtt a teológiai művek megjelenését akadályozta. A század első felében August Hermann Francke pietizmusa erős ösztönzést adott az evangélikus egyházi és teológiai életnek. Ezzel szemben a reformátusoknál továbbra is érvényesült a puritanizmus befolyása. Korszakunk második felében aztán a felvilágosodással együtt jelentkezett a racionális teológia.

A pietisták és ortodox ellenfeleik már 1707-ben a rózsahegyzi zsinaton hevesen összezsaptak, s ezek a viták többé-kevésbé a XVIII. század egész első felére jellemzőek voltak. A magyar lutheránusok teológiai irodalmának legnagyobb része a XVIII. század első felében mégis a pietista szerzőktől származik. Ez az irány a legátfogóbban a dunántúli egyházkerületben érvényesült, ahol az egyház szélesebb köreire kiterjedő megújulási mozgalom lett belőle. Vezetői: Torkos András, Bárány György, Vásonyi Márton, Sartorius János és Bárány János.

A pietizmusnak egy másik központja Pozsonyban volt, ahol Bél Mátyás, a kiváló evangélikus lelkész és tudós dolgozott, és hasonló gondolkodású munkatársainak gondolkodását élvezte.

Erdélyben 1713 után heves harcokra került sor, amelyekben az ortodox pártot Graffius Lukács püspök vezette, a pietista pártot azonban Teutsch András királybíró támogatta.

6. A MAGYARHONI REFORMÁTUS EGYHÁZ TÖRTÉNETE 1780-1849 KÖZÖTT⁷²

II. József uralkodása - a Türelmi Rendelet 1781

Még anyja életében nagyon sokat utazgatott, tanult, megfigyelte a környező országok helyzetét. Nagy hatással voltak rá különösen II. Frigyes és Katalin cárnő, akik a felvilágosult abszolutizmus szellemében kormányozták országukat. Meglátták, hogy az, ami eddig volt az rossz, akadályozza a haladást, az ország felvirágzását.

A protestánsok Európa szerte fellendítették gazdaságilag az országokat.

Különösen nagy hatást tett József Puffendorf természetjogász könyve. Beck Keresztyén Ágoston tanította őt e könyv alapján. A természetjog ismerete hozzátartozott az államügyeket intézők életéhez.

Puffendorf természetjoga:

- nem volt független Istentől
- tanította, hogy az emberek természetes állapotuk szerint magukban nem élhetnek, ezért egymás támogatására államot alkotnak, s ez kényszeríti őket egymás megvédésére is. Erre a lépésre egységes értelmük vezeti őket, de az értelmükön keresztül Isten parancsát és akaratát teljesítik. Vezetőt választanak, akit tejhatalom illet meg, de nem kénye-kedve szerinti uralkodásra.

⁷² Bíró Sándor – Bucsay Mihály – Tóth Endre – Varga Zoltán: i.m.; Bucsay Mihály: i.m: Magyar történeti kronológia; Tankönyvkiadó, Bp.-1981; Magyarország története; Gondolat- Bp. 1967.; Nagy Géza: i.m.; Ladányi Sándor- Papp Kornél – Tökéczki László (szerk.): i.m., Warga Lajos: i.m.; Zsilinszky Mihály (szerk.): i.m. vonatkozó fejezetei és tárgyszavai. A fejezet tárgyalásánál teljes egészében ezen munkák voltak mérvadóak a leirtak tekintetében.

- a vezető akkor uralkodik jól, ha a közösség jólétét mozdítja elő, s ha alattvalóit arra kényszeríti, ami nem az ő, hanem a közösség hasznára szolgál. De ugyanígy az alattvalók is kötelesek minden erejükkel szolgálni az államot, mert az ős sorsuk is alá van rendelve a közjónak.

A természetjog az uralkodói kötelességek megállapításánál nem jogi, hanem etikai szempontokat érvényez:

- az igazságosság és jószág törvényét nem szabad soha szem elől téveszteni az uralkodónak.
- felszólított a reformokra.

József e reformok szükségességét látta. Ő maga meggyőződéses katolikus volt, de nem fanatikus. Elsősorban országa jólétén fáradozott, s mivel ez összefüggött a vallásüggyel, ezt rendeznie kellett. Ebben is Puffendorf tanítása érvényesült:

- nincs az a felsőbbtség, amely a lelkiismereten uralkodhatna és parancsokat adhatna, hogy mit higgyenek és mit ne az alattvalók.

József vallotta - szintén a természetjog alapján -, hogy a vallási kérdések intézésénél az állam érdekeit annyira nem szabad figyelmen kívül hagynia, hogy egyenesen azoknak kell a döntő szerepet játszaniuk annak megállapításánál, hogy az uralkodó vallással szembenálló felekezetek milyen mértékben toleráltassanak, ha sok az ilyen, és az állam érdekeinek jelentős csorbulása nélkül nem űzhetők ki, akkor nemcsak megtűrhet az uralkodó államában más vallásúakat, hanem az néha kötelessége is.

A katolikus vallást tartotta mindig uralkodó vallásnak, de azt is vallotta, hogy az igazi vallás akkor nyugszik biztos alapokon, ha az az ember lelkében él. S ha így élünk, akkor nem mi csábítatunk át a más vallásúakhoz, hanem ők mihozzánk. A Szentléleknek kell az embert megvilágosítania, mert az erőszak, az üldözés senkit nem térít meg.

Már fiatal korában, mikor utazgatott, anyjával sűrűn váltott levelet. Egyik levelében ezt írta: *a vallás színe alatt soha botrányt el nem tűr, amely a jókat és az ártatlanokat zavarná. Ha törvények biztosítják a vallás szabadságát, ezt az uralkodónak kötelessége megtartani, ugyanúgy, ahogy ő elvárja az engedelmességet alattvalóitól vallási különbség nélkül.* Nem uralkodó vallássá akarta tenni a protestantizmust, hanem toleranciát kieszközölni.

1780. november 19-én meghalt Mária Terézia. József került a trónra. Soha nem koronáztatta meg magát, ezért kalapos királynak nevezték. Az oka, hogy nem akart koronát nem volt más, mint hogy: ha megkoronáztatja magát, esküt kell tennie a régi rend megtartására. Anyja halála után azonnal munkához látott tanácsosaival együtt, akiknek nézetei sokban egyeztek az övével.

A protestánsok most újra próbálkozhattak helyzetük javításával, és egy memorandumot fogalmaztak meg, amit fel is vittek Józsefhez. A memorandumot Teleki József és Vay István állították össze. Mivel testületileg nem jelenhettek meg a király előtt, ezért az egyenként fogadta őket. Zay Pétert, ifj. Prónai Gábert, Ráday Gedeont és Vay Istvánt.

József a beszélgetések után megígérte, hogy változtatni fog, bár gyors és gyökeres változást nem tud ígérni. 1781. április 29-én jártak a követek nála, s már május 21-én pátensben elrendelte panaszaik orvoslását.

Azonban az a hatalmi apparátus, melyet örökölt elődeitől, semmilyen változtatásra nem volt hajlandó. Ebből világos lett a király számára, hogy a protestánsok helyzete azzal nem fog megjavulni, hogy parancsba adja a hatóságoknak az üldözés, a zaklatás megszüntetését. Csak úgy lesz változás, ha rendeletet ad ki. Ezért a Carolina Resolutio mintájára tanácsosai által elkészíttette a Türelmi Rendeletet.

Még csak az elkészítése folyt a Rendeletnek, de katolikus részről már nagyon sok támadás érte. Különösen Ürményi József részéről, aki Mária Terézia kancellárja volt. De támadás érte mind a magyar klérus, mind a kormányzások részéről. Azzal támadták, hogy az uralkodónak nem joga a vallási kérdésekben intézkedni, hanem az a magyar országgyűlésre tartozik. (Amikor a királyi akarat a protestánsok ellen volt, akkor a magyar klérus és az országgyűlés katolikus rendjei királyi joggá tette a vallásügy és minden protestánsra tartozó ügy rendezését. De mikor azt látták, hogy a király a protestánsok sorsán akar segíteni, rögtön megváltoztatták álláspontjukat. Ugyanilyen királyi jog alapján jött létre az I-II. Carolina Resolutio, Mária Terézia számtalan rendelete, és törvényesnek tartották, mert a legmesszebbmenőkig végrehajtották.)

A király azonban minden ellenállás dacára kiadja a rendeletet. Először csak az örökös tartományokra, 1781. szeptember 13-án, majd október 25-én az egész országra nézve.

Excursus: A Türelmi Rendelet kimondja:

- 1) A protestánsok és görögkeletiek nemcsak az artikuláris helyeken, hanem bárhol szabadon építhetnek templomot, iskolát, lelkész- és tanítói lakást, ahol legalább 100 protestáns család van és nem lesz anyagi nehézsége a létesítmények fenntartásában. Az így építendő templomnak nem lehet tornya, nem nyílhat az utcára és nem használhatnak harangot.
- 2) A protestánsok politikailag teljesen egyenlők a katolikusokkal. Bármily állami vagy törvényhatósági hivatal elnyerésében egyenlő jogúak. Senkit azért, mert protestáns, elítélni nem szabad, ha nem bűnös egyébként. A protestánsok vallásukkal ellentétes eskü letételére, más felekezetek istentiszteletén, körmenetén való részvételre nem kötelezhetők.
- 3) A vegyes házasságokat katolikus pap köti ugyan, mint polgári tisztviselő, de reverzális vétele tilos. A katolikus apa minden gyermeke katolikus, a protestáns apának csak fiú gyermekei protestánsok. Áttérésnél, ha katolikus apa tér át, minden gyermeke, ha katolikus anya tér át, csak leányai követik új felekezetébe.
- 4) A református bábák zaklatása tilos, a bábakeresztség tagadása nem tilos.
- 5) A különböző felekezetűeknek tilos egymás felekezetét kisebbiteni.
- 6) Katolikus papok protestáns betegeket, rabokat nem látogathatnak, ha csak a betegek nem kérik őket. A protestáns rabokat saját felekezetű lelkész szolgálata illeti meg.
- 7) A protestánsoknak, ahol van templomuk, a jelenleg használtak birtokában maradnak, de újat csak a Helytartótanács engedélyével építhetnek.
- 8) A leányegyházak csak saját hitfelekezetük lelkésze alá tartoznak, azoknak odamenni és a lelkészi szolgálatokat elvégezni szabad, a plébánosnak leányegyházközségek protestánsai között szolgálatot végezni nem szabad, de a stóla a plébánosokat illeti meg továbbra is.
- 9) A nemesek oratóriumaiban lelkész szolgálhat és istentiszteletein bárki részt vehet.
- 10) A katolikus püspököknek protestáns egyházakat vizitálni tilos, a protestáns szuperintendensek viszont szabadon vizitálhatják saját egyházközségeiket.

- 11) A protestánsok zsinattartásra engedélyt kérhetnek. Zsinataikon egy katolikus és egy protestáns királyi biztos vesz részt.
- 12) A protestáns árvák sajátvallásukban nevelendők
- 13) Iskolákra gyűjteni, szuperintendenseknek vizitáción gyűjteni tilos.

Ürményi erőszakossága két dologban érvényesült.

- 1) nem kaptak felmentést a protestánsok a stólafizetés alól
- 2) a földesúr nem köteles a protestáns jobbágyoknak segíteni a templom-építésben, pap és tanító tartásban.

(Ez a két pont József személyes akarata lett volna, de engedtek Ürményinek.)

A Türelmi Rendelet végrehajtása

Meglehetősen nehéz feladat volt. A katolikusok mindent megtettek, hogy kihirdetését visszatartsák. Mivel a Helytartótanács minden tagja katolikus volt, nem hirdetik ki és nem hajtják végre. Továbbra is arra hivatkoznak, hogy ez nemcsak királyi jog. A vármegyék sorra tiltakoznak. Volt olyan vármegye, ahol csak egy év múlva hirdették ki. Pl. Nagyváradon a püspök földesúri jogára hivatkozva, a református istentiszteleti célra összetákolt kocsiszint elvette, mondván, hogy azt a telket az ő jobbágyától bérelték. A lelkészt kirakta az utcára, lakásában pedig kocsmát nyitott, ahol áron alul mérte a bort, hogy a reformátusokat szidalmazókból ne fogyjon ki a kocsmá.

1782. február 27-én maga a pápa, IV. Pius is meglátogatta a királyt, de hiába. A pápa látogatása után 140 zárdát bezárattott, 2000 szerzetest és apácát eresztett szélnek. Csak azokat hagyta meg, amelyek valamilyen szociális munkával foglalkoztak. A bezártak vagyonából papneveldét és papsegélyt hozott létre = combrua.

A katolikus klérus tiltakozását oly módon is kifejezte, hogy gúnyolták az uralkodót: *Mindaddig míg az eretnekeket ki nem irtja, templomaikat, iskoláikat le nem rontatja, gyermekeiket el nem szedeti, mindaddig nem fog szerencsés lenni semmiféle dolgában; házában és családjában, sőt még uralkodásán is nem lesz soha Isten áldása.*

A király azonban hajthatatlan maradt. Január 12-én az érsekprímáshoz írt levelében ezt írta: *Ha önök lelkiismeretével ellenkeznek rendeleteim, különösen pedig Türelmi Rendeletem, könnyű a dolgon segíteni. Tegyétek le önök hivatalukat,*

méltóságukat, és aztán országaimon kívül szabadon elmehetnek oda, ahová tesszik; mert annyi bizonyos, hogy az önök kedvéért senki lelkiismeretén erőszakot tenni nem fogok.

A protestánsok kitörő örömmel fogadták a rendeletet. Azonban, amikor pontjait gyakorlatban próbálták volna megvalósítani a katolikusokba ütköztek. Ha összegyűjtöttek valamennyi pénzt építkezésre, erőszakkal elvették tőlük.

József látta, hogy ezzel a Helytartótanáccsal nem tudja rendeleteit végrehajtani, ezért több tagot leváltott, s protestánsokat emelt helyettük.

1782. október 18-án már engedélyt ad az első templom felépítésére. 1784-ig 92 református és 141 evangélikus templom épült. 1785-től már nem kell 100 család az építéshez. 1786-tól már szabad tornyot építeni, harangot használni, és nyílhat ajtaja az utcára.

Két rendelete azonban óriási népszerűtlenséget váltott ki a közhangulatban:

- 1) az iskolákat állami fennhatóság alá helyezte
- 2) a holt latin nyelv helyett a németet tette általánosan kötelezővé mind az iskolákban, mind a hivatalokban.

Ezzel nemcsak a protestánsok nem tudtak mit kezdeni, de a katolikusok sem. Ezután minden rendeletére gyanúsán néztek. Ez József életét is megkeserítette. Egész uralkodása alatt 6206 rendeletet hozott, amiből csak egy vonatkozott a protestánsokra, a Türelmi Rendelete. Halálos ágyán egyetlen tollvonással érvénytelenné tette rendeleteit, kettőt kivéve. Ez a kettő: a Türelmi rendelet, és a Jobbágyrendelet.

Rendelkezéseivel József kb. 100 évvel haladta meg korát. Csak a 19. században érett meg a társadalom arra, hogy rendeletei valóra váljanak. 1790-ben halt meg.

Az 1790/1791-es országgyűlés⁷³

II. József halála után az alkotmányosságért küzdő nemesség azzal a feltétellel koronázta meg II. Lipótot, hogy összehívja az országgyűlést.

Az országgyűlés 1790/91-ben ült össze. A vallásügy újra felkerült, pontosan azért, mert a protestánsok a politikai szabadság visszaszerzésének és megtartásának leghathatósabb eszközét a vallásszabadságban látták. Mert ha ebben egyezés születne, akkor az ország többi szabadságának biztosítása könnyebben megtörténhetnék.

Az országgyűlés a 26. törvénycikkelyben határozatot hozott a vallásügy kérdésében és rendezésében. A határozat megszületésének körülményei részben belügyi, részben pedig külügyi.

Belső meghatározó

II. József összbirodalmi érdekeit szolgáló felvilágosult abszolutizmusa a magyar nemesség ellenállását váltotta ki. Különösen a német nyelv általános bevezetése ébresztette fel a nemzeti érzéseket, s az ellenállás hazafias töltetű lett.

Külső meghatározó

A nemesi ellenállás külföldi támogatója II. Frigyes Vilmos, porosz király arra biztatta a nemeseket, hogy szakadjanak el a Habsburgoktól. Ő maga is nyomást kívánt gyakorolni Ausztriára, hogy megszerezze Galíciát. Ebben az időben volt az osztrák-török háború, s 1790-ben a porosz király is felsorakozott Ausztria határához.

Ez II. Lipótnak épp elég volt, semhogy egy belső zavargásra okot adott volna. A nemesek időközben összeszervezkedtek a poroszokkal. Ezt az ellenállást Lipót leverte, a törökökkel békét kötött és a poroszokkal való viszonyát is szerződésileg rendezte. Belpolitikailag is igyekezett rendezni az ügyeket.

Összeült az 1790/91-es országgyűlés a nemesi ellenállás jegyében. Óriási viták kísérték a vallásügy rendezését. A katolikusok tiltakoztak az ellen, hogy a protestánsok bármilyen jogot kapjanak. A protestánsok társadalmi helyzettől

⁷³ Bíró Sándor – Bucsay Mihály – Tóth Endre – Varga Zoltán: i.m.; Bucsay Mihály: i.m.; Ladányi Sándor – Papp Kornél – Tőkéczi László (szerk.): i.m.,

és területi kiváltságtól független vallásszabadságot kértek, beleértve az áttérés szabadságát is. Továbbá a nyilvános és magán vallásgyakorlat közötti különbség teljes eltörlését. Egyenlő jogokat anya- és leányegyházaknak. Jogot alsó-, közép- és felső iskolák felállítására, ezek igazgatására, tanrendszerük szabályozására. A katolikus tisztviselőknek való szolgáltatás eltörlését.

Az esztergomi érsek megpróbálta a királyt bármilyen engedményről lebeszél- ni. A kancellária azonban részben támogatta a protestánsok kéréseit, Minden lebeszélés, ellenvetés ellenére a király az országgyűlésen kifejtette álláspontját, hogy szükségesnek tartja a protestánsok kéréseinek orvoslását. A király hozzá- állása ezt eredményezte, hogy a katolikus nemesek egy része is a protestánsok oldalára állt.

II. Lipót II. Józsefhez hasonlóan felvilágosult abszolutista uralkodó volt, s némileg rugalmasabb is. Hatalmi helyzetének megerősödése után letörte az el- lenállást és az országgyűlés engedelmes eszközévé vált, mindent megszavazott, amit kért. Biztosította a nemeseknek az alkotmányosságot, így a felkelés lehető- sége elmúlt. A nemesség nagy része pártolta.

A nemzeti érzés, nemzeti egység ennek az időnek meghatározó tényezője volt. Pl. Batthyány Alajos hangsúlyozta, hogy hazaáruló az, aki a protestánsok kéréseit nem fogadja el.

Megszületett a 26. törvénycikk., melyet az országgyűlés óriási többséggel fo- gadott el. A protestánsok nagy meglepedésére a bécsi és linzi békére hivatkozva hoztak rendelkezést. Tartalmára nézve a Türelmi Rendelet megismétlése volt kisebb bővítésekkel.

Megengedte:

- 1) Nemcsak a nemeseknek van szabad vallásgyakorlata
- 2) Megszüntette a magán és nyilvános vallásgyakorlat közötti különbséget
- 3) Megengedte, hogy más felekezetek költségeihez nem kötelesek hozzájá- rulni
- 4) Ahol templomot akarnak építeni, ott a falu és a földesúr köteles telket biztosítani
- 5) Megengedte a zsinattartást, mely belügyi dolgokban döntő szerv
- 6) A zsinatok döntéseit elismeri és azoknak érvényességét, de csak úgy, ha nem mondanak ellent az ország törvényeinek

- 7) A király küldhet ki a zsinatokra megfigyelőt, de ennek csak annyi volt a feladata, hogy azt figyelje meg, nem hoznak-e törvénybe ütköző döntéseket
- 8) Szervezhetnek új iskolákat és a régieket is tovább működtethetik. Választhatnak tanárokat, megszabhatják az iskolarendszert. Nem kell a birodalomban lévőkhez igazodni
- 9) Eltörölte a stólafizetést a katolikus papnak
- 10) Felmentett a decretális eskü alól
- 11) Házassági bíróságokat szervezettek
- 12) Katolikus hitről való áttérésre tilos biztatni, de áttérni szabad. heti oktatás volt, és minden esetet jelentettek az uralkodónak. Ha valaki katolikus vallásra akart áttérni, ahhoz semmi különösebb oktatás nem kellett
- 13) A vegyes házasságok esetében a törvény a katolikus egyháznak adott előnyös jogot. Római katolikus pap előtt kellett megkötni
- 14) A gyermekek nem követték nemük szerint szüleiket. Ha az apa katolikus, akkor minden gyereket katolikus vallásban kellett nevelni, ha protestáns csak a fiúkat
- 15) Az elválás is a katolikus bíróság elé tartozott.

Ezek a törvények bár több kedvezést adta, mint a Türelmi Rendelet, de a katolikus egyház és vallás uralkodó jellegét továbbra is megőrizték. Ez abban is látszik, hogy kimondta még:

- 16) A katolikus ünnepeket tartsák meg, ne dolgozzanak nyilvánosan.

A Türelmi rendelet biztosította a magyar protestánsok vallásszabadságának alapvető jogait, de ez csak rendelet volt, szemben a 26. törvénycikkellyel, mely országgyűlés által elfogadott törvény.

Az országgyűlés tehát lehetővé tette, hogy a protestánsok országos zsinatot hívhatnak egybe. Éltek is ezzel a lehetőséggel, és 1791-ben Budára össze is hívták.

A budai zsinatot megelőzte egy esemény. A protestáns egyházak vezetése a 18. században a fő- és középnemesség kezébe került. Ezt az akkori kényszerű helyzet indokolta és eredményezte. A Türelmi rendelet után a lelkészek kísérletet tettek arra, hogy visszaszorítsák a világi vezetést. Az összecsapás elkerülhetetlen volt. A lelkészek élén a Debreceni Kollégium híres professzora, Sinay Miklós állt, aki egyháztörténetet tanított. Nagy tudású ember volt. Tanítványai nagyon sokat élcelődtek vele terjengőssége miatt.

1790-ben a dunántúli püspök, Szatmáry Paksi István képviselőjében Sinay egy lelkészi küldöttséggel felkereste a királyt, és a világi urak egyházkormányzó hatalmának a megszüntetését kérte. Amikor a tiszáninneni lelkészek megtudták Sinayék álláspontját, csatlakoztak.

Mialatt a zsinatra való előkészületek folytak, a tiszántúli kerületben kiváló alkalom nyílt a papságnak, hogy erejét a világi urakéval összemérje. Ugyanis 1791. március 2-án Szathmári Paksi István tiszántúli püspök meghalt. A papság azonnal állást foglalt, és elhatározta, hogy a világiak kizárásával fog püspököt választani. Debrecenben május 2-án Sinay Miklós tanárt a püspöki székbe azonnal beiktatták.

De a világi urak is összegyülekeztek erre az időre, s felszólították a külön gyűlésező papokat a közös gyűlésre, s midőn ezek nem engedtek, s Sinayt püspökké választották, ők a püspökválasztás ellen tiltakoztak, a kerületi főjegyzővel június 28-ára új püspökválasztó gyűlést hirdettek.

A június 28-iki gyűlésig a papság tekintélyes részét sikerült megpuhítani, vagy megfélemlíteni. Sinayt püspökségéből s professzorságából letették és másnap Hunyadi Ferencet választották meg püspöké.

A két püspökválasztás a király elé került, ki az ügy megvizsgálására báró Orczy Józsefet küldte ki. Orczy Sinayra nézve kedvezőtlen jelentést tett. A protestáns főurak befolyása és a királyi biztos jelentése folytán a király Hunyadi Ferencet erősítette meg püspökként.

A vizsgálat és az ítéletek, fellebbezések egy évtizedig tartottak. Végül az egyházkerületi törvényszék 1800. augusztus 11-én Sinay tanári állásából végleg elmozdította.

Egy hónapi ülésezés után, október 13-án a 15. üléssel berekesztette a budai zsinat munkálkodását, és másnap a pesti zsinat is készen volt.

A zsinatok munkálatai öt szakaszra oszlanak, melyek az egyházi szervezetről, az egyházak hivatalos és fegyelmi ügyeiről, a házassági jog és bíraskodásról, a tanügy és könyvvizsgálatról, végül a vagyoni ügyekről szólnak. A zsinat-presbiteri elvnek megfelelően, az egyház önrendelkezési jogát a gyülekezetek kezébe tette le.

Megállapított, hogy az egyes gyülekezetek a helyi presbitériumok által igazgattassanak.

15-ször ültek össze plenáris ülésre, de a Sinay-ügy annyira lefoglalta a közhangulatot, hogy a törvényalkotással csak keveset foglalkoztak. 5-5 bizottságban dolgoztak. Az összhang megteremtése végett ezek a bizottságok állandóan egyeztettek. Az esetleges ellentmondásokat közös ülés alkalmával tisztázták. 155 kánon született.

Az egyháznak azt a formáját fogadták el, ami ma is létezik a presbitériummal együtt. Ugyanis elrendelte a presbitériumok felállítását. A király ezeket a kánonokat nem szentesítette, de ennek ellenére 1881-ig álltak fenn és érvényesültek a gyakorlatban. Jelentősége abban volt, hogy megalkották a két protestáns országos egyházat, és a zsinat lefektette az egyház zsinat-presbitériumi rendszerét, általánossá tette a presbitériumokat.⁷⁴

Misszió a cseh és morva protestánsok között

A Türelmi Rendelet kiadása után a csehországi és morvaországi protestánsoknak sem papjai, sem tanítói nem voltak, sem iskolái, ahol ezeket képezni lehetett volna. A csehországi és morvaországi protestáns egyház újjáépítésére mintegy hatvan lelkész érkezett Magyarországról. A cseh és morva reformátusokhoz magyarok mentek, a lutheránusokhoz pedig többnyire németek és szlovákok. A református kollégiumok és egyházkerületek lehetővé tették a cseh lelkész- és tanítóképzést is, és a csehországi és morvaországi protestánsokat több mint hatvan éven át anyagilag támogatták.

1782. január 1-én a debreceni kollégium utasította két volt tanulóját és utrechti ösztöndíjasát, Blasek Mihályt és Osgyáni Pált, hogy a morvaországi hitestvéreiknél kezdjék meg a lelkészi szolgálatot. Blasek 1783-ban cseh fordításban kiadta Szikszai György áhítatos és imádságos könyvét.

A morvaországi lutheránus gyülekezetek Blasek Mihályt szuperintendenssé választották. A cseh gyülekezetek három esperességből álló egyházkerületet alakítottak. Itt szuperintendensként Kovács Ferenc (1784-1787), Szücs Sámuel (1787-1799), Fazekas György (1799-1810) és Baka László (1810-1820) szolgált. Morvaországban a gyülekezetek száma 41-ről 68-ra emelkedett.

⁷⁴ A budai zsinat és a Sinay-ügy bővebb leírása: Zsilinszky Mihály (szerk.): 575-585.pp.

1820-ban a magyar kollégiumokban kiképzett cseh teológus-utánpótlás már elég nagy volt ahhoz, hogy a magyar lelkészekről átvegye az egyházkormányzást. Baka után 1820-ban már cseh szuperintendenst választottak, Matthias Kubest, aki teológiai tanulmányait Sárospatakon végezte. 1848-ig azonban folytatódtak az évi gyűjtések Magyarországon a csehországi és morvaországi protestánsok számára. Bár 1821-ben Bécsben egy protestáns teológiai intézet kezdte meg működését, a cseh teológusok továbbra is inkább a magyar kollégiumokat választották.

A hatvan magyar missziós lelkész közül a többség később hazatért. Mások azonban életük végéig Csehországban maradtak. Az 1848-1849. évi szabadságharc bukása után a gazdaságilag gyorsan fejlődő Csehország protestáns egyházai már nem szorultak rá magyar hittestvéreik segítségére.⁷⁵

A protestánsok helyzete II. Lipót uralkodása alatt

Az 1791. évi XXVI. Törvénycikk biztosította a protestánsoknak a szabad és nyilvános vallásgyakorlatot (Horvátország kivételével). A protestáns egyház visszaállíthatta önkormányzatát, tehát megszűnt a püspöki és esperesi joghatóság. A protestánsok alsó fokú és felsőfokú iskolákat egyaránt fenntarthatnak és alapíthatnak. A teljes egyenlőséget e törvény sem biztosította, mert a vegyes házasságok és az áttérések terén továbbra is érvényesültek a katolikus egyház előjogai.

Az országgyűlésnek, melyet Budáról Pozsonyba helyeztek, a vallásügy volt az egyik legtöbb érzelmet kiváltó tárgya. A protestánsok régi törvényes vallás-szabadságuk visszaállítását kérték. Ezzel szemben a főpapság a Mária Terézia-korabeli állapotok felújítását és törvényes biztosítását sürgette. A két álláspont oly távol esett egymástól, hogy végül mind a két fél a királyhoz folyamodott döntésért. Csakhogy II. Lipót máshogy döntött, mint 1715-ben döntött a király, amikor a hatalom Rákóczi szabadságharca miatt bosszúért lihegett. A királyi resolúciót azonban nem fogadták egyforma lelkesedéssel. A protestánsok és a szabadelvű katolikusok megelégedtek vele, a főpapság és a katolikus rendek pedig elleneztek, mert a katolikus egyház kizárólagos uralmát féltették. Kalocsán Kollonich László gróf érsek indítványára értekezletet tartottak (1790. november

⁷⁵ Legrészletesebb leírás a témát illetően: Kúr Géza Cseh-magyar református történeti kapcsolatok, Komárom – 1937, rövidebben: Bucsay Mihály: i.m.: 169-170.pp

30.), ahol kérvényt szerkesztettek a királyhoz. Kifejtették, hogy a rezolúció halálos sérelem lenne az egyedül üdvözítő egyházra, s négy pontban összefoglalták kívánságaikat.

- 1) Az áttérést büntetendő cselekménynek kell nyilvánítani.
- 2) A vegyes házasságból származó gyermekeket kivétel nélkül a római katolikus vallásban kell nevelni.
- 3) Az evangélikusok házassági ügyeit a szent szék bírálja el.
- 4) Az evangéliumi vallás ne nyilváníttassék bevett vallásnak, mert különben a katolikus vallással egyenrangú lenne, s a királyra is megalázó, ha Őfelsége az evangélikus vallás fejének mondja magát.

A kancellária megoszlott; a konzervatív többség a papság álláspontja felé hajlott, de gróf Teleki Sámuel alkancellár megdöntötte érveiket. Lipót a béke kedvéért egyben-másban mégis tett engedményt.

Így jött létre az 1791. évi XXVI. törvénycikk. E törvény 17 szakaszból áll. Bevezetésében ki van mondva, hogy a vallásügyet a bécsi és linzi béke, illetve a tartalmukat becikkelyező 1608. évi I. és 1647. évi V. törvénycikk szabályozza. Eltörli a linzi béke óta alkotott törvényeket, amelyek a vallás szabad gyakorlatát korlátozták; a vallás gyakorlata szabad az ország minden rendű lakosának, s azt sem a király, sem a rendek meg nem bonthatják (1. §.). A vallásgyakorlat mindenütt nyilvános, a gyülekezetté alakulás szabad (2. §.). Az evangélikusokat nem szabad a hitükkel ellenkező szertartásra vagy a római katolikus egyház számára való adakozásra kényszeríteni (3. §.). Biztosítja az önkormányzatot, a szabad gyűlés- és zsinattartást, a király legfőbb felügyeleti jogának épségben tartása mellett (4. §.). Biztosítja iskoláik és oktatásügyük függetlenségét az országos tanterv és királyi felügyelet korlátai közt (5. §.). Megszünteti a katolikusoknak járó stóla-fizetést s a szolgálatokat (6. §.). Visszaállítja a protestáns lelkész teljes pásztori jogkörét (7. §.), kimondja a teljes politikai egyenlőséget (8. §.), eltörli a római katolikus eskümintát (9. §.) megvédi alapítványaikat (10. §.). Házassági ügyeik intézésére külön, egyházi bíróságot rendel, de míg ez megalakul, a világi bíróság az illetékes. A házasságjogot protestáns elvek szerint szabályozza (11. §.). A vegyes házasságokat a római katolikus pap előtt kell kötni, a gyermekek vallását II. József rendelete értelmében állapítja meg. Ez tehát sérelem, mert a gyermekek $\frac{3}{4}$ része a katolikus egyháznak jut (15. §.). A vegyes házasságok ügyében a szent

szék bíraskodik (16. §.). Az ünnepek megtartását a kölcsönösség alapján szabályozza (17. §.). Feltétlenül ártalmas az áttérésről szóló szakasz (13. §.), mely a lelkiismeret szabadságát újból megbéklyózza. „Mivel a római katolikus vallásról való áttérés azon vallás elveivel ellenkezik, hogy vakmerőn, meggondolatlanul ne történjék, minden egyes esetet be kell jelenteni a királynak.” Sérelmes a területi korlátozás, mert a törvény hatálya Horvátországra nem terjed ki (14. §.). Sérelmes a 12. §., mely az evangélikusok jogát elkobzott birtokaikhoz örökre megszünteti, s a tulajdonjog megállapításánál a tényleges birtokállapotot veszi alapul. Nagyon hátrányos e törvénynek sajtóügyi intézkedése (5. §. végén), mely a cenzúrát törvényesíti.

Bár ezek a cikkelyek a római katolikus egyház uralkodó szerepét még hangsúlyozták –különösen a vegyes házasságokra vonatkozó rendelkezésekben –, mégis igen nagy jelentősége volt a protestánsok vallásszabadsága és egyházi önkormányzata szempontjából. 1791. május 1-én, azon a napon, amelyen a király a törvényt szentesítette, az ország minden protestáns templomában hálaadó istentiszteletet tartottak.

Erdélyben a vallásszabadság helyreállítására ugyan nem volt szükség, de annak érdekében, hogy ne ismétlődhessenek meg a kormány visszaélései, az 1790-1791. évi országgyűlés újból megerősítette a négy bevett vallás régi szabadságjogait. Az 57. §. elrendelte, hogy a vegyes házasságból származó gyermekek nemük szerint követik a szülők vallását.

Újabb ellenreformációs hullám

Az újabb ellenreformációs hullám – mely I. Ferenc trónra jutásával (1792.) veszi kezdetét – II. József és II. Lipót politikájával gyökeresen szakít.

Nem okozott nagy nehézséget a protestánsokat hálátlan és lázongó elemekként feltüntetni. Az előjogaikat s békéjüket egyaránt féltő katolikus nemesség is hamar a klérus oldalára állt. A budai és pesti zsinatok határozatai megerősítésének halogatásán túl legfőképpen a helytartótanács 1792. szeptember 25-i határozata mutatja az ellenreformáció feléledését.

A helytartótanácsi határozat alapján a római katolikus papság ismét elvárhatja vegyes házasságok esetén, hogy a protestáns fél reverzálist adjon az összes gyermek római katolikus vallásban történő nevelésére. Ha a szülők akadályozzák a gyermek ez irányú nevelését, el kell venni tőlük a gyermeket és felsőbb hatóság felügyelete alatt kell tovább folytatni a nevelését.

A protestáns lelkészeknek büntetést helyezve kilátásba megparancsolták, hogy az istentiszteletekről távolítsák el a katolikusokat. Azokról a személyekről, akik kötelesek voltak a római katolikus vallást követni, a helyi plébános jegyzéket vezetett, amelyet megküldött a protestáns lelkésznek. Ezekre a jegyzékekre sokszor protestánsok is felkerültek, vita esetén azonban mindig a katolikus fél javára döntöttek, hisz a vizsgálóbizottságnak a plébános hivatalból tagja volt. A jegyzéken lévőknek pénzbüntetést és szabadságvesztést is kilátásba helyeztek, amennyiben protestáns istentiszteletet látogattak.

Valamely protestáns egyházba történő átlépés előtt kötelezően római katolikus hitoktatások kellett részt venni az áttérési szándékát jelző személynek. Ellenállás esetén, a római katolikus püspök kérésére a vármegye köteles karhatalmat is rendelkezésre bocsátani. Az átlépés engedélyezéséhez csak egy alkalommal lehet folyamodni. Azt, akit elutasítottak, és újra folyamodott, a hatóság zaklatása miatt megbüntették. Az a protestáns lelkész, aki olyan áttérést fogad el, amit a király nem hagyott jóvá, hivatalát elveszti.

A protestánsok helyzete az 1804. évi népszámlálás után tovább romlott.

Az 1825. és az 1832-1836. évi országgyűlések vallásügyi végzései⁷⁶

Napóleon bukása után Magyarországon megsokszorozódott azon liberális nemesek száma, akik Rómát már ellenfelüknek, a protestantizmust pedig szövetségeseiknek tekintették. 1825-től kezdve, az uralkodónak benyújtott kérvényezés mellett, az országgyűléseken is tér nyílt a protestánsok vallási sérelmeinek orvoslására.

Az 1825. évi országgyűlés érkezésekor azonban a protestánsok nem nyújtották be sérelmeiket, hanem a protestáns követek a római katolikus követársaik között terjesztették sérelmeik listáját, s igyekeztek őket felvilágosítani. A vallás ügye ugyan nem lett törvényhozás tárgya, de a hangulat a protestánsok ügyében igen kedvezően alakult. Nem szűnt ugyan meg a régi ellenszenv, a zaklatási törekvés, de mégis sokat szelődött az irányzata. Gróf Reviczky Ádám kancellár a protestáns egyházi szervezet rendezésével kezd el foglalkozni. A király is megengedte, hogy teológusok a külföldi – egyelőre ugyan csak a berlini

⁷⁶ Bíró Sándor – Bucsay Mihály – Tóth Endre – Varga Zoltán: i.m.; 298-299.pp; Bucsay Mihály: i.m: 181.pp; Ladányi Sándor – Papp Kornél – Tőkéczi László (szerk.): i.m., 78-79.pp

– egyetemeket látogathatják. A kormány elrendelte, hogy a lelkészek és tanítók megállapított pénzfizetését nem váltó-, hanem ezüstpénzben kell kifizetni. Egyházi hivatalos levelezésre a portómentesség kedvezménye is kiterjesztett. Az olaszországi ezrekhez protestáns tábori lelkészek is alkalmaztattak. Ezen országgyűléssel a rendek visszanyerték eredeti pozíciójukat, s ezzel lezárult a nyílt abszolutizmus kora (1812-1825). A diéta feloszlata után megindult a reformeszmék gyors terjedése, mely elsősorban Széchenyi István gyakorlati és elméleti munkáinak köszönhető. A Hittel megjelenésével (1830.) kezdetét vette a reformkor, s a reformországgyűléseknek állandóan visszatérő témája a protestáns felekezetek egyenjogúságának a kérdése. Az 1830. évi országgyűlés alkalmával már több törvényhatóság utasította követeit, hogy a vallásügy méltányos megoldásán munkálkodjanak. Amint az 1832-1836. évi országgyűlés összehívattatott, a két egyház kiküldöttjei szeptember 9-én közös ülésen megbeszéltek a követendő eljárást. Beöthy Ödön 1833. január 9-iki felszólalására az alsó tábla csaknem egyhangúlag fogadta el azt a határozatot, hogy a vallásügyben törvényjavaslat készítésére bizottság küldessen ki.

A bizottság hamarosan elkészült munkájával, melyben tizenkét pontba foglalta össze a lelkiismeret szabadságára vonatkozó javaslatokat: „minden törvényesen bevett vallás gyakorlata szabad; az áttérés egy vallásról másikra bármiképpen akadályozni tilos; a hat heti oktatás s a vegyes házasságoknál a gyermekek katolikus vallásban nevelése iránti reverzális visszamenőleg érvénytelen és eltöröltetik; az 1791. évi XXVI. tc. azon pontja, mely a protestánsoktól a lakás és birtoklás jogát Horvátországban megtagadja, érvénytelenítettetik; a protestáns ifjúság külföld bármely egyetemét minden megszorítás nélkül látogathatja; katolikus szülők gyermekeiket protestáns iskolákba járathatják, protestáns nevelők által taníttathatják; minden magyar sorezredhez protestáns tábori pap is alkalmaztassék; a protestáns céhbéliek a katolikus ünnepeinek megtartására nem kötelesek”.

Az alsó tábla ezen törvényjavaslatot nagy többséggel elfogadta. Ellene jóformán csak a római katolikus papi követek emeltek szót. Azonban a főrendi tábla erőteljesen ellenállt a törvényjavaslatnak, dacára annak, hogy báró Wesselényi Miklós, gróf Széchenyi István, gróf Eszterházy Mihály és a többi liberális főrendek lelkesen küzdöttek mellette. A reverzálisokat hajlandók voltak ugyan a jövőre nézve megszüntetni, azonban minden más kérdésben megtagadták a hozzájárulást.

Az 1839-1840. és az 1844. évi országgyűlések vallásügyi végzései⁷⁷

A római katolikus klérus az 1832-1836. évi országgyűlés után teljes erejével a vegyes házasságokra vetette magát azzal a cézzal, hogy a reverzálisokat mindenestre fenntartsa. Scitovszky János rosznyói püspök megtiltotta egyházmegyéje papjainak, hogy a reverzális nélküli vegyes házasságokat megáldják. Sőt az 1791. évi XXVI. tc.-et érvénytelennek, a protestánsokat eretnekeknek nevezi. Egy 1839. április 30-án kelt királyi leirat az ellenálló püspököket rendreutasította, és tudtukra adta, hogy „az ágostai és helvét vallástételűek egyházi viszonyairól alkotott régibb törvényeket, s így az 1791. évi XXVI. tc.-et is pontosan megtartani kötelesek”.

Az 1839-1840. évi országgyűlésen a vallásügyi vitában főleg a reverzálisok kérdése felett folyt a vita, de azért a többi ügyek sem mellőztettek. A reverzális ügyben az alsó tábla azt az álláspontot foglalta el, hogy a reverzálisok úgy a múltra, mint a jövőre nézve töröltessenek el, míg a főrendek csakis az utóbbiak voltak hajlandók elfogadni. Klauzál Gábor, Palóczy László, gróf Péchy Manó, Deák Ferenc, felsőbükki Nagy Pál a teljes eltörlés mellett küzdöttek, de a felsőtábla ellenállását nem tudták megtörni. Azonban a lelkiismeret szabadsága ügyében, a főpapság ellenzése dacára is közös megegyezés jött létre a két tábla közt. A javaslat létrejöttében jelentős szerepe volt gróf Batthyány Lajos, báró Eötvös József és gróf Teleki László vezérlete alatt szerveződött ellenzéknek, de különösen gróf Dessewffy Aurélnak, kinek állásfoglalása döntötte el a kérdést.

A törvényjavaslat főbb pontjai a következők: A gyermekek neveltetéséről kiadott reverzálisok érvénytelenek. Aki a 18. évéig evangélikus vallásban neveltetett, annak vallása többé meg nem kérdőjelezhető. A vegyes házasságok, melyek bár egyházi megáldás nélkül, de katolikus pap jelenlétében kötöttek, érvényesek. A vegyes házasságból született gyermekek ezentúl atyjuk vallását követik. Katolikus gyerekek járhatnak evangélikus iskolába, csak a vallásban taníttassanak saját papjuk által. Az evangélikus és katolikus ifjúság minden megszorítás nélkül látogathat külföldi egyetemeket. Katolikus szülők tarthatnak evangélikus tanítókat, a gyerekek csak a vallásban nyerjenek oktatást katolikus tanítótól.

⁷⁷ Bíró Sándor – Bucsay Mihály – Tóth Endre – Varga Zoltán: i.m.; 298-299.pp; Bucsay Mihály: i.m: 181.pp; Ladányi Sándor – Papp Kornél – Tökéczki László (szerk.): i.m., 78-79.pp

Az evangélikusok elemi iskolákat, hol szükségesnek tartják, mindenütt állíthatnak. Egyik felekezetbeliek sem kötelezhetőek a másik felekezetnek fizetni. A közhivatalok betöltésénél nem lehet vallásra tekintet. A magyar ezredeknél evangélikus táborig papok is alkalmaztassanak.

Miután a főpapság nem tudta megakadályozni az országgyűlésen elfogadtatását, megkísérelte a szentesítés elhalasztását. Mely sikerült is nekik, s a kormány a törvényjavaslatra adandó válaszát a következő országgyűlésre halasztotta.

Az 1844. évi országgyűlésen a követek táblája már hallani sem akart a vallásügy olyan rendezéséről, mint amelyet az elmúlt országgyűlésen ő maga javasolt, hanem gyökeres reformokat óhajtott úgy a vegyes házasságok, mint az áttérések kérdésében.

A király nevében, a múlt országgyűlési javaslatra válaszképpen, egy javaslatot terjesztett be a kormány, mely a bevett vallások egyenjogúságát hangoztatta ugyan, de attól nagyon távol állt. Miután a szabadelvűek pártja és a római katolikus papság is elégedetlen volt a javaslattal, a király egy újabb leiratot küldött, melyet Lonovich Antal csanádi püspök fogalmazott, mely aztán törvénnyé is lett. Ez az 1844. évi III. törvénycikk, mely a reverzálisokat kerülő úton érvénytelenné teszi úgy, hogy kimondja, hogy azok, akik 18 éves korukig evangélikus vallásban neveltettek, vallásuk miatta többet ne zavartassanak, a vegyes házasságok kötésére az evangélikus lelkészeket is felhatalmazta, sőt e tekintetben 1839. március 15-éig visszamenőleges hatályt állapított meg.

Az 1849-1849. évi országgyűlés, az 1848. évi XX. törvénycikk⁷⁸

Mikor az 1848. évi márciusi napok lázba, dicső mámorba ejtették a hazafiakat, a protestáns egyházak sem maradtak tétlenül. A tiszántúli kerület március 22-én tartott gyűlésén 10 pontban határozta meg, terjesztette az országgyűlés elé azokat a kívánságokat, melyeket a protestánsok óhajait és követeléseit foglalják magukba.

„Előre bocsátván azon nyilatkozatunkat, miszerint mi jelenleg vallásügyünk tekintetében az országos rendek iránt határtalan bizodalommal viseltetünk, közóhajtasunkat a következő általános pontok alatt terjesztjük elő:

⁷⁸ Bíró Sándor – Bucsay Mihály – Tóth Endre – Varga Zoltán: i.m.; 278-282.pp; Bucsay Mihály: i.m: 181-182.pp; Ladányi Sándor – Papp Kornél – Tőkészki László (szerk.): i.m., 78-79.pp

- 1) Kívánjuk az általános lelkiismereti szabadságot, hitfelekezetek közötti teljes és tökéletes egyenlőséget és viszonyosságot, következésképpen az uralkodó és bevett vallásoknak nevét, emlékezetét, eszméjét örökre megszüntetni kívánjuk.
- 2) Kívánjuk, hogy minden vallásbeli felekezetek szükségait az álladalom kincstára teljesítse, hivatalnokait az állam fizesse, nyugdíjazza, felekezeti népesség arányában.
- 3) Protestáns katonák lelki szükségének teljesítése végett mindenütt protestáns táborig lelkészek tartassanak.
- 4) Egyházi hivatalnokaink polgári állása, rangja határozottassék meg.
- 5) Ha és hol valamely hitfelekezet képviseltetik, protestáns felekezetük is aránylag képviseltessék.
- 6) A protestánsok a magyar korona alatt mindenütt szabadon lakhassanak, vallási és polgári jogokat szabadon élvezhessenek.
- 7) A nevelés általános ügyét az álladalom felkarolván, elemi és reáliskolákban minden növendékek díj nélkül tanulhassanak; egyébiránt pedig minden felsőbb iskolák is minden hitfelekezetekhez tartozók előtt kölcsönösen nyitva tartassanak.
- 8) Minden hitfelekezetbeli iskoláknak közköltségeit, úgyszintén az azokban tanító egyének fizetését, nyugdíjazását az álladalom fedezze.
- 9) A magyar nemzeti egyetem, nevének megfelelőleg, minden hitfelekezetre nézve minden tekintetben közös legyen.
- 10) A hazában működő minden tanítóknak polgári állása, rangja megállapítottassék.”

1848. március 31-én került az országgyűlés elé a vallásügy kérdése, s az 1848. április 11-én kihirdetett áprilisi törvények 31 cikkelye közül a XX. törvény cikk rendelkezik a vallási kérdésekről. A 8 §-ból álló törvény kimondja, hogy „e hazában törvényesen bevett minden vallásfelekezetre nézve, különbség nélkül, tökéletes egyenlőség és viszonyosság állapítottatik meg” (2. §); törvényesen bevett vallásfelekezetté nyilvánította az unitárius vallást (1. §); rendelkezett a táborig lelkészesség kiterjesztéséről (5. §); az iskolalátogatás kölcsönös lehetőségéről (4. §) és az 1844. évi III. törvény cikknek a görögkeletiekre történő kiterjesztéséről (6.

§). A törvényesen bevett vallásfelekezetek egyházi és iskolai kiadásainak állami fedezését elrendeli, a részletes szabályozást a következő országgyűlés hatáskörébe utalja (3. §).

A 3. § miatt a klérus és a vele tartó katolikus világiak tartottak az egyházi javak szekularizációjától. Félttek, hogy az állam a támogatás fejében bevonja majd az egyházi kézben lévő birtokokat.

Az 1848. évi XX. törvénycikk gyakorlati tartalommal való megtöltésének feladata báró Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszterre hárult. Eötvös szeptember 1-re értekezletre hívta össze a protestáns egyházak képviselőit. Az értekezlet nem a legkedvezőbb légkörben nyílt meg. Eötvös József több intézkedése bizalmatlanságot keltett a protestánsokban.

Az 1848. évi XX. törvénycikk végrehajtása elmaradt. A szabadságharc küzdelmeinek nagy kérdései közepette eltörpültek az egyházpolitikai kérdések. Maguk a protestánsok is természetesnek találták ezt az adott helyzetben.

Az 1848–1849-es forradalom, és eredménye

A szabadságharc államférfijei, hadvezérei és költői közt kiemelkedő szerepet játszottak az evangélikus és református egyház fiai: Kossuth Lajos, Petőfi Sándor, Jókai Mór, Görgey Artúr, Szemere Bertalan. A protestáns egyházak élen jártak a nemzeti szabadság ügyének támogatásában. Polgár Mihály, a dunamelléki református egyházkerület püspöke 1848. november 6-án felhívást intézett egyházkerülete minden lelkészéhez, hogy vegyenek részt a szabadságharcban. Ugyanígy járt el a győri evangélikus püspök, Haubner Mátyás is.⁷⁹

Mikor 1848. november 13-án, a bécsi felkelés leverése után Windischgrätz kiáltványban tette közzé, hogy a császári hadsereget Magyarországra vezeti, s ott véget vet a forradalomnak, Haubner püspök egyházkerülete lelkészeihez intézett körlevelében ezt írja:

„Kimondták a törvényben, hogy minden embernek jogában kell állani, hogy emberré lehessen! S íme, támadott ellenség, ki ellene szegül, s az előbbi, embert embertelenítő zsarnokságot továbbra is fönn akarja tartani, - és ezért 12 millió ember fölött folyik a fegyveres vita, ha továbbra is barmoknak tekintessenek-e,

⁷⁹ Bucsay Mihály: i.m.: 182.-184. pp; Ladányi Sándor – Papp Kornél – Tökéczki László (szerk.): i.m., 80-81.pp

vagy szabadjon emberré lenniük! ... Honunkban 12 millió jobbágy ember ezentúl nem robotol; véres verítékkal szerzendő vagyonkájából ötödöt, kilencedet, tizedet nem kénytelen adni; személyes és családi nyugalma, a hajdútól kezdve felfelé, 20-30 kisebb és nagyobb kényuraságok szeszélyétől nem függ; fölötte bíráskodó felsőségét saját bizodalma szerint választja; a törvény előtt minden más polgártársával egyenlő. ... Testvéreim! Nem csupán anyagi nyereség az, melyet nemzetünk eddigi küzdése szerzett, hanem lelki szabadság!”

A protestánsok többsége szívből örült, amikor 1849. április 14-én kimondott Magyarországnak Ausztriától való függetlensége és a Habsburg-ház trónfosztása.

A forradalom kezdetén Kossuth még nem szándékozott Magyarországot a Habsburg-birodalomtól elválasztani. A régi birodalmi keretek közt kívánta megvalósítani Magyarország parlamentáris belső önkormányzatát. Mikor azonban 1849. márciusában I. Ferenc József egyoldalúan megszüntette Magyarország alkotmányát, vagyis megtagadta az egy évvel korábban szentesített törvényeket, nem maradt más hátra, mint szakítani az uralkodóházzal.

A Függetlenségi Nyilatkozatot a debreceni nagytemplomban terjesztették a képviselőház elé. A debreceni református püspök, Szoboszlai Pap István körlevélben mondta ki, hogy a Függetlenségi Nyilatkozat a magyar nemzet számára a három évszázados szenvedések és harcok gyümölcse, a trónfosztott uralkodóház számára viszont a számtalan szőszegés, ármány és árulás megérdemelt következménye.

1849. szeptember 10-én ugyanezt a Szoboszlai Pap Istvánt kényszerítették paranccsal, hogy hódoló istentiszteletet rendeljen el I. Ferenc József császár tiszteletére. Augusztus 13-án ugyanis bekövetkezett Világosnál a cári hadsereg előtti fegyverletétel.

7. A MAGYARHONI REFORMÁTUS EGYHÁZ TÖRTÉNETE 1850 ÉS 1920 KÖZÖTT

Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc leverésének vallási következményei⁸⁰

Amilyen élénken vett részt egyházunk a szabadságharc küzdelmeiben, éppen olyan mértékben lett részese a hazát ért elnyomatásnak, megaláztatásnak is.

Három evangélikus püspök, Haubner Máté, Pákh Mihály és dr. Szeberényi János, és még számtalan lelkész vettetett börtönbe. Voltak, mint Rázgha Pál s mások, akik ki is végeztettek. Az egyház alkotmánya felfüggesztetett. Gyűléseket tartani nem volt szabad. Gróf Zichy Ferenc császári és királyi teljhatalmú országos főbiztos szeptember 18-án közhírré tette, hogy „az országban mindennemű gyűlések tartása tilos, így az egyházi gyűléseké is; különösen pedig az évenként októberben tartani szokott debreceni superintendentális gyűlés”, hanem ehelyett „minden olyatén ügyek, melyek eddig az egyházi gyűlések előtt tárgyalattak, elnökiileg tárgyalandók”. Két nappal később jött a másik rendelet, mely szerint „a gróf ő excellenciája botránkozva látja, egyházi férfaink között elhatalmasodott világias külviséletet – bajuszt, szakált, színes, tarka öltönyöket, szalaggal és tollakkal felcifrázott kalapok hordását. E visszaélések további folytatását a forradalmi szellem művének fogja tekinteni, és mint ilyet büntetni; ellenben ilyenek letételét az alattvalói hűségre visszatérés első tanújeléül veendi”.

⁸⁰ Bíró Sándor – Bucsay Mihály – Tóth Endre – Varga Zoltán: i.m.; Bucsay Mihály: i.m.; Ladányi Sándor – Papp Kornél – Tökéczki László (szerk.): i.m., vonatkozó fejezetei, melyek alapján e fejezetet is szerkesztettem.

Haynau tábornok s a magyarországi császári hadak főparancsnoka, a teljhatalmú császári polgári biztossal, báró Geringerrel egyetértésben 1850. február 10-én egy kilenc pontból álló rendeletet bocsátott ki, azzal a célzattal, hogy – mint mondja – segítsen azon a szomorú helyzeten, melybe a magyarországi protestáns egyház, egyes előjárói hivatalos hatalmának pártcélokra való felhasználása és a népnek lázadásra csábítása által jutott, és hogy a hitfelekezetek gyülekezeteinek lehetővé tegye az alkotmány által nekik biztosított jogoknak, az ostromállapot alatt, az előírt feltételek betartása mellett, eszközendő gyakorlását.

A Haynau-féle rendelet szerint:

- 1) Az egyetemes és kerületi felügyelők s főgondnokok tevékenysége be-
szüntettetik.
- 2) A megüresedett szuperintendensi állások – az ostromállapot alatt sem-
minemű választást nem engedélyeztetvén – a főparancsnok által kine-
vezett adminisztrátorokkal fognak betölteni. A kerületek ügyeit ezek
fognak az esperesekkel s néhány világi bizalmi emberrel együtt igazgat-
ni.
- 3) A felügyelők és főgondnokok tiszte a szuperintendensekre száll, kiknek
javaslatai s kívánságai, a kerületi hadbiztosság útján, felsőbb helyre ter-
jesztetnek.
- 4) Az alapítványok kezelése végett szükséges tanácskozások, valamint
az egyházközségi tanácsülések is, a kerületi hadbiztosság képviselője je-
lenlétében tartathatnak.
- 5) Az ideiglenesen beállított adminisztrátorok javadalmazásáról a főpa-
rancsnok fog gondoskodni.
- 6) Az adminisztrátorok kinevezésükkel azonnal hivatalba lépnek s ezzel
a szuperintendensek működése véget ér.
- 7) A hivatalaikból felmentett szuperintendensek, lelkészi hivatalukban to-
vább működhetnek.
- 8) A négy-négy egyházkerületnek az ország katonai beosztásához való kö-
zeledése minden olyan törekvés, mely az egyházat az államhoz közelebb
hozza, előzékenyen fog fogadtatni.

- 9) Az ágostai hitvallású evangélikus dunántúli szuperintendenciába Wohlmuth Lipót, a bányaiba dr. Szeberényi János helyére Chalupka János, a tiszai Pákh Mihály helyett Reisz Sámuel neveztetnek ki adminisztrátoroknak, kik az esküt a kerületi hadbiztosok kezébe tartoznak letenni.

Ez a rendelet nem járt egyedül. Nyomában következtek a kormánynak számos intézkedései, melyek arra voltak hivatva, hogy a protestánsokat zaklassák és a római egyháznak kiszolgáltassák.

A Bach-korszak egyházpolitikája

Mikor Haynau februári rendelete az egyházzal és annak alkotmányával végzett, rákerült a sor az iskolákra is. Egyelőre egy, báró Geringer által 1849. október 9-én kibocsátott, 14 szakaszból álló szabályzat foglalkozott az iskolaüggyel. Különbséget tesz nyilvános és magániskolák között, s az utóbbiak számát korlátozni kívánja, de a népiskolát, az egyház birtokában, a nemzeti nyelvű tanítást a népiskolában meghagyja. A császári és királyi iskolafelügyelői hivatal azonban már jelzi az új irányzatot. A szabályzat 13. §-a főleg a protestáns gimnáziumok és akadémiák ellen irányul, mikor kimondja: „Magyarországon a gimnáziumok és akadémiák száma igen nagy; ezek nagyobb részében az oktatás igen tökéletlen; csak veszedelmes politikai agitátorok kerülhetnek ki belőlük. Ennélfogva a gimnáziumok közül némelyeket al-reáliskolákká, másokat négy osztályú al-gimnáziumokká, az akadémiákat pedig nyolc osztályú teljes gimnáziumokká kell átalakítani”

Gróf Thun Leó, a Bach-kormányvállás- és közoktatásügyi minisztere az osztrák iskolarendszert rendeletileg bevezette az magyar iskolákba. Ez az ún. Organisationsentwurf. A nyílt erőszak alkalmazása helyett a központosítás és a modernizáció jelszavainak hangoztatásával igyekeztek fölszámolni a hagyományos magyar történetiséget. Annál keserűbb volt ez a taktika, mert a reformkor éppen azzal emelkedett történelmünk legkiválóbb korszakai közé, hogy a nemzeti ügy és a gyarapodás programját összekapcsolta. Az Entwurf kimondta, hogy a különböző iskolatípusoknak milyen szakmai, anyagi követelményeknek kell megfelelniük ahhoz, hogy az állam által elfogadott bizonyítványt adhassanak ki. Egyrészt valóban emelni akarta az oktatás színvonalát azzal, hogy a tantárgyakat szakszerűen határozta meg, szabályozta a tanárképzést és csak

megfelelő képzettségűeknek adott oktatási jogot, bevezette az állami érettségi rendszerét. Más oldalról azonban ezeket a határokat úgy határozta meg, hogy iskoláink ne legyenek képesek e kívánalmaknak megfelelni, részlegesen bevezette a német tanítási nyelvet, bizonyos iskolák tanárainak kinevezésébe erőszakosan beavatkozott. Iskoláinkat visszaminősítette, főiskoláinkat csak főgimnáziumnak ismerte el, főgimnáziumainkból algimnáziumokat hozott létre. Ekkor vesztítette el teológiai intézeti rangját a marosvásárhelyi, losonci, máramarosszigeti és székelyudvarhelyi iskola. Olyan magas követelményeket támasztott az oktatók számára és fizetését illetően, hogy az előírásoknak csak a kivételesen tehetsős gyűlések tudtak megfelelni. Ez a durva beavatkozás bizonyos mértékig hasznára válhatott azon iskoláknak, ahol a helyi összefogás komoly áldozatok árán eleget tudott tenni a követelményeknek.

Ezen nyomasztó állapot, melynek enyhítése végett az ostromállapot alatt legalább tíz egyházi küldöttség indult siker nélkül a császárhoz, több mint öt évig, egészen 1854. július 11-éig tartott. Ekkor Albrecht főherceg az ostromállapot felfüggesztésével Magyarország teljhatalmú polgári és katonai helytartójává neveztetett ki, a Haynau-féle februári rendeletet némely intézkedések fenntartásával hatályon kívül helyezte, és egy hirdetményben 11 §-ban körvonalazta a protestáns egyház önkormányzatára vonatkozó kormányengedélyt:

1. A presbitériumok, lelkészi meghívásra, hatósági biztos jelenléte nélkül is összegyűlhetnek.
- 2-4. Az egyházközségi, egyházmegyei és egyházkerületi közgyűlések a lelkész, esperes, illetőleg szuperintendens meghívására és elnöklete alatt, hatósági biztos jelenlétében megtartathatnak.
5. A hatósági vagy kormánybiztosok a tárgyalásokba bele nem avatkozhatnak, de felügyelnek arra, hogy a gyűlések az egyházi és iskolai ügyek körén belül maradjanak. Eltérés esetén, ha az elnök, figyelmeztetésük dacára sem tereli kellő mederbe a tanácskozást, a gyűlést feloszlatják.
6. A kormánybiztos jelenléte nélkül tartott ilyen gyűlések a büntetőtörvény megítélése alá esnek.
7. Az egyházi bíraskodás, a régi gyakorlat szerint, az egyházmegyei és kerületi gyűléseken folytathatják.
8. A szuperintendens-választás módozatainak megállapításáig az adminisztrátorok, illetőleg a szuperintendens-helyettesek működnek.

9. A világi felügyelők és főgondnokok működése továbbra is felfüggesztve marad.
10. Minden pap- és tanítóválasztás a szuperintendens által a helytartótanácsnak bejelentendő, s az illetők csak akkor foglalhatják el állásukat, ha választásuk ott helybenhagyattatik, ami iránt hat hét alatt a helytartótanács választ adni tartozik. A megerősítés megtagadása miatt a minisztériumhoz lehet fellebbezni.
11. „Legfelsőbb elhatározás következtében a magyarországi mindkét hitvallású evangélikusok az 1791. XXVI. törvénycikk 4. §-a szerint, az egyházi ügyeket illető legfelsőbb elhatározás céljából, még az 1854. év folyamán ki fognak hallgattatni.”

A protestánsok kihallgatás 1855-ben olyan formában történt meg, hogy mindkét egyházból embereket hívtak fel Bécsbe. Jelen voltak Toperczer Lajos, Osztroluczky Lajos, Pálffy, Kánya és Kuzmány Károly az ágostai hitvallású evangélikusok, és Török Pál, dr. Ferenczi, Szoboszlai Pap István és dr. Szeremley a reformátusok közül. A tanácskozás május 21-től június 18-ig tartott.

1855. augusztus 18-án a szentszékkal folytatott tanácskozások véget értek, s megkötötték az osztrák konkordátum, s benne a római katolikus egyháznak, a magyar közjog rovására, roppant szabadalmak biztosítottak. A vegyes házasságok a római egyház megítélése alá rendeltettek. Az egész állami tanügy római katolikus felekezeti ügygé lett. A római katolikus püspökök a jó és rossz könyvek elbírálásánál, azok forgalomban hagyásánál, vagy onnan kivonásánál döntő befolyást nyertek.

A protestáns pátens és visszavonása⁸¹

1856. augusztus 21-én egy 192 §-ból álló törvénytervezet küldetett a protestánsoknak, hogy fejték ki róla véleményüket.

A törvénytervezet az általános határozatok (1-10. §.) előrebocsátása után a következő tizenkét szakaszra oszlik: Az első szakasz a gyülekezetről, presbitériumról és az egyházközségi gyűlésről (1-51. §.), a második szakasz az egyházmegyéről és képviseléről (52-70. §.), a harmadik szakasz az egyházkerületről

⁸¹ A Protestáns Pátens kiadásával és visszavonásával kapcsolatosan legrészletesebben Zsilinszky M. i.m. 693-707. pp. foglalkozik, részletekbe menően ismertetve az előzményeket és a Pátens körüli történéseket is.

és képviselőtéről (71-92. §.), a negyedik szakasz az összes egyházkerületek generál konferenciájáról (93-108. §.), az ötödik szakasz a két egyház zsinatairól (109-131. §.), a hatodik szakasz az egyházmegyei tanácsról (132-140. §.), a hetedik szakasz az egyházkerületi tanácsról (141-149. §.), a nyolcadik szakasz a császári és királyi egyházi főtanácsról (150-159. §.), a kilencedik szakasz a lelkészek választásáról, jogairól és kötelességeiről (160-175. §.), a tizedik szakasz az esperes választásáról, jogairól és kötelességeiről (176-179. §.), a tizenegyedik szakasz a szuperintendens és szuperintendensi helyettes választásáról, jogairól és kötelességeiről (180-189. §.), végül a tizenkettedik szakasz az egyházmegyéknek és egyházkerületeknek az államkincstárból való segélyezéséről szól (190-192. §.).

A törvénytervezet sok jó dolgot tartalmazott, de alapjaiban merőben ellenkezett a protestáns princípiumokkal, különösen pedig a hazai két protestáns egyház törvényileg biztosított jogaira és kifejlődött joggyakorlatával.

A négy református kerület, anélkül hogy részletes taglalásokba bocsátkozott volna, visszautasította az egész tervezetet.

Végül 1859. szeptember 1-én kibocsátott az a császári és királyi nyílt parancs, a Protestáns Pátens, amelynek az volt a rendeltetése, hogy a protestáns egyházi ügyeket hatalmi szóval végleg rendezze. A nyílt parancs után másnap, szeptember 2-án, megjelent a miniszteri végrehajtási utasítás is.

A pátensben megjelent egyházalkotmány kedvezőleg módosult az 1856. évi törvénytervvel szemben, amennyiben azok a kifogások, melyeket 1856-ban az ágostai hitvallású evangélikus kerületek emeltek, csaknem mindannyian figyelembe vétettek. De azért az egyház autonómiáját nem adta vissza a pátens, mert éppen forrásánál fogva egyenesen az autonómia megtagadása volt.

A nyílt parancs intézkedései teljesen ellentétben álltak a protestáns egyházak történelmi jogállásával. A gyűlések nyilvánossága megtiltatott. A fejedelem a legfőbb felügyeleti jog némely, nem részletezett, eseteit egyedül önmagának tartotta fenn, holott ezen jog, a vallásügyi törvény értelmében, a maga egész teljességében, a törvényes kormányzások útján gyakorlandó. Az iskolák felett oly mértékű felügyeleti jogot állapított meg, mely egyházunknak az 1791. évi XXVI. törvénycikk 5. §-ában körvonalazott jogaira, de a vallásfelekezetek sokat emlegetett egyenjogúságával sem volt összhangban. Az egyházaknak történelmi múlton alapuló beosztását megváltoztatta, s az ország új politikai beosztásához szabva 6-6 egyházkerületet állított fel az eddigi 4-4 helyett. Sérelmes dolog ez azért is, mert ez az új beosztás csak a protestánsokra erőszakoltatott rá, míg

a katolikus püspöki megyék régi határaik között sértetlenül megmaradhattak. Az egyházi törvényhozásnál a kezdeményezést, megerősítést és vétót egyaránt a fejedelem kezeibe tette le, tehát az egyháznak csak indítványozási jogot hagyott fenn, dacára annak, hogy az országos törvények szerint jogilag csak az egyházat illette meg az egész törvényhozás, a fejedelmet pedig legfeljebb a vétó. A világi jellegű egyházi hivatalnokok, esperesek és esperes-helyettesek választását az illető egyházvidékre korlátozta, ellenben a szuperintendensségre az egész osztrák birodalomból lehetett választani. Az egyház végleges szervezetének, fejedelmi jóváhagyás mellett történő megállapítását a zsinatra bízta.

Amint a pátens és a miniszteri végrehajtó utasítás megjelent, a protestánsok felszólították, hogy azok szerint szervezkedjenek. De nem volt rá mód. Hiszen a pátens a régi kerületeket megszüntette, és a miniszteri rendelet mégis ezekhez küldetett meg. A rendelet szerint a gyűléseket a szuperintendens vagy helyettese hívhatta össze, de a pátens által alkotott kerületeknek nem voltak szuperintendenseik. Akik pedig szuperintendensi vagy helyettesi minőségben működtek, azok a régi kerületek által választottak, esküt is annak az igazgatására tettek. Őket sem a pátens, sem a miniszteri rendelet meg nem fosztotta eredeti jogállásuktól, s át nem helyezte. Viszont az új szuperintendensek sem voltak beállíthatók, mivel ezeket csakis a már szervezkedett kerületek választhatták, de a kerület meg csak a szuperintendens elnöklete alatt szervezkedhetett.

A kormány, mely intézkedéseinek okául a protestánsok anarchiáját hozta fel, maga létesítette a legnagyobb anarchiát. Miután őfelsége, főleg Benedek tábornagy felvilágosításai nyomán, teljesen meggyőződött a felől, hogy gróf Thun a dolog történelmi és jogi előzményeinek kellő ismerete nélkül és a törvények elcsavarásával juthatott csak a pátens kiadásának gondolatára, és meggyőződött a felől is, hogy a pátens végrehajtása lehetetlen belső forrongások és külpolitikai bonyodalmak nélkül, eltörölte a pátent, és nemsokára gróf Thunt is menesztette.

Május 15-én jelent meg, Benedek tábornagyhoz intézve őfelségének legmagasabb kézírata, mely a pátent azon egyházi testületekkel szemben, melyek azt elfogadni vonakodtak, hatályon kívül helyezi, valamint megszünteti azokat a vizsgálatokat és büntetéseket, melyek ez ügyből kifolyólag keletkeztek.

Az 1867-es kiegyezés és hatása a magyar protestáns egyházra

Az 1867-ben megkötött osztrák-magyar kiegyezéssel az államhatalom ismét magyar kézbe került. Újból báró Eötvös József lett a vallás- és közoktatásügyi miniszter. A reformátusok és az evangélikusok most az 1848. évi ígéretek teljesítését várták, elsősorban azt, amely a felekezetek teljes egyenlőségére és viszonyosságára vonatkozott. Mindenki arra gondolt, hogy az 1848. évi XX. törvénycikk megvalósításának eljött az ideje.

A legelső és legsürgősebb kívánság az osztrák önkényuralom egyházi intézkedéseinek megszüntetése volt. Az osztrák kormány a protestánsok fejlődését ostromállapottal és erőszakos rendeletekkel akadályozta, másrészt a katolikus egyház uralkodó jellegét a protestánsok rovására biztosította. A katolikus egyház óriási kiterjedésű földbirtokainak tulajdonában amúgy is nagy előnyökkel rendelkezett az anyagilag szegény református és evangélikus egyházak felett. Azok a különleges előnyök, amelyeket az osztrák kormány 850-ben és 1854-ben juttatott neki, még jobban kiemelték az egyenlőtlenséget.

Az 1867-ben alakult magyar kormány elsősorban ezen a helyzeten akart némileg változtatni. Az első intézkedés a pátens még meglévő részeinek eltörlése volt.⁸²

A következő évben megszavazták az 1868. évi LIII. törvénycikket a bevett vallások viszonyosságáról. Ebben a törvényben az új magyar állam törvényhozása lényegében az 1844. évi III. törvénycikk alapján szabályozta a minden vallás híveit egyformán megillető jogokat. A törvényben meghatározott feltételek között mindenkinek szabad más vallásra áttérni. A férfi 18 éven felül, a nő férjhezmenetel esetén még korábban is. Aki át akar térni, e szándékát két tanú jelenlétében saját lelkésze előtt bejelenti. 14 nap múlva ugyancsak két tanú előtt lelkészének ismét kijelenti, hogy áttérési szándéka továbbra is változatlan. Erről a nyilatkozatról bizonyítványt kér a lelkésztől. Ha az a bizonyítvány kiadását megtagadja, a tanúktól kért bizonyítvány alapján felvehető azon egyházba, ahova át akar térni.

A vegyes házasságból származó gyermekek vallására nézve a törvény úgy rendelkezett, hogy a gyermekek nem szerint követik a szülők vallását. Ha a szülők más vallásra térnek át, hét éven aluli gyermekeik nem szerint követik őket az új vallásra. A törvény eltiltotta a reverzálist, illetve bármely, a gyermekek vallására vonatkozó előzetes megállapodást érvénytelennek minősítet.

82 Bucsay M: i.m.: 206-207.pp.

A vallásos ünnepekre vonatkozó rendelkezés szerint egyik vallás tagjai sem kényszeríthetők arra, hogy más vallás ünnepeit megtartsák, és azokon a munkát ne folytassák. Vasárnapokon ellenben mindenféle nyilvános és nem feltétlenül szükséges munka tilos. Hasonlóképpen tilos az olyan csendzavaró munka folytatása, mely valamely egyház vallásos ünnepén a templom közelében vagy másutt, azon egyház vallásos szertartását akadályozhatná.

A hadseregben szolgáló katonákat minden egyház a saját lelkészeivel pásztorolja. A temetőben a különböző felekezetek tagjai egyformán és akadály nélkül temetkezhetnek. A községek és városok pénztárából a felekezetek iskolai vagy egyházi céljaira igazságos arány szerint kapnak segílyt. Minden felekezetnek kizárólagos joga van új egyházközségeket alakítani.

A református egyház alkotmánya, szervezete és kormányzata a XIX. században

Mint láttuk, a református egyház vezetői az egész önkényuralmi korszakban készültek a zsinat összehívására. A kiegyezés után azonban ismét háttérbe szorult a zsinat ügye. Végül hosszas előkészületek után 1881. október 31-én összeült a debreceni zsinat. Mivel 1867-ben Erdély visszakerült Magyarországhoz, a debreceni zsinat volt az első egyetemes zsinata a magyar református egyháznak.

A zsinat célja az egyház alkotmányának és szervezetének megállapítása és az egyházi közoktatás rendezése volt.

A zsinat az egyház nevét az „evangélium szerint reformált magyarországi keresztyén egyház” kifejezésben határozta meg. A határozatokban a zsinati tagok megfogalmazták az állam és egyház viszonyát, az egyházi hatóságok jogait és kötelességeit, valamint az egyház egységes alkotmányát. Kimondták, hogy az egyház igénybe veszi az állam segítségét az egyházi adó behajtása és az egyházi törvényeknek való ellenszegülés esetében. Az egyházi hatóságok rendeleteket adhatnak ki. Az erdélyi egyházkerület történelmileg kifejlett alkotmánya és jogai érintetlenül maradnak.

Az egyházközségek belügyeit a presbitériumok intézik. Ezeknek tagjai: a lelkész, a gondnok, a tanító, a tanár és választott presbiterek. A presbiterek létszáma 50-3000 lélekig 4-24, ezen felül minden 1000 lélek után kettő. A lelkészt, gondnokot és presbitereket az egyházközség tagjai választják; ugyancsak ők határoznak vagyoni ügyekben is.

A presbitereket 12 évre választják. Negyedrészüket háromévenként új választás alá esik. Presbiternek választható a 24. évét betöltött, tisztességesen élő férfi, aki egyházi tartozásait rendszeresen fizeti.

Az egyházközségek az egyházmegye keretébe tartoznak. Az egyházmegye ügyeit az egyházmegyei közgyűlés és bíróság intézi. Ennek elnöke az esperes és az egyházmegyei gondnok, tagjai a lelkészek és választott, valamint hivataluknál fogva jog szerint behívott tagok. Esperest, gondnokot, a lelkészi és világi tanácsbírákat, továbbá a jegyzőket az egyházmegyei gyülekezetek presbitériumi választják. Az egyházmegyei közgyűlés évenként legalább egyszer gyűl össze. Jogkörébe elsősorban az egyházmegye egyházi és iskolai ügyei tartoznak.

Az egyházmegyét összefogja az egyházkerület. Ennek intézőtestülete az egyházkerületi közgyűlés. Erdélyben a közgyűlés mellett továbbra is megmaradt az egyházkerület állandó kormányzótestülete: az igazgatótanács, továbbá a püspöki szék. Az egyházkerületi közgyűlés elnöke a püspök és a főgondnok. Tagjai az egyházmegyék esperesei és gondnokai, lelkészi és világi képviselők, a presbitériumoktól választott egyházkerületi tanácsbírák, a főiskolák és középiskolák képviselői, valamint az egyházközségek presbitériumaitól választott egyházkerületi tisztviselők. Ugyancsak a presbitériumok választják a püspököt, főgondnokot, tanácsbírákat és jegyzőket. Erdélyben e téren is megmaradt a régi gyakorlat, mely szerint a püspököt az egyházkerületi közgyűlés választja. Az egyházkerületi közgyűlés évenként legalább egyszer az elnökség meghívására gyűl össze. Hatásköre kiterjedt az egyházkerület minden egyházi és iskolai ügyeire és általában az egyházmegyéktől felterjesztett fellebbezésekre.

A református egyház legfőbb kormányzótestülete az egyetemes konvent. Ennek elnöke a hivatalban legrégibb püspök és főgondnok, tagjai az egyházkerületek püspökei és főgondnokai, továbbá 28 képviselő, akiket a kerületek választanak. A konvent képviseli az egyházat minden irányban, gondoskodik a közös érdekű ügyek elintézéséről, a zsinati határozatok végrehajtásáról és általában az egyház jogainak védelméről. Foglalkozik a zsinat előkészítésével, a missziói kérdésekkel, az egyház és iskola feletti ellenőrzéssel és az egyházi közoktatás irányításával.

Az egyházi törvényhozás a zsinaton történik. A zsinatnak 114 tagja van. Ezek közül a tiszántúli kerület 34, az erdélyi 18, a dunamelléki 16, a tiszáninneni 14, a dunántúli 12 képviselőt küld. Az egyházkerületek fő- és középiskolai tanárai 2-2 képviselőt küldenek. A püspökök és főgondnokok a zsinatnak hivataluknál fogva tagjai. A zsinat dönt az egyházi törvényhozás körébe tartozó minden

kérdésben. Meghatározza az egyházi hivatalnokok fizetését, az énekeskönyv, az istentiszteleti rendtartás, az iskolai tankönyvek kiadását, örködik az egyház jogai felett, meghatározza a lelkészképesítő vizsgálatok módját, dönt a zsinati törvények magyarázata felől. A zsinat rendszerint minden tíz évben ül össze. Az egyházkerületek többségének kívánságára azonban a konvent rendkívüli zsinatot is hívhat össze.

A debreceni zsinat a továbbiakban pontosan előírta a lelkipásztorok, esperek, püspökök, gondnokok s az egyházi tisztviselők hatáskörét és választásukat.

A zsinat egyik legfontosabb határozata az országos egyházi közalap felállítása volt. A közalap célja az volt, hogy abból támogassák a saját erejükből megélni nem tudó egyházközségeket, új egyházközségeket, új egyházközségek szervezését, iskolák és templomok építését, csekély fizetésű lelkészek megélhetését, a szórványban élő hívek gondozását és a lelkészi nyugdíjintézet működését.

A zsinat tagjai külön törvényben határozták meg az egyházi oktatásügy helyzetét és különféle kérdéseit. Ez a törvény azonban nem nyerte el a kormány jóváhagyását. Ugyanis ekkor került ismét elő Trefort Ágost közoktatásügyi miniszter törvénytervezete a középiskolai oktatásról. A kormány nevében a miniszter azt kívánta, hogy a zsinat 1881-ben hozott közoktatási törvényét egyeztessék össze a miniszter törvényjavaslatával. 1883-ban a középiskolai törvényt megszavazták. A konvent a következő évben összeegyeztette az állami és az egyházi oktatásügy rendezésére hozott törvényeket.

Teológiai irányzatok a XIX. század második felében⁸³

Az egyházi élet megújulását s a beteg egyház meggyógyítását sokan a liberalizmusban keresték.

A liberalizmus magyarul szabadelvűséget jelent. A liberalizmus hívei az emberi és közösségi élet legfontosabb értékének a szabadságot tekintették. Azt gondolták, hogy a szabadság teszi lehetővé a fejlődést. Attól függ a tudomány, az állam, az ember haladása és boldogulása. A tudományban azt hangoztatták, hogy mindent szabadon kell megvizsgálni és bírálni. Semmiféle tekintély nem számíthat arra, hogy tudományos ellenőrzés és bírálat nélkül elfogadják.

83 Bucsay M.: i.m: 214-232.pp., Bíró Sándor – Bucsay Mihály – Tóth Endre – Varga Zoltán: i.m: 351-401. pp.

Sokan azt gondolták, hogy az egyháztól azért fordultak el az emberek, mert a tudomány és az egyház tanítása nem egyezik meg egymással. Ha tehát az egyház vissza akarja hódítani elidegenített híveit, akkor a tanítását össze kell egyeztetnie a tudománnyal. Ezt pedig csak úgy lehet megtenni, ha a Bibliát is tudományos vizsgálatnak vetik alá.

A magyar protestáns egyházi életben a liberalizmus a hatvanas években kezdett jelentkezni. Egyik legelős nagy képviselője Ballagi Mór (1815-1891) teológiai tanár, a Protestáns Egyházi és Iskolai Lap főszerkesztője volt.

Felfogása a nagytekintélyű protestáns hetilap hasábjairól szétáradva, rövid idő alatt az egész egyházban érezte hatását. Ezzel megindult a vallásos irodalom és tudományos élet fejlődése, a magyar protestáns vallástudomány megalapozása.

A liberális felfogás először Ballagi Mórnak „Tájékozás a *theológia mezején*” című munkájában jutott kifejezésre. Kifejti, hogy a tudománynak kötelessége megvizsgálni a vallást és annak állításait. Ezt a vizsgálati szabadságot a hitvallások nem akadályozhatják. A csodák hite nem ésszerű és a legújabb természettudományos világnézettel nem egyeztethető össze. Krisztus feltámadása nem testileg, hanem szellemileg történt. A tanítványok Krisztus szellemét látták.

De Ballagi még ennél is tovább ment. 1871-ben kifejtette, hogy Jézus vallása egyszerű „humánus igazságokból” áll, a Biblia világnézete az új természettudományos felfogással összeférhetetlen. A pokol és annak fejedelme, az ördög, ebben a világrendszerben nem létezik és legfeljebb a gyermekmesékben szerepelhet. Ugyanilyen sorsra jutnak „az ég hajdani lakói, a kedves angyalok is”. Küzdeni kell a „szentesített hazugságok” ellen, amelyeket „akarva sem hihetünk”, mert előrehaladt ismereteink szerint éppen olyanok, mint „a fából vaskarikák”.⁸⁴

Ballagin kívül a magyar protestáns vallási liberalizmus legnagyobb képviselői a század végén Kovács Albert (1838-1904) budapesti teológiai tanár, Kovács Ödön és Keresztes József nagyenyedi teológiai tanárok, valamint Bartók György későbbi erdélyi püspök voltak.

Ballagi Kovács Alberttel együtt létrehozta a Protestáns Egyletet (1871.). Az Egylet szabadelvű szellemét erőteljesen bírálta a Révész Imre által szerkesztett Magyar Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelmező, valamint Balogh Ferenc hetilapja, az Evangéliumi Protestáns Lap.

84 Bucsay M.: i.m: 214-232.pp., Bíró Sándor – Bucsay Mihály – Tóth Endre – Varga Zoltán: i.m: 351-401. pp.

Egyházpolitikai törvények (1894-1898). Az ún. reverzális harc kezdete

1860-ban megjelent az ún. „Októberi Diploma”, amely politikai szempontból is sokat enyhített az önkényuralom módszerein. Azonban a törvényes alaphoz való visszatérés – ez a protestánsoknak az 1848-as XX. törvénycikket jelentette – csak 1867-ben, a Béccsel történet „kiegyezéssel” valósult meg, miután 8-án Ferenc Józsefet ünnepélyesen magyar királlyá koronázták. A kiegyezés visszaadta Magyarországnak belső önkormányzatát. Kivételt képezett a hadügy, a külügy; ezeket Ausztriával közösen intézték. Hogy fokozatosan megvalósulhasson az 1848. évi XX. törvénycikkben kimondott alapelv: valamennyi bevett vallás egyenlő – és az egyházaknak ígért anyagi támogatás, a magyar országgyűlés számos törvényt hozott.

Az 1868. évi XXXVIII. törvénycikk bevezette a kötelező népoktatást, korszerű reformokat valósított meg e téren és biztosította az egyházaknak a népiskolák fenntartási jogát.⁸⁵

Az 1868. évi LIII. törvénycikk úgy szabályozta a vegyes házasságból származó gyermekek vallását, hogy a fiúk az apa, a lányok az anya vallását kövessék. Az egyenjogúság szellemében mondták ki azt az alapelvet, hogy az állami és községi szubvenciókat a hívek számaránya szerint kell szétosztani.

Az 1883. évi XXX. törvénycikk felhatalmazta az egyházakat közép- és főiskolák felállítására, és biztosítottak ezeknek az állami szubvenciót. Az egyházi iskolák tanítóinak 1875-től érvényben lévő nyugdíjjogosultságát kiterjesztették a közép- és főiskolák tanerőire is.

Az 1885. évi VII. törvénycikk az evangélikusok és a reformátusok 3-3 rangidős püspökét és egyházkerületi főgondnokát főrendiházi tagokká minősítette. Az unitáriusok is kaptak egy helyet.

A római katolikus egyház élesen tiltakozott és szívós ellenállást tanúsított a protestánsok helyzetének egyenjogúsítási kísérletével szemben. Az 1868. évi LIII. törvénycikket például úgy játszották ki, hogy mivel egyházi anyakönyvezés folyt, a törvény értelmében protestánsnak tekintendő gyermeket a keresztelezés anyakönyvbe katolikusként vezették be, ám a keresztlevelet a protestáns lelkésznek kellett volna megküldeni. Az 1867. évi LX. törvénycikk 53. §-a büntetést helyez kilátásba olyan személyek ellen, akik kiskorúaknak más vallásfelekezetbe való törvénytelen átvételében vétkesek. Ám a visszaélések nem szűntek meg.

85 Bucsay M.: i.m: 214-232.pp., Bíró Sándor – Bucsay Mihály – Tóth Endre – Varga Zoltán: i.m: 351-401. pp.

A római katolikus egyház elkeseredett ellenállása ellenére meghozták az ún. „Egyházpolitikai törvények”-et. Az 1894. évi XXXIII. törvénycikk bevezette az állami anyakönyvezést. Az 1894. évi XXXI. törvénycikk elrendelte a polgári házasságot, és a házassági ügyeket az állami joghatóság körébe vonta. Az 1895. évi XLV. törvénycikk az izraelita vallást bevettnek és egyenjogúnak nyilvánította. Az 1895. évi XLIII. törvénycikk az egyenjogúság szellemében szabályozta az áttérést, és engedélyeztet a felekezetenkívüliséget. Az 1895. évi XLV. törvénycikk szerint minden állampolgár bármilyen hitet vallhat, bármilyen vallást gyakorolhat, ha ez nem sérti az ország törvényeit és az erkölcsöket. A teljesen szabad vallásgyakorlat csak a „bevett” vallásfelekezeteket illette meg; a csupán elismert vallásoknak ezeket jogokat csak bizonyos korlátok között biztosították. A baptistákat és a mohamedánokat nyilvánították „elismert felekezettnek”. A többi vallási közösség tagjait felekezetenkívülieknek tekintették.

Az 1894. évi XXXII. törvénycikk a római katolikus egyháznak kárpótlásul ismét lehetővé tette a reverzálist vegyes házasságok esetében. E törvény hatályba lépésétől kezdve a törvénytelen elkeresztelések elleni harc helyébe a reverzáliskért való harc lépett. Házasságkötések előtt a római katolikus pap megkövetelte a más vallású fél hivatalos ígérését arra nézve, hogy a házasságból származó gyermekeket a római katolikus neveltetésben fogja részesíteni. A reverzális feltétel volta katolikus egyházi esketésnek. A nem „egyházi” vagy nem katolikus templomban kötött házasságot, ágyasságnak, az ebből származott gyermekeket törvénytelennek bélyegezték. Róma presztízskérdéssé tette a vegyes házasságokból származó gyermekek hovatartozását. Ezzel állandóan megzavarták a családok ezreink a békéjét, s egyben mérgezték a katolikus és protestáns egyházak közti viszonyt is.

A reverzális harcban fontos szerepe volt a szociális különbségeknek. Az egyházak ugyan törvény szerint egyenjogúak voltak, de a római katolikus egyház nagy vagyonnal rendelkezett, a többi viszont szegény volt. Ebből adódott a katolikusok lényegesen nagyobb befolyása. Ezzel magyarázható az is, hogy a római katolikus egyház az ellenreformáció korából származó előjogainak egész sorát megtarthatta. Állami ünnepek alkalmával például csak római katolikus szertartásnak volt helye. A kultuszminiszter mindig katolikus volt.

A katolikusok között is voltak azonban olyanok, akik rokonszenveztek a protestánsokkal, s nagyra becsülték azok harcát a Habsburg-ház magyarelles politikája ellen. Ezt a megbecsülést fejezte ki, mikor báró Baldácsy Antal hatalmas vagyonát a protestáns egyházakra hagyta, 1876-ban.

A liberális állam megkísérelte az 1848. évi XX. törvénycikk fokozatos megvalósítását anyagi tekintetben is. 1869-ben először a reformátusok kaptak 65 ezer forintnyi szubvenciót, ennek megfelelően azután a többi egyházak is. Ez a szubvenció fokozatosan emelkedett. Ezen kívül előbb az egyházi tanerők fizetését emelték fel állami hozzájárulással évi 800 koronára, utóbb, 1898-ban a lelkészekét is 1100 koronára.

A heves politikai harcokban, melyeket e törvények érdekében a kiegyezés kori magyar államnak végig kellett küzdenie az ultramontán és konzervatív erőkkel, a protestánsok a kormányzat pártján álltak. A magyar protestantizmus közösséget vállalt a szabadelvű párti kormányokkal. Ez a tényező is szerepet játszott abban, hogy az állam vezető politikai tisztségeiben az összlakossághoz viszonyított számarányukon felül képviselték magukat a protestánsok.

A belmisszió⁸⁶

A Protestáns Egyházi és Iskolai Lap 1858-ban sokat foglalkozott az egyház meggyógyításának kérdéseivel. Sokan azon a véleményen voltak, hogy az egyházat csak a belmisszió segítségével lehet meggyógyítani.

Ezt a szót először Lücke német tanár használta 1842-ban. Eleinte a szegényeket lelkileg és testileg megmentő szeretetmunkát értették alatta.

Filó Lajos nagykőrösi lelkipásztor, foglalkozván a belmisszióval, megállapította, hogy a magyar református egyháznak szüksége van arra. Elsősorban azért, mert „az egyházi élet valóságos baja az élettelenség”, amelyből könnyen előállhat egy erőteljes keresztyénellenes mozgalom. Ennek megelőzésére meg kell teremteni azokat a feltételeket, amelyek mellett a belmisszió eredményes lehet. E feltételek között a legfontosabbak: 1. a hitbuzgó munkás keresztyénség, 2. a pénz, 3. egyházfegyelem. Az eszközök: 1. vasárnapi iskolák, 2. mentőházak, 3. vándorprédikátorok.

Noha a belmisszió megfogalmazása inkább gyakorlati szeretetmunkát, mint a hitből származó újjászületés hirdetését jelentette, Dobos János ceglédi prédikátorhoz hasonlóan az egyházi vezetők jó része idegenkedett tőle. De voltak néhányan, akik rokonszenveztek vele. Ezek a belmisszió megindulásához, az egyház gyógyulásához az igehirdetést tartották a legfontosabb lépésnek.

⁸⁶ Bucsay M.: i.m: 214-232.pp., Bíró Sándor – Bucsay Mihály – Tóth Endre – Varga Zoltán: i.m: 351-401. pp.

Az abszolutizmus korában a kibővülő állami közigazgatás és a kezdődő iparosodás számos svájci, német, angol, skót, holland és egyéb református vagy egyesült protestánst vonzott a magyar fővárosba. Ezek alapították meg 1859-ben a pesti református egyház német ajkú református leányegyházát. 1866-ban megalapították a Bethesda-kórházat, amelyet 1872-ben kibővítettek, valamint a Bethánia-árvaházat. Mindkét intézményben Kaiserswerthből jött nővérek dolgoztak; ők kezdték meg Magyarországon a diakonisszaképzést is.

A belmissziós mozgalom első nagy eredménye volt 1859-ben a pesti protestáns országos árvaház megalapítása. Ezt Kolozsváron, Nagyszebenben, Rozsnyón és a Budapest melletti Kamaraerdőn további árvaházak, Pozsonyban, Debrecenben diakonisszaintézetek követték. Lőcsén 1892-től működött diakonisszaintézet, 1900-tól kórház, 1904-től árvaház. Más szeretetintézmények és jótékonyági egyesületek is létesültek, főleg szociális otthonok.

Révész Imre ekkortájt egy kezdeményezésével komoly gyakorlati szolgálatot tett a misszió ügyének. Felkarolta a román vajdaságokban élő magyar reformátusok közti missziós munkát. Felhívást írt, gyűjtést szervezett. Az összegyűlt összegből indította meg Koós Ferenc bukaresti lelkész a szórvány reformátusok közti munkáját. Ebből nőtt ki később Czelder Márton missziója.

Az igehirdetés fontosságáról szóló cikkek szerzői a liberális teológiától eltérő módon képzelték el az egyház gyógyulását.

A vasárnapi iskola nemsokára a budapesti német egyházban is meghonosodott és virágzott. De a magyar református egyház lelkészei nem tudtak, vagy nem akartak tudni erről. Mereven elzárkóztak a példa követésétől. Ennek oka talán a skót misszió egyik-másik vezetőjének tapintatlansága is lehetett, amelylyel azok a magyar református egyházi állapotokat bírálták. Egyikük, Van Andel Adorján ilyen természetű beszédével akkora felzúdulást okozott, hogy a skót egyháznak vissza kellett őt hívnia.

A hetvenes évek végén az ifjúsági egyesületek genfi világbizottságának titkára, Fermaud Károly meglátogatta Magyarországot. Budapesten és több városban lelkesítő beszédek tartott az ifjúsági keresztyén egyesületekről és a vasárnapi iskolákról.

Két év múlva a budapesti német egyház lelkipásztorainak igehirdetése annyira hatott az ott megjelenő magyar hívekre is, hogy a fővárosban megindult az első vasárnapi iskola. Éppen ebben az időben lépett fel a budapesti teológusok között az az ifjú, akinek munkássága a magyar belmisszió mozgalmát megindította.

Szabó Aladár 1862. december 13-án Tácon születet. Édesapja Szabó Dávid református lelkipásztor. Révész Imrének Kálvinról írt könyve hatására elhatározta, hogy lelkész lesz.

Szabó támadta azt a nézetet, hogy az egyház válságát ki lehet küszöbölni szervezeti vagy tudományos reformokkal. Szerinte csak a legradikálisabb fordulat, az újjászületés, a régi életmódból való megtérés hozhat változást. A hanyatló társadalmon és a tétlenül szendergő egyházon csak a Jézus segíthet. Szabó Aladár és munkatársainak növekvő köre, Szilassy Aladár (1847-1924), Kecskeméthy István (1864-1938) és Kenessey Béla (1858-1918) azt hirdették, hogy ütött a döntés órája, és megtérésre szólítottak fel mindenkit. Szabó és munkatársai elterjesztették a vasárnapi iskolákat, megalapították az első magyar Keresztyén Ifjúsági Egyesületet, a Keresztyén Diákszövetséget, valamint a Bethánia-társaságot. 1896-ban Szabó szerkesztésében megjelent az *Új óramutató*, mely az egész hazai belmisszióknak programot és irányt adott.⁸⁷

Az I. világháború, és annak vallási következménye⁸⁸

Az 1914. július 28-án kezdődő *első világháború* (1914-1918) korszakába lépő pápaság nemzetközileg szinte teljes elszigeteltségben volt. Így érthető, hogy a háború első napjaiban összeülő konklávében a politikus irány kerekedett felül, amely diplomatapátát kívánt az egyház élére.

Az új pápa, XV. *Benedek* 1914. szeptember 8-án *Ubi periculum* kezdetű, az egész világ katolikusaihoz szóló első pásztorlevelében a *béke helyreállítását* sürgette. Bejelentette a szentszék szigorú semlegességét a küzdő felek között. A háború fő oka szerinte a világ elkereszténytelenedése, a hitetlenség volt. A társadalom belső békéjének helyreállítására vonatkozóan pedig az osztályharccal szemben az egyetértést sürgette. Tevékenysége két irányú volt: egyrészt világosan leszögezte az egyház elvi álláspontját a háború és béke kérdésében, másrészt diplomáciai lépéseket tett a kormányoknál a béke helyreállítása érdekében.

Magyarországon az első világháború kezdetekor még a szociáldemokrácia is szolidaritást vállalt a hadat üzenő uralkodó osztállyal. A háború a végletekig kiélezte a szociális, nemzetiségi és politikai ellentmondásokat.

87 Bucsay M.: i.m: 214-232.pp., Bíró Sándor – Bucsay Mihály – Tóth Endre – Varga Zoltán: i.m: 351-401. pp.

88 Bucsay M.: i.m: 210-214.pp., Bíró Sándor – Bucsay Mihály – Tóth Endre – Varga Zoltán: i.m: 401.-402. pp.

A háború közben 1916. november 21-én meghalt Ferenc József. Utóda IV. Károly lett. Az ország megpróbáltatásait a sorozatos kormányváltások is súlyosbították. Először IV. Károly lemondatta Tisza Istvánt és helyére Esterházy Móricot ültette, majd Esterházy lemondása után Wekerle Sándor lett a miniszterelnök.

1917. augusztus 1-én XV. Benedek békejegyzéket intézett a háborúban részt vevő hatalmakhoz. A pápai békejegyzék bevezetőjében leszögezte a pápa semlegességét és pártatlanságát. Abból indult ki, hogy a háború folytatása az európai keresztyén civilizáció bukásához vezethet. A háborúban büntetést látott a világnak a keresztyénségtől történt eltávolodása miatt. Ezután konkrét javaslatokat tett az általános és kölcsönös leszerelésre, a nemzetközi döntőbíráskodásra, amelyek a biztonságos és tartós béke alapjai. Javasolta, hogy biztosítsák a tengerek szabadságát.

A pápa elutasította a jóvátétel és a kollektív háborús felelősség elvét. Fenntartásokkal fogadta a Párizs környéki békerendszert. A pápa véleményét a párizsi békéről az 1920. május 20-i *Pacem, Dei munus* kezdetű enciklikában fejtette ki. Rámutatott a tényleges megbékélés hiányára, a béke ingatag voltára.

Az első világháború az európai keresztyénség számára is fontos választóvonalat jelentett. Először is megszűntette az osztrák-magyar, a német és az orosz monarchiákat, és ezzel együtt az egyházi és a világi hatalom évszázados összefonódását.

A magyar református egyház az I. világháború végén

A forradalmi időszak első szakasza, a Nemzeti Tanács megalakulásával kezdődött október 23-ról 24-re virradó éjjel, majd október 31-én győzött a forradalom. A Nemzeti Tanácsban vezető szerepet játszó Magyarországi Szociáldemokrata Párt már az 1903-as programjában meghirdette az állam és az egyház teljes szétválasztását, s azt a nézetét, hogy az egyházakat, vallási társulatokat magánegyesületeknek kell tekinteni, az egyházi birtokokat köztulajdonba kell venni. A Nemzeti Tanácsban ugyancsak fontos szerepet játszó polgári radikális párt is hasonló nézeteket vallott. A hatalom átvétele után azonban egyáltalán nem tartották elsőrendű fontosságúnak programjuk e részének gyakorlati végrehajtását. Sőt, a kormány 1918 novemberében kinyilvánította, hogy az állam-

fők által korábban gyakorolt felségjogokat fenn kívánja tartani. Az állam és az egyház különválasztására csak 1919. január 22-én került sor – az 1919. évi V. néptörvény értelmében – az első lépés a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium szétválasztásával, amikor is a közoktatásügyi rész élére Kunfi Zsigmondot, a vallásügyi minisztérium élére pedig Vas Jánost nevezték ki.

A forradalom első hetében – amikor a katolikusoknak már volt kormánybiztosuk –, 1918. november 6-án Lovászy Márton, akkor még vallás- és közoktatásügyi miniszter Kováts István budapesti református teológiai tanárt a protestáns ügyek kormánybiztosává nevezte ki. A kormánybiztos egyik fontos teendője volt még az elszakítandó területekről részben kitelepített, részben menekülő lelkészek, tanárok, tanítók segítése, támogatása. Hasonlóképpen a jogilag még az anyaországhoz tartozó, de a valóságban már elszakított területekre az államségély eljuttatása, a talpra állás segítése. Mindezekhez járult még a külföldi protestáns egyházak tájékoztatása, segítségük megszervezése és bizonyos diplomáciai tevékenység is, hiszen a kormány sok esetben semmiféle kapcsolatot sem tudott létesíteni egyes külföldi országokkal. A kormánybiztosi hivatal a vörös diktatúra első napjaiban szűnt meg.

A református egyház legfelsőbb vezetése gyorsan reagált az eseményekre. A forradalom győzelme után hamarosan az egyházkerületek püspökei és főgondnokai Budapesten értekezletet tartottak, amelyen, a napirenden a politikai helyzet alakulása és az egyház magatartásának kérdése volt. A tanácskozás állást foglalt a legfontosabb egyházi és politikai kérdésekben.

Egy szűkebb lelkészi társaság október 27-én tanácskozásra gyűlt össze Budapesten. A „szabad egyház szabad államban” elv foglalkoztatta a csoport tagjait és pontokba foglalták az egyház „új reformációjának” általuk fontosnak tartott elvi és gyakorlati tennivalóit. Majd november 18-án a Pesti Református Egyházmegye lelkészei a budapesti teológiai akadémia tanárai a teológia épületében Petri Elek püspök elnöklete alatt értekezletet tartottak. Ezen megvitatták az október 27-i megállapodások pontjait, majd programként elfogadták azokat. Ennek megvalósítására alakult meg ott és akkor az Országos Református Tanács, amelynek elnökéül Haypál Benő budai lelkészt választották. Az Országos Református Tanács programja három nagyobb témakört ölelt fel: egyházpolitikai reformok; egyházalkotmányi reformok; belső egyházi reformok. Az Országos Református Tanács „Új Reformáció” címmel országos jellegű lapot is indított, amely már címében is kifejezésre jutatta törekvéseinek lényegét. Az Országos

Református Tanács reformtörekvései végül is több ok miatt sem valósulhattak meg: egyrészt mert a „szabad egyház szabad államban” elvnek nem sikerült sem a lelkészek, sem a világi vezetők, sem a gyülekezetek többségét megnyerni. Ezek ugyanis úgy vélték, hogy az új rendszer aligha fogja anyagilag támogatni az egyházakat. Nem sikerült felsorakoztatni az említett tényezőket az egyetemes tisztújításnak, a Zsinat önkéntes feloszlásának és új alkotmányozó zsinat összehívásának sem. Másrészt pedig a felgyorsuló események, kül- és belpolitikai viszonyok alakulása egyébként is más irányba haladt.

A református egyház a Tanácsköztársaság idején⁸⁹

1919. március 20-án átadott Vix-jegyzék végképpen megpecsételte az utolsó polgári jellegű, Berinkey Dénes által vezetett kormány sorsát. E szerint a magyar csapatokat a Debrecen-Gyoma-Orosháza-Hódmezővásárhely-vonaltól mintegy 5 kilométerre nyugatra kellett volna visszavonnia a magyar kormánynak. A jegyzék visszautasítására azonban sem ereje, sem bátorsága nem volt, elfogadása pedig teljes belpolitikai csődjét eredményezte volna. Így Károlyi Mihály köztársasági elnök lemondása is elkerülhetetlen volt. A fogházban fogva tartott kommunista vezetők és az őket felkereső szociáldemokraták megállapodtak a két párt egyesüléséről (Magyarországi Szocialista Párt), a hatalom átvételéről és a munkás-, katona- és paraszttanácsokra épülő proletárdiktatúra létrehozásáról, Szovjet-Oroszországgal való szoros kapcsolat kiépítéséről, a Vix-jegyzék visszautasításáról. 1919. március 21-én kikiáltották a Tanácsköztársaságot.

A megalakult Forradalmi Kormányzótanács valláspolitikája sokkal radikálisabb volt, mint a forradalom előző szakaszának kormányáé volt.

Már március 22-én a Kormányzótanács ülésén elhangzott a követelés az egyház és az állam szétválasztásáról. Ebben az irányban rövid időn belül rendeletek egész sora látott napvilágot: az iskolákban megszüntették a vallásoktatást (március 24.); a Forradalmi Kormányzótanács rendeletet adott ki a nem állami nevelési és oktatási intézetek köztulajdonba vételéről (március 29.); megszüntették a tanítás kezdetén és végén az imádságot, eltávolították az iskolákban ki függesztett vallásos tárgyú képeket, szobrokat, valamint az uralkodók, elöljárók

⁸⁹ Bucsay M.: i.m.: 235.p., Ladányi Sándor- Papp Kornél – Tökéczki László (szerk.): 125-130.pp

ábrázolását (április 10.). A Tanácsköztársaság június 23-án elfogadott Alkotmányának 11. §-a mindezt megerősítette, amikor kimondta: „... a dolgozók igazi lelkiismeret-szabadságát a Tanácsköztársaság azzal védi, hogy teljesen elválasztja az egyházat az államtól, az iskolát az egyháztól, miközben vallását mindenki szabadon gyakorolhatja”.

A gyakorlatban a hamarosan létrehozott Vallásügyi Likvidáló Hivatal, vagy Vallásügyi Likvidáló Országos Bizottság élén Faber Oszkárral, igyekezett megvalósítani a rendeletekben megfogalmazott egyház- és valláspolitikát. A Bizottság egyik rendelete megállapította, hogy az állam a vallásfelekezeteket magántársulatoknak tekinti, ezeknek állami támogatását megszünteti. Biztosítja a vallásszabadságot, a felekezetek szabad szervezkedését, a templomok és lelkészlakások a köztulajdonba vétel alól mentesülnek, viszont az összes alapítványi vagyon köztulajdonba megy át.

Baltazár Dezső debreceni püspök, a Konvent és az Országos Református Lelkészegyesület elnöke táviratban köszöntötte a Forradalmi Kormányzótanács elnökét s felajánlotta „az egyház segédkezését a munka kötelességén, jogán és méltánylásán felépült társadalom és állami rend megszilárdításához”. Az Új Reformáció az Országos Református Tanács lapja így írt:

„... szemünkbe villan a Názáreti proletárnak állambölcseletté alakított üzenete, és éppen ezért fennen hirdetjük az eszmei közösségben levő modern társadalmi és a jézusi lelki kommunizmus ihletett frigyét: Az önálló állameszmény nyelv nem bíró keresztyénségnek szüksége van megfelelő társadalmi és állami létformára, és az eddigiek közül legméltóbb, lényegileg legrokonabb a szervesen kiépített kommunista állam ...”

Mindezek mellett még számos – társadalmi, politikai, ideológiai és teológiai tájékozatlanságon alapuló – olyan törekvés történt, amely arra törekedett, hogy a marxi-lenini kommunizmus materialista ideológiáját a keresztyénség humanisztikus célkitűzéseivel ideológiailag és teológiailag is összeegyeztesse, összebékítse, nemcsak eszmei, hanem gyakorlati síkon is. Tildy Zoltán, akkor orci lelkipásztor megszervezte Somogyban a református lelkipásztorok szakszervezetét.

A gyakorlatban a kép azonban egyáltalán nem volt idilli az ország egyetlen területén sem. Mindenkinek hamar meg kellett tapasztalnia, hogy nem a „Názáreti proletár” által hirdetett „istenországa” érkezett el a szocialista hatalomátvétellel, hanem a valóságos proletárdiktatúra a maga forradalmi terrorjával, türelmetlenségével.

Április 17-én Kunfi Zsigmond közoktatási népbiztos rendeletet adott ki a vallásgyakorlat szabadságának biztosításáról, e rendelet kihirdetéséről és a rendelet kihirdetésének ellenőrzéséről. Néhány nap múlva (április 21-én) pedig rendelet jelent meg az egyházi vagyonok köztulajdonba vételére kiküldött bizottság munkájának szabályozásáról.

Április 1-én a budapesti teológiai akadémián megszüntették az előadásokat. A tantermeket és a tanári szobákat még aznap birtokba vette a IX. kerületi Munkás- és Katonatanács. Az egyházkerületi vagyon „likvidálására” május 2-án került sor.

1919. augusztus 1-én a Forradalmi Kormányzótanács és a Magyarországi Szocialista Párt vezetősége határozatot hozott a Forradalmi Kormányzótanács lemondásáról. A lemondást a Budapesti Központi Munkás- és Katonatanács elfogadta. Ezzel véget ért a Tanácsköztársaság időszeke.

Augusztus 8-án közzétett kormányrendelet az 1918. évi októberi forradalom előtti közigazgatási szervek visszaállításáról intézkedett, majd a vallás- és közoktatásügyi miniszter augusztus 10-i rendelete hatályon kívül helyezte a tanácskormány oktatási és művelődési rendeleteit. Augusztus 18-án a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium körlevélben kérte az egyházak támogatását, biztosította őket az államosított egyházi javak visszaadásáról, valamint az egyházaknak a kormány részéről történő anyagi támogatásáról. Ezután a református egyházban is megkezdődött a Tanácsköztársaság időszekeának felszámolása, majd az egyes személyek felelőssége vonása is.

8. FELHASZNÁLT ÉS AJÁNLOTT IRODALOM

* Acsády Ignác: Magyarország története I. Lipót és I. József korában (1657-1711); megjelent, mint a „Magyar nemzet történetének” 6.- ik kötete; Athenaeum Irod. és Nyomd. Rt; Budapest-1898

* A vér és könny egyháza; Nagyvárad

* Bíró Sándor – Bucsay Mihály – Tóth Endre – Varga Zoltán: A Magyar Református Egyház története., Budapest. 1949.

* Bruckner Győző: A reformáció és ellenreformáció története a Szepességben. Budapest - 1922.

* Bruckner Győző: Magyarország belső állapota a mohácsi ütközet előtt. In Mohácsi emlékkönyv. Budapest - 1926.

* Bucsay Mihály: A protestantizmus története Magyarországon 1521-1945. Gondolat Kiadó - Budapest, 1985. ISBN: 963 281 532 7

* Galeria Omnium Sanctorum; A magyarországi gályarab prédikátorok emlékezete; Magyar Helikon-1976.

* Harmathy Béla, D. Dr.: Protestantizmus és nemzeti azonosságtudat, Lelkipásztor 96/12

* Kónya Annamária – Kónya Péter: Szlovák reformátusok a XVI. – XVIII. században, Hernád Kiadó – Sárospatak, 2013., ISBN: 978-963-89817-6-9

* Kónya Peter (ed.): *Rekatolizácia, protireformácia a katolícka reštaurácia v Uhorsku.* Prešov: Prešovská univerzita, 2013, ISBN 978-80-555-1050-7.

* Kónya Peter a kol.: *Dejiny Uhorska*, Vydavateľstvo Prešovskej univerzity v Prešove, Prešov – 2013; ISBN: 978-80-555-0921-1

- * KÓNYA, P.: Krvavý súd. Prešov 1992, fordítása: KÓNYA, P.: Az Eperjesi Vértörvényszék. Budapest 1994, ISBN: 80-967031-8-8
- * Kúr Géza Cseh-magyar református történeti kapcsolatok, Komárom - 1937
- * Ladányi Sándor- Papp Kornél – Tőkéczi László (szerk.): Egyháztörténet 2, tankönyv és tanári kézikönyv, 1711-től napjainkig, Református Pedagógiai Intézet – Budapest, 1998.; ISBN: 963 04 8610 5 Ö
- * Lévai Attila: Az ellenreformáció eseményei és hatása Komáromban és környékén a 17. század második felében. In: *Rekatolizácia, protireformácia a katolícka reštaurácia v Uhorsku*. Prešov: Prešovská univerzita, 2013, P. 72-81. ISBN 978-80-555-1050-7.
- * LÉVAI, Attila. Adalékok a kuruc kor dunántúli történéseihez - református szemszögből. In: *Doba kuruckých bojov: Kuruc küzdelmek kora*. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2014, P. 445-454. ISBN 978-80-555-1234-1.
- * Magyar történeti kronológia; Tankönyvkiadó, Bp.-1981
- * Magyarország története; Gondolat- Bp. 1967.
- * Nagy Géza: A református egyház története 1608-1715, Attraktor, Máriabesnyő – Gödöllő, 2010., ISBN: 978-963-9580-95-4 ö
- * Nagy János: Általános református hit és erkölcsstan; Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest, 1993.
- * Némethy Sándor, dr.: A Delegatum Judicium Extraordinarium Posoniense anno 1674 története és jogászai kritikája Theológiai Szemle - 1980, , Uf XXIII 331-335. old. TSz-1982, Uf XXV 99-105. old. TSz-1983, Uf XXVI 22-31; 234-245; 276-286 oldalak
- * Otrokocsi Foris Ferenc: Furur bestiae; Az ORLE kiadása; Debrecen-1933.
- * Tóth- Kása István – Tőkéczi László (szerk.): Egyháztörténet 1, tankönyv és tanári kézikönyv, A kezdetektől – 1711-ig, Református Pedagógiai Intézet – Budapest, 2010.; ISBN: 978-963-9700-64-2
- * Warga Lajos: A keresztyén egyház története 2. kötet; Radil Károly nyomdája, Sárospatak-1906
- * Zsilinszky Mihály (szerk.): A magyarhoni protestáns egyház története, Atheneum Irodalmi és Nyomdai RT. kiadása – Budapest, 1907

Univerzita J. Selyeho
Reformovaná teologická fakulta
Bratislavská cesta 3322
SK-945 01 Komárno
www.ujs.sk

Lévai Attila
HONI EGYHÁZTÖRTÉNET 1520–1920

Első kiadás

Tördelés és nyomdai előkészítés: Szabolcs Liszka – Cool Design, Komárno

Nyomta: EQUILIBRIA, s.r.o., Košice
Példányszám: 100 db

Kiadta: Selye János Egyetem, Komárom, 2015

Lévai Attila
CIRKEVNÉ DEJINY REFORMOVANEJ CIRKVI
V UHORSKU 1520–1920

Prvé vydanie

Sadzba a predtlačová príprava: Szabolcs Liszka – Cool Design, Komárno

Tlač: EQUILIBRIA, s.r.o., Košice
Počet výtlačkov: 100 ks

Vydala: Univerzita J. Selyeho, Komárno, 2015

ISBN 978-80-8122-127-9